

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

HULEFÂ-İ RÂŞİDİN DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI VE
MEZHEPLERİN OLUŞUMUNA ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN

Hazırlayan
Abdylkader DURGUTİ

Konya 2010

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	1
KISALTMALAR	8
ÖNSÖZ	9
GİRİŞ	12

MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA TESİR EDEN FAKTÖRLER

1. İnsandan Kaynaklanan Faktörler	12
2. Düşünce Özgürlüğü ve Dînî Metinler	13
3. Mezheplerin Hadisleri Kullanmaları	16
3.1. Karşılıklı Uydurulmuş Rivayetler:	18
3.2. Gayptan Haber Veren Rivayetler:	19
4. Asabiyet-Fanatizmden Kaynaklanan Faktörler	22
5. Münafikların Rolü	23
5.1. Abdullah b. Sebe.....	25
5.2. Hurkûs b. Züheyr	30

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR VE HZ. ÖMER DÖNEMİ OLAYLARI

I. HZ. EBÛ BEKİR'İN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ	33
1. Hz. Ebû Bekirin Hayatı ve Kişiliği	33
II. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI	36
1. Hz. Ebû Bekir'in Benî Sâide Örtmesinde Halife Seçilmesi	36
1.1. Benî Sâide Örtmesi'ndeki Toplantıdan Sonra Çıkan Tartışmalar	40
1.2. Hz. Ali'nin Öncelik Hakkına Sahip Olduğu Düşüncesi	42
1.3. Hz. Ali'nin Şûrâ Görüşü	44

1.4. Şîî İmâmet Nazariyesi.....	47
1.5. Şûrâ, Ehl-i Beyt Nazariyesi	50
2. Fedek Arazisi.....	52
3. İlk Halife Seçiminin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi	54
4. İmamet Meselesi Hakkında Mezheplerin Görüşleri.....	55
III. HZ. ÖMER'İN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ	58
1. Hz. Ömer'in Hayatı ve Kişiliği	58
2. Hz. Ömer'in Halife Seçilmesi	60
IV. HZ. ÖMER DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI	62
1. Müt'a Nikâhı Etrafindaki Tartışmalar	62
2. Müt'a Nikâhı Hakkında Şîa'nın Görüşü.....	64
3. Hz. Ömer'in Şûrayı Oluşturması.....	66

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ

I. HZ. OSMAN'IN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ.....	70
1. Hz. Osman'ın Hayatı ve Kişiliği	70
2. Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi	72
3. Hz. Osman'ın Hilaferinde İlk Dönemi	75
II. HZ. OSMAN DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI.....	78
1. Hz. Osman'a Yöneltilen Suçlamalar	78
1.1. Yöneticiliğe Akrabalarını Tayin Etmesi.....	78
1.2. Kur'an Nüshalarının Yakılması.....	80
1.3. Ashâb'a Karşı Muamelesi.....	80
3.1. Ubeydullah b. Ömer.....	70
3.2. Ebû Zerr Olayı.....	71

3.3. Abdullah b. Mes'ud'un Dövlmesi.....	72
2. Hz. Osman Döneminde Bazı Yenilikler	82
3. Hz. Osman Zamanında Siyasal Sosyal Durum.....	83
4. Sahabe'nin Medine Dışına Çıkması	85
5. Hz. Osman'ın Muhasarası ve Öldürülmesi	87

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİ

I. HZ. ALİ'NİN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ	94
1. Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği	94
2. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi	97
II. HZ. ALİ DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI.....	99
1. Hz. Osman'ın Katillerinin Cezalandırılması	99
2. Hz. Ali'ye Muhalefet Edenler	103
2.1. Cemel Olayı.....	106
2.2. Sıffin Olayı	111
2.3. Tahkim Olayı.....	118
III. HZ. ALİ DÖNEMİ FİKRİ TARTIŞMALAR.....	126
1. Büyük Günah (Murteku'l-Kebîre) Meselesi.....	126
2. İman-Amel İlişkisi.....	127
3. Kaza ve Kader Konusu.....	127
4. Tartışmalar Sonucunda Ortaya Çıkan Görüşler	129
4.1. Harici Görüşü	129
4.2. Mürcie'nin Görüşü	131
4.3. Mu'tezile'nin Görüşü	133
4.4. Kaderiyye'nin Görüşü	134

SONUÇ.....	136
BİBLİYOGRAFYA	141

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdylkader DURGUTİ	Numarası 074244041005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN	
Tezin Adı		Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Siyasi Olayları ve Mezheplerin Oluşumuna Etkisi	

ÖZET

Hulefâ-i Râşidîn döneminde meydana gelen siyasi olaylar Hz. Ebû Bekr'in halife seçilmesiyle ve özellikle Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde başlayan fitne hareketleri halifenin ölümüyle sonuçlanmıştı. Fakat bununla bitmeyip daha sonra Hz. Ali döneminde de Cemel, Sıffin ve Hakem olayı ile İslam düşünce dünyasında daha önce tartışılmayan bazı konu ve kavramların tartışılmasına neden olmuştur. Bu olaylar İslam Mezhepler Tarihinde meşhur bazı fırkaların doğmasına sebebiyet vermiştir. Hiçbir mezhep ortada yokken siyasi sebeplerin sonucunda meydana gelen bazı itikâdî tartışmalardan ve bu tartışmalar sonucunda daha sonraki dönemlerde mezheplerin şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminin siyasi olayları, ilk dönemden itibaren Şia başta olmak üzere, Havâric, Mürcie, Mu'tezile, Kaderiye gibi birçok mezhebi meşgul etmiştir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde cereyan eden Sakîfe'den Tahkim Olayına kadar bütün olaylar dini değil tamamen siyasi ihtilaflardır. Bu siyasi olaylar daha sonraki dönemlerde Mezheplere çok büyük etkisi olduğunu söylenebilir. Fakat bir mezhebin ortaya çıkmasını yalnızca bir olaya bağlamak doğru değildir. Ancak bu olayların mezheplerin ortaya çıkmasında büyük etkisi olduğu söylenebilir.

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdylkader DURGUTİ	Numarası 074244041005
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri / İslam Mezhepleri Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN	
Tezin İngilizce Adı		Political Events and Thier Effects On The Formation Of Sects in The Period Of Rashid Chaliphates	

SUMMARY

The Political events which have been took place during the period of Rashid Chaliphates and specially those corruption movments which happened in the second 6 months of Hz. Usman's periods have bring the death of Chaliphate.

That was not tha all. Later on in term of Hz. Ali with as a result of Cemel, Siffin, and Hakem some concept started to have been being argued which never done before. These events have given rise to some popular divisions in the history of İslamic Sects.

These political events and the religious argumantations rised right after events mentioned above are the main cause in the formation of some sects never existed before. Some sects like Shia, Havaric, Mürçia, Mu'tezile, Kaderiyye were engaged in the Political insident during Rashid Chaliphates term.

All the incidents of the Rashid Chaliphates term are not religious but political. These political events have strong effects which can not be denied on the religious sects. Withnotstanding the idea which assumes the emergence of sects result of these political incidents only is not a correct one.

KISALTMALAR

(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜİFY	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
b.	: Bin, ibn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DBAAD	: Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
FÜSBD	: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
H.z.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
İİFV	: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı
İSAV	: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
MÜİFY	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları
r.a.	: Radiallahu anh
s.	: Sayfa
SÜİFD	: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
sy.	: Sayı
Şamil İA.	: Şamil İslam Ansiklopedisi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme eden
tsz.	: Tarihsiz
vs.	: Ve saire

ÖNSÖZ

Peygamber (s.a.v.)'in oluşturmuş olduğu sahabe toplumu ve onları takip edenler, Peygamber tarafından “örnek toplum” olarak adlandırılmıştır. Bu neslin, sonradan teşekkül eden fırkaların tümü tarafından bir model olarak görülmesinin en önemli sebebi, bir ve aynı hedefe yönelmeleridir.

Ne var ki, başlangıçta vahyin yönlendirmesiyle bir ve beraber olan İslâm ümmetinin, ihtilâf etme ve sonuçta fırkalaşma ile yaralandığı, bölünüp parçalandığı yolunda Müslümanlar arasında bir mutabakat vardır. Müslümanların birliklerini yitirmelerinin en önde gelen nedeninin “ihtilâf” olduğu kesindir. İhtilâf, fırkalaşmayı; fırkalaşma da bölünüp parçalanmayı ve kamplaşmayı beraberinde getirmiştir.

Kur'an ve Sünnet'in şiddetle yasakladığı ihtilâfin, Müslümanlar arasında sonradan bir takım sebepler ve olayların etkisiyle ortaya çıktığı bir gerçektir. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren Müslümanların ihtilâfa düşerek fırkalara ayrıldığı, tarihte ve günümüzde birbirlerine düşman kamplarda yer aldıkları bilinen bir gerçektir. Bu durum Müslümanların hem maddi hem de manevi gelişmelerde dünya milletlerinin gerisine itilmelerine, yeryüzünde nüfuzlarının zayıflamasına, en önemlisi de insanlığın geleceği üzerinde söz sahibi olamamalarına neden olmuştur. Bunun temel nedeni de Müslümanların iç faktörlerin etkisiyle İslam'ın Kitap ve Sünnet yoluyla insanlığa sunduğu doğru, saf itikâdını/inancını gereği gibi sahiplenmemeleri, bir başka deyişle fikhî ihtilâflardan daha çok itikâdî konularda ihtilâfa düşmüş olmalarıdır. Fikhî ihtilâfların da Müslümanların böylesine bir konuma düşmelerinde payı varsa da, bu konuda itikâdî ihtilâfların başrolü üstlendiklerinde şüphe yoktur.

O halde bu çalışmanın temel ve öncelikli amacı, İslam'ın ilk döneminde ihtilâfların nasıl, ne zaman ve ne şekilde başladığını ve Müslümanlar arasında ortaya çıkan siyasi ihtilâfların itikâdî mezheplere ne gibi tesirleri olduğunu doğru bir biçimde tespit etmek olacaktır.

Konuyu önemli hale getiren ise Müslümanlar arasında siyasi nedenlerden dolayı ihtilâfın ortaya çıkması ve birbirleriyle siyasi amaçlı karşı karşıya gelmeleridir.

Müslümanların ihtilâf etme sebeplerini doğru açıklamak için öncelikle ihtilâfların ortaya çıktığı dönemin analizini doğru yapmamız gerektiği görüşündeyiz. Zira ihtilâfların içinde ortaya çıktığı ilk toplum dikkate alınmaksızın, ihtilâf sebeplerinin doğru bir şekilde anlaşılamayacağı muhakkaktır. İlk olarak, “*Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Siyasi Olayları ve Mezheplerin Oluşumuna Etkisi*” isimli tezimizde, Peygamberimizin vefatı sonrası ortaya çıkan ihtilâfları ve mezheplerin çıkmasına etki eden siyasi olaylar üzerinde çalışmayı uygun gördük.

Tezin girişinde Mezheplerin Doğuşuna Tesir Eden Faktörlerden bahsedildikten sonra tez üç bölüme ayrılmaktadır; Birinci bölümde kısaca Şeyhân (Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer)’in hayatı, kişiliği ve halife seçilmesi hakkında bilgi verilecektir. Özellikle Hz. Ebû Bekir’in Benî Sâide Örtmesinde Halife Seçilmesi ve daha sonraki dönemlerde çıkan ihtilafları ele alacağız. Sonra iki halifenin döneminde meydana gelen siyasi olayları ve bu olayların sonuçlarının daha sonraki dönemlerde mezheplere nasıl bir etkisi olduğundan bahsedeceğiz.

İkinci bölümde ise sadece Hz. Osman döneminden bahsedilecektir. Hz. Osman’ın hayatı, kişiliği ve halife seçilmesi ile başlayıp halifenin muhasarası ve şehid edilmesi ile ikinci bölüm bitecektir. Hz. Osman’ın 12 yıllık halifeliğini, ilk altı yıllık idaresi ve ikinci altı yıllık idaresi şeklinde ayırmak gelenek haline gelmiştir. Bundan dolayı siyasi olayları daha iyi analiz edebilmek için bizde böyle bir tasnifte bulunmayı uygun gördük. Fakat ilk altı yıllık dönemi olabildiğince kısa ve yüzeysel tutuldu, çünkü konumuzla bağlantılı siyasi olaylar ve ihtilaflar daha çok ikinci altı yıllık dönemde başlamıştı. Halifeliğinin ikinci altı yıllık döneminde patlak veren bazı siyasi olaylar ve etkileri zaman geçtikçe artan anlaşmazlıklar, dâhili bölünmelerin tetikleyicisi olup halifenin şehid edilmesine kadar devam etmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise Hz. Ali’nin hayatı, kişiliği ve halife seçilmesi ile başlayıp Hz. Ali’ye biat etme tartışmalarıyla devam edecektir. Hz. Ali’ye muhalefet edenlerden bahsedip bu bölümün önemli bir kısmında ise Müslümanları karşı

karşıya getiren Cemel ve Sıffin savaşlarının sebep ve sonuçlarına yer verilecektir. Ayrıca Tahkim olayının sonucunda Müslümanların arasında ilk harici hareketi veya mezhepleşme grubunun tezahürünün sebeplerini yer verilecektir. Bölümün sonunda ise Hulefâ-i Râşidîn döneminde yaşanan siyasi olayların sonucunda çıkan farklı görüşlere ve bu görüşlerin daha sonra farklı mezheplere etkisine yer verilecektir.

Bu vesile ile çalışmanın teşekkülünde her daim yardımlarını gördüğüm danışman hocam Doç. Dr. Seyit BAHCIVAN'a teşekkür eder, çalışmamızın ilgi duyanlara faydalı olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ederim. Ayrıca dil ve imla kuralları düzeltmede emeği geçen Ali TOS ve Mesut KAYA'ya teşekkür bir borç bilirim.

GİRİŞ

MEZHEPLERİN DOĞUŞUNA TESİR EDEN FAKTÖRLER

Belli ki insanları bir arada toplayan çeşitli vesile, nedenler veya faktörler vardır. Bu faktörlerin başında da din yer almaktadır. Aynı dini/inancı benimseyen ve aynı Allah'a ibadet eden ve O'nun emirleri için hayat mücadelesi veren insanlar arasında, nasıl olur da aralarında ihtilâf çıkar, birbirlerine düşman olurlar ve kılıç çekerler. Bu konular için, "Mezhepler Tarihi" , "İslâm Tarihi" ve diğer kaynaklarda çeşitli sebepler sıralanmıştır. İslâm Mezhepleri Tarihi ilmi, araştırma usulü açısından bir mezhebin içinde doğduğu tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel şartları göz önünde bulundurarak bir toplumu firkalaşmaya götüren sebepleri tespit etmek oldukça önemlidir. Çünkü insanların ihtilâf sebepleri bilindiği zaman, ihtilâfları yok etmek ve çözmek daha çok kolaylaşır. Konuya girmeden önce, insanın özellikleri başta olmak üzere, sosyal ve toplum yapısından bahsedip, itikâdî firkalaşmanın sebeplerini ele alacağız.

1. İnsandan Kaynaklanan Faktörler

İnsanların düşünceleri yönünde birbirlerinden ayrıldıkları bir gerçektir. Bunun için mezheplerin oluşumu içerisinde insanın psikolojik unsuru en önemli yeri oluşturmaktadır. Çünkü dini anlayan da yaşayan da insandır. İnsanlar arasında algılama ve değerlendirme farklı farklıdır. Anlama konusu din olunca, soyut şeylerden oluştuğu için algılamadaki farklılık kaçınılmazdır. Bazen insanın yaratılışı ve içinde bulunduğu kültür ortamı da, onun din anlayışı ve algılama biçimini de belirleyici bir rol oynar.¹ Bu insanın doğuştan getirdiği bir takım karakteristik özelliklerinden, bu özellikleriyle gelişme çağlarında şekillenen şahsiyetlerinden toplum içindeki ilişkilerinden veya toplumların birbirleriyle ilişkilerinden kaynaklanır.²

İnsanın karakteristikleri arasında bazı olaylardan etkilenip farklı bir yönde tavır gösterebilir. Çünkü insanlarda benlik duygusu, özellikle öne geçme, lider olma,

¹ Sönmez Kutlu, "İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi", İlitam, Ankara 2006, s. 19.

² Mehmet Saffet Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001, s. 18.

başkalarının hükümrânlığına girmek istemeyip müstakil hareket etme ve diğer bir kısım insanları kendi etrafına toplama ve insanları yönlendirme meyli vardır. Onların bu özellikleri de bir takım bölünmelere, yeni gruplar oluşmasına ve farklı fırkaların ortaya çıkmasına sebep olur.³ Bunun aksi de olabilir, kendisine güvenip bağlanabileceği, kendisinden üstün vasıfları olduğunda inandığı karizmatik, lider şahsiyetler ararlar.⁴ Soylu aileleri kendileri için kurtarıcı olarak görürler. İnsanların özgürlük hakları ellerinden alındığı zaman, dini ve ekonomik olumsuzlukları değiştirmede başarısız, aciz ve zayıf kaldıklarına inanmaları halinde yaşadıkları sorunları düzeltmek ve haklarını geri almak için kendi dışında manevi güçler aramaya başlarlar. Mesela Mesih veya Mehdi gibi otorite kabul edilen karizmatik liderler ve kurtarıcılar üreterek ondan medet beklemeye başlarlar. Böyle insanlar ezilmişlik psikolojisi içerisinde sağlıklı düşünemezler ve başkalarının liderliğine yönetme ve yönlendirmesine ihtiyaç duyarlar. İslâm Mezhepler Tarihinde bunun pek çok örneği bulunmaktadır. Mehdi ihtiyacı hissedenler devamlı mehdiler aramışlar. Bunların başında Aşırı Şii fırkalar, Oniki İmamiye Şiası, İsmaililik-Hasan Sabbah Fedâileri, Bâtımlık, Karmatiler, Zeydilik, Dürzîlik, Nusayrilik, Kadiyanilik, Babilik-Bahailik ve benzeri fırka, mezhep veya ekoller gelmektedir.⁵ Ancak bu, insandan kaynaklanan bir sorundur. Yahudilik, Hıristiyanlık, Hinduizm, İslamiyet ve diğer bazı din mensupları, bu beşerî ve psikolojik tutumu, dini alana taşıyarak meşrulaştırma yoluna gitmişlerdir. Bütün dinlerde -beklenen kurtarıcı- vardır, çünkü bu insanın tabiatında olan bir şeydir.

2. Düşünce Özgürlüğü ve Dîmî Metinler

İslâm, insana değer verdiğini, tanıdığı düşünce özgürlüğünü ve akla büyük önem verdiğini Kur'an'da açıkça vurgulamaktadır. Akıllı; anlayan, düşünen, şuurlu olandır. Bunun için Kur'an'ın ısrarla vurguladığı; düşünme, tefekkür etme, ibret alma şeklinde ifade edilen olgu akıldır. Nitekim Kur'an'da 275 yerde “*düşünmüyor*

³ Muhit Mert, *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008, s. 55.

⁴ Mehmet Saffet Sarıkaya, “Dinde Marjinalleşmenin Pratik Boyutuna Dair Bazı Değerlendirmeler”, *e-makâlât Mezhep Araştırmalar*, I, 1, (Bahar 2008), s. 29.

⁵ Sönmez Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodolojisi /Usul Mes'alesi I*, Ensar Neşriyat, s. 120; Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 195-196; Sabri Hizmetli, “İtikâdî Mezheplerinin Doğuşuna İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme”, *AÜİFD*, XXVI, s. 667.

musunuz? Akıl erdirmiyor musunuz?” diye sorulmakta; 200 yerde “düşünme ve tefekkür” emredilmekte, 12 yerde “dolaşarak araştırıp ibret alma” ve 670 yerde de *ilim ve ilme teşvik* buyurmaktadır.⁶ Kısacası, Kur’an’a göre akıl hakemdir ve doğruyu eğriden ayırmak üzere esaslı bir prensiptir. Kur’an, insana Allah’ın halifesi olduğunu bildirmektedir.⁷ Göklerde ve yerde olan her şey, Allah’ın halifesi olan insanın emrine verilmiştir.⁸ İnsan, değerini akılla kazanmaktadır. İşte Kur’an, hükümlerini ortaya koymakta ve insanların üzerine düşünüp taşındıktan ve akıllarını kullandıktan sonra inanmalarını isteyerek, “De ki: Hak, Rabbinizdendir; dileyen inansın, dileyen inkâr etsin...”⁹ Ayrıca, “Dinde zorlama yoktur; artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır”¹⁰ deyip, İslâm’ın ister özgürlük konusunda olsun ister inanç konularında olsun düşünme imkânını açıkça ifade etmektedir.¹¹ Kur’anı ancak, insanda olan akıl nimeti idrak edebilir, çünkü Kur’an mubindir, anlaşılabilir bir kitaptır.¹²

Müslümanlar kendi görüşlerini desteklemek için devamlı Kur’an’ı kaynak vermişlerdir. Fakat ilginçtir ki, İslâm Tarihinde, hepsi Kur’an’a dayanmasına rağmen pek çok farklı fırka, mezhep ve cemaat teşekkül etmiştir. Bütün insanların akıllarına gelen sorulardan biri acaba Kur’an ayrılığın bizzat sebebi midir? Kur’an tefrikaya yol açacak bir anlatıma mı sahiptir? Cevap elbette hayırdır. Çünkü Kur’an bizzat bunun aksine çağrı yapmaktadır. İnsanların birlik ve beraberliğini,¹³ kardeşliğini,¹⁴ toplumsal barışı emreden âyetleri muhtevî Kur’an’ın ayrılık nedeni olması söz konusu bile değildir.¹⁵ Problem onu okuyanlarda yorumlayanlarda veya anlamaya çalışanlardadır. Çünkü insanların eğitim seviyeleri, dünyevi tutum ve davranışları, yaşadıkları toplumun içinde oluşan şartlar ve Kur’an’ı farklı yorumlamaları buna yol açmaktadır. Hatta çoğu kere fikir, âyetten önce gelmiştir. Kişilerin bir görüşünü benimsemişler sonra bu görüşü temellendirmek için Kur’an’a müracaat etmişlerdir. Mezheplerden yine Kur’an’ı delil göstererek Müslümanların öldürmesine, mallarının

⁶ Ethem Ruhî Fığlalı, *İtikâdî İslâm Mezheplerine Giriş*, İFV, İzmir 2007, s. 72.

⁷ Bakara 2/30.

⁸ Casiye 45/12–13.

⁹ Kehf 18/29.

¹⁰ Bakara 2/256.

¹¹ Fığlalı, *İtikâdî İslâm Mezheplerine Giriş*, s. 73.

¹² Hicr 15/1; Neml 27/1; Kasas 28/2.

¹³ Ali İmran 2/103.

¹⁴ Hucurat 49/10

¹⁵ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 21.

alınmasına, kadınlarının esir alınmasına Harici mezhebinden Ezârîka fırkası helal saymışlar.¹⁶ Delil ise Kur'an'ın: "...*Putâ tapanları bulunduğunuz yerde öldürün*",¹⁷ "*Yeryüzünde hiçbir inkârcı bırakma*"¹⁸ ayetlerini kabul ederler. Konu ile bağlantılı birçok misaller vardır. Fakat mezhepler tarihi kaynaklardan Harici fırka hakkında gelen ilginç bir hadise ise; Abdullah b. Habbab'ı, "Ali müşriktir" demediği için öldürüyorlar. Abdullah b. Habbab boynunda Mushafı ve yanında hamile karısı ile bir grup Hariciye rastlar. Ona şöyle derler: "*Senin boynundaki bu Kur'an, seni öldürmemizi emrediyor... Söyle bakalım, Ebû Bekr ve Ömer hakkında ne düşünüyorsun? Abdullah, onları iyilikle anar. Peki, derler. Hakeme gitmeden önceki Ali ve ilk altı senesinde Osman için ne dersin? Abdullah yine onları iyilikle anar. "Hakeme gitme" hakkında ne düşünüyorsun, derler. Abdullah şöyle der: Ben, Ali'nin, Allah'ın kitabını sizden daha iyi bildiğine, onun dinine sizden daha sadık olduğuna ve daha basiretli olduğuna eminim. Bunun üzerine Hariciler, sen (hakk) değil, isimlerine göre adamlara tabii oluyorsun diyerek, onu nehir kıyısına götürüp keserler...*"¹⁹ Aynı şekilde Şîî fırkalardan Musa b. Cafer²⁰ önderliğine yapan fırkasından imamet fikrine savunuyor. Fakat kendi görüşlerini benimsemeyen ve mezheplerine katılmayan kimseleri öldürmekle işe başlamaları gerektiğini görüşünü savunurlar. Ona göre öldürme işine her hangi bir kimseden değil, akrabalarından başlanması gerekir. Bu fikirlerini desteklemek için Kur'anın: "*Kâfirlerden yakınınızda olanlara karşı savaşın ve onlar (savaş anında) sizde bir sertlik bulsunlar*",²¹ ayetini delil gösteririler. Önce akrabalarından başlayıp ondan sonra diğer insanlara dönmek vaciptir, derler.²² Kısacası Kur'an'ın asıl amacına bakmayıp kendi fikirlerini Kur'an'a atfetmişlerdir. Bu aynı zamanda yukarıdaki Kur'an ayrılığın

¹⁶ Abdulkâhir Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Mektebe'tü t-Tevfikîyye, Kahire tsz, s. 60

¹⁷ Tevbe 9/5.

¹⁸ Nuh 71/26.

¹⁹ Muhammed Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, (trc. Sıbğatullah Kaya), Anka Yayıncılık, İstanbul tsz, s. 67-68; Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 57; Ebul-Muzaffer Şahfûr b. Tahir İsferyâîni, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, (nşr. Muhammed Zâhid Kevserî), Mektebetu'l Ezheriyye Li't-Turas, Kahire tsz., s. 39; İbn Hazm Zâhiri, *el-Fasl fi'milel ve'l-ehvai ve'n-Nihal*, el-Mektebetu't-Tevfikîyye, Kahire, 2003, III, 84; Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 206.

²⁰ Ebu'l-Hasan Musa el-Kazım b. Cafer. bkz. Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 206.

²¹ Tevbe, 9/123.

²² Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 207.

sebebi midir? sorunun cevabı olur, ayrılık nedeni yine insanın kendisinde olmaktadır.²³

Her hangi bir mesele ile ilgili, Kur'an'ın bir âyetini alıp, ilgili görüş için delil olarak kullanılması örneğine sıkça rastlanmaktadır. Oysa konuyla ilgili diğer âyetlerin de gözden geçirilmesi, âyetler arasında bağlantı kurulması, âyetlerin siyak ve sibakının dikkate alınması, ilgili metnin sure kontekstine bakılıp konu bütünlüğü içinde ele alınması ve sağlıklı değerlendirmelerinin yapılması gerekmektedir. Kur'an'ın esaslarındaki hedefler araştırılırken teker teker âyetleri esas alarak yorumlamaya gitmek yerine, doğrudan o âyetin kendisi, siyak ve sibakı, yer aldığı surenin ve nihayet Kur'an'ın temel ve tarihi bütünlüğü mutlaka dikkate alınmalıdır.²⁴ Çünkü Kur'an, içinde çelişkilerin bulunduğu bir Kitap değil, kendi bütünlüğü içinde anlaşılması gereken bir Kitaptır.

Kur'an'ın bütün âyetleri aynı kategoride olmadığına göre ki Kur'an kendisi bunu ifade etmektedir; *“Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onda Kitab'ın temeli olan kesin anlamlı âyetler vardır (muhkem), diğerleri de çeşitli anlamlıdırlar (müteşâbih). Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler...”*²⁵ âyetlerde yorum elde etme açısından önemlidir. Ancak bu müteşâbihlerin anlaşılması, farklılıkların doğmasını ve ayrılıkları gerektirmez. Çünkü Kur'an aynı zamanda bu müteşâbihler hakkında alınması gereken tavrı da açıkça ortaya koymuştur. Bu tavrı görmezlikten veya anlamazlıktan gelip şu veya bu nedenlerle müteşâbihlere tabi olmak, âyette *“kalp eğriliği, fitne çıkarma ve onu te'vil etme gayreti”* ile ifade edilmiştir.²⁶

3. Mezheplerin Hadisleri Kullanmaları

Hadis, sünnet, Hz. Peygamberin fiili veya uygulaması, İslam kaynaklarında ikinci sırada yer almaktadır. İslam, sünnete verdiği önem burada da anlaşılmaktadır. Bununla birlikte kelim âlimleri çeşitli meselelerdeki görüşlerini açıklarken önce Kitabî ve akli delilleri sıralamışlar, daha sonra bunları destekleyen nebevî haberlere

²³ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 21.

²⁴ Halis Albayrak, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1996, s. 29-41.

²⁵ Ali İmran 2/7.

²⁶ Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 25.

de yer vermişlerdir. Yani, mütevatir haber dışında, ahad haberleri, hatta zayıf ve mevzu rivayetleri bile kullanmışlardır.

Bu şekliyle nebevî haberler inanç ayrılıklarına doğrudan mesnet teşkil etmezler. Ancak bu nevi haberlerin üretimi ve kullanımı insanların ilgili rivayetlere konu olan olgularla ilgili tavrını belirlemiştir. Yani, mezhep fanatizmi, bazen mezhep sahiplerinin birbirleri aleyhine haberler nakletmelerini ve bu nakledilenler ışığında mezheplere karşı tavrı belirlemelerini sağlamıştır. Dahası bu nevi rivayetler, kimi zaman güvenilir kabul edilen hadis literatürüne girerek, adeta doğruymuş gibi algılanmıştır.

Malumdur ki Kur'an'da ve Sahih Sünnette Hz. Peygamber'den sonra imamete, hilafete, devlet reisliğine geçecek şahıs veya şahıslarla ilgili bir belirleme yapılmamıştır. Dolayısıyla özellikle sahih sünnette sahabenin faziletine dair olan rivayetler, onların imametlerine delil olarak kullanılamaz. Ancak, Şia'nın Hz. Ali lehine gösterdikleri tarafgirliği zamanla hadis literatüründe bir fezâil yarışına ve bu nevi rivayetlerin devlet reisliği için lehte ve aleyhte delil olarak kullanılmasına yol açmıştır. Böylece ister istemez hem Ehl-i Sünnet taraftarları bazı rivayetlerden hareket ederek sahabilere övgüler yağdırmaya başladılar. Abdulfetah Ebu Gudde *Mevzu Hadisler* kitabında şöyle der: *Şiiler Hz. Ali'nin faziletine dair pek çok hadisler uydurdular. Onlara karşılık Hz. Ebû Bekr'i savunanlar da aynı şeyi yaptılar. Daha sonra bu iki fırka işi iyice çığırından çıkardılar. Şia'nın gayesi efendimiz Ali'ye Rasûlullah (s.a.v.) tarafından hilafetin vasiyet edildiğini ispat etmektir. Bu ve başka hususlarda öyle ileri gittiler ki, ancak o kadar olur. Döneminin Ehl-i Sünnet İmamı olan İbnu'l Cevzi, el-Mevzûât kitabında der ki: (Ebû Bekr es'-Siddik'in faziletine dair bab) "Sünnete yapıştıklarını iddia eden nasipsiz bir topluluk taassuba düştü ve Hz. Ebû Bekr'in faziletlerine dair hadisler uydurdular. Bunlardan bazıları bunu yaparken Hz. Ali faziletleriyle ilgili hadisler uyduran Râfızîlere karşılık vermeyi murad ettiler. Oysa her iki fırka da hatadadır. Bu iki büyük zatın faziletlerine dair haklarında varid olan sahih rivayetler varken bu tür iftiralara ihtiyaçları yoktur."*²⁷ Bütün fırkalar karşı da ki fırkayı kötölemek için pek çok söz sarf edip, kendi mezhebi

²⁷ Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, (trc. Enbiya Yıldırım), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 57-58.

ve mezhebin görüşleri savunma amacıyla bir takım hadislere örneklendirmeye çalışılmıştır. Bu konuda pek çok örnek vardır.²⁸ Sünnetin mezhepte kullanılması konusunda ki rivayetleri iki kategoriye ayırıyoruz:

3.1. Karşılıklı Uydurulmuş Rivayetler:

*"Benden sonra ümmetimin başına Ebu Bekr gelecek."*²⁹

*"Ben ve Ebû Bekr iki yarış atı gibiyiz."*³⁰

*"Allah, kıyamet günü, insanların hepsine birden ve Ebu Bekr'e ise özel olarak tecelli eder."*³¹

*"Nuh'un kavmi arasındaki ömrü kadar size Ömer'in faziletlerini anlatsaydım, (yine de onun faziletleri) bitmezdi. Ömer ise Ebu Bekr'in iyiliklerinden sadece biridir."*³²

*"Ali benim vasımdır, kardeşim ve benden sonraki halifemdir. Dolayısıyla onu dinleyin ve itaat edin."*³³

*"Ali beşeriyetin en hayırlısıdır. Böyle kabul etmeyen kafir olur."*³⁴

*"Ali ümmetinden bana ilk iman edendir. O bu ümmetin hayırla şerri birbirinden ayıranıdır. Benden sonraki halifemdir."*³⁵

*"Her ümmetin bir Firavun'ı vardır, bu ümmetin Firavun'ı da Muaviye'dir."*³⁶

*"Muaviye'yi minberimden (konuşma yaparken) görürseniz onu öldürünüz."*³⁷

Uydurulan rivayetler sadece Şîî ve Ehl-i Sünnet tarafından karşılıklı olarak değil, diğer mezhepler de kendi görüşlerini desteklemek için bu tür haberleri

²⁸ bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, (trc. M. Hayri Kırbasoğlu), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989, s. 59.

²⁹ Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 60.

³⁰ İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, (trc. Hanif Akın), Karınca Yayınları, İstanbul 2004, s. 290; Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 59.

³¹ İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, s. 290.

³² İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, s. 291.

³³ İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, s. 179.

³⁴ Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 60.

³⁵ Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 60.

³⁶ İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, s. 295.

³⁷ İbn Kayyimi'l-Cevziyye, *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, s. 295 ayrıca Muaviye'nin fazileti ve kötüleme hakkında Peygamber (a.s.)'dan nakledilen rivayetlerin hiç birisi sahih değildir.

uydurmuşlar. Mesela Mutezile mezhebe karşı Kur'an'ın mahlûk olup olmaması meselesi ile ilgili uydurulan rivayetler vardır:

*"Kur'an mahlûktur diyen kâfir olmuştur."*³⁸

*"Allah ve Kur'an dışında, göklerde ve yerdeki herkes ve bu ikisi arasındaki herşey mahlûktur. Ümmetinden bir topluluk Kur'an mahlûktur diyecektir. Bunu diyen yüce Allah'ı inkâr etmiş olur ve dediği an hanımı kendisinden boş olur..."*³⁹

Bunlar sadece birkaç rivayet, kaynaklardan tespit edilen uydurma rivayetlerdir. Bunlar mezhep fanatılığı yapan ve başka mezhebi kötüleme amacıyla uydurulan rivayetlerdir. Bu uydurma haberler ilk dönemden itibaren başlamıştır. Özellikle Hz. Osman'ın şehit edilmesi, Cemal savaşı ve Sıffin savaşına katılan taraflardan biri lehine görüş beyan etmek, o dönem Müslüman toplumunda siyasi bir tavır simgelemek ve hatta Haricilerde imanın ölçütü olarak kabul edilmekteydi. Bunun için bu dönemde çok ilginç rivayetler bulmak mümkündür. Bütün bunlar kendi inançlarını desteklemek ve kuvvetlendirmek için Sünnet'i mezhep anlayışları için kullanmışlardır.

3.2. Gayptan Haber Veren Rivayetler:

*"Benden sonra hilafet otuz senedir, ondan sonra (ısırtıcı) saltanat başlayacaktır."*⁴⁰

*"Kim zamanın imamına biat etmeden ölürse, cahiliye âdeti üzere ölmüştür."*⁴¹

*"Davaları aynı olan iki büyük grup arasında savaş meydana gelip birbirlerinden çok sayıda adam öldürmedikçe kıyamet kopmayacaktır."*⁴²

³⁸ Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 71.

³⁹ Abdulfettah Ebu Gudde, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, s. 71.

⁴⁰ Tirmîzî, "Fiten", 48. Bu müddet, 41. Senenin Rebiülevvel ayında sona ermişti. İşte o zaman Hz. Hasan hilafeti terk ederek çekilmiş ve devlet, Muaviyenin eline geçmişti. Ebû'l-A'la Mevdudî, *Hilafet ve Saltanat*, (trc. Ali Genceli) Hilal Yayınları, İstanbul, s. 194. Hadis ilk dört halife ve Hz. Hasan'ın hilafet dönemini kapsar. Böylece onların hilafetleri dine muvafık –İbn Haldun'un ifadesiyle "hilaleti şer'iyye"- olarak kabul edilmiş; bu dönemdeki hadisler kritize edilmeden olduğu gibi benimsenip, bunlarda taraf olanların haklılıklarına dair çeşitli rivayetler ve yorumlar üretilmiştir. Muaviye ve sonrası yönetimler ise saltanat idareleri, "hilafet-i siyasiye" olarak kabul edilmiş ve adeta meşruiyetleri sorgulanmıştır. Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 28.

⁴¹ Müslim, "Kitabu'l-İmâre", 53; Ahmed, III, 446.

⁴² Buhari, "Fiten", 25, "Murteddîn", 8.

“Yakında ortaya fitneler çıkacaktır. O fitneler ortaya çıktığı zaman, oturan kişi yürüyenden, yürüyen ise, buna koşandan daha hayırlıdır. Dikkat edin, bu fitne meydana geldiğinde, devesi olan devesinin peşine, koyunun olan koyunun peşine, arazisi olan onunla meşgul olmaya gitsin.” Orada bulunan bir kişi: “Ey Allah’ın Rasûlü, ya kişinin devesi, koyunun, arazinin yoksa?” diye sordu. Peygamber Efendimiz: “Kılıcını alsın ve onun ağzını taşa vursun. Sonra kurtulma imkânı varsa kendini kurtarsın.”⁴³

“Her ümmetin Mecûsî olanları vardır. Benim ümmetimin Mecûsî olanları da “kader yoktur” diyenlerdir. Eğer hasta olurlarsa onları ziyaret etmeyin, ölürlerse onlara şehadette bulunmayın.”⁴⁴

“Sizden öyle kavim gelecek ki sizler, kendi namazlarınızı onların namazları, kendi oruçlarınızı onların oruçları yanında azımsayacaksınız. Onlar Kur’an okurlar, fakat iman onların boyunlarından aşağıya inmez; onlar okun yaydan fırladığı gibi dinden çıkacaklardır.”⁴⁵

“Ashabımdan bir kısım insanlara kitapları sol tarafından verilir, ben: “Ashabım, Ashabım!” derim, bunun üzerine: “Sen onlardan ayrıldığından bu tarafa onlar geri dönüp inkar ettiler” buyrulur, ...⁴⁶

“Ahirette sünnet ve cemaati ihya edecek Muhammed b. Kerrâm adlı bir kimse gelecektir. Benim Mekke’den Medine’ye hicretim gibi, o da Horasan’dan Beytu’l-Makdis hicret edecektir.”⁴⁷

“Hz. Peygamber bir gün dedi ki: “Rüyamda bir kuyu başında kova ile insanlara su çekiyordum. Benden sonra kovayı Ebû Bekir aldı. İki kova çekti. Onun çekişinde zayıflık vardı. Sonra kova daha büyük kovaya döndü ve onu Hz. Ömer aldı. İnsanlara onun gibi su çıkaran bir yiğit görmedim.”⁴⁸

⁴³ Buhari, “Fiten”, 9.

⁴⁴ Ebû Davud, “Sünen”, 16.

⁴⁵ Buhari, “Menâkıb”, 25.

⁴⁶ Buhari, “Ehâdisü’l-Enbiyâ”, 8; Şîa, Ashabı tekfir etme konusunda bu rivayeti kullanmaktadır. İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, s. 63.

⁴⁷ M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadisler*, MÜİFY, İstanbul 1997, s. 46, (İbnü’l Arrak’dan naklen).

⁴⁸ Buhari, “Tâbir”, 28; Müslim, “Fedailü’s-Sahabe”, 17.

“İmamlar Kureyş’tendir.”⁴⁹

Hz. Peygamber: “Benden sonra şu ikisine -Ebû Bekir ve Ömer’i işaret ederek- tabi olunuz” dedi.⁵⁰

Yukarıda alınan rivayetlerin içinde sahih, uydurulmuş ve tartışılan haberlere yer verilmiştir. Bu grupta sahih rivayetler olsa da yorum açısından kendi mezhebe yönelik kullanılmıştır.

Hz. Peygamber’in gaybî haberleri olarak kabul edilen hadisleri bu rivayet örgüsü içinde kaleme alanların sayısı hiç de az değildir. Aslında bu zihniyet, gruplarını bazı gaybî haberler avutan, şeyhlere bağlı sûfi meşrep anlayışların, ilk dönem hadislerine tipik bir yansımasıdır.

Şüphesiz Hz. Peygamber’den gaybe dair bazı sahih rivayetler de gelmiştir. Bu rivayetler çoğu kere Rasûlullah’a vahiyle bildirilen konuları muhtevidir. Örneğin,

⁴⁹ Ahmed, III, 129, 183. Bu konu ile ilgili diğer hadisler de vardır, mesela: bkz. M. Sait Hatipoğlu, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Vefatından Emeviler’in Sonuna Kadar Siyasi İçtimâî Hâdiselerde Hadis Münasebeti*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), AÜİF, s. 18–21. Şüphesiz bu metinler Kureyş’in üstün olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Hz. Peygamber’in onlardan olması da Kureyş’e üstünlük olarak yeter. Ancak bu deliller hilafetin Kureyş’e ait olacağını ve acaba başkasını geçmeyeceğine delil midir? Halife’nin Kureyş’ten olması velayetin sıhhat şartı mıdır? Şüphesiz uygulama, Halifenin Kureyş’ten olması yönünde olmuştur. Bu Hulefâ-i Râşidîn döneminde uygulanmıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir, yaptığı konuşmada, halifenin Kureyş’ten olması gerektiğini, herhangi bir hadis metnine dayandırarak ileri sürmemiştir. O, bunu iki sebepler ileri sürmüştür:

1. Muhâcirler, Ensâr’dan daha üstündürler. Muhâcirler Kur’an’da değinilmiştir. İslâm’ın ilk dönemlerinde güçlülere göğüs gerdiklerini ve büyük belalarla karşı durdukları ifade edilmiştir.
2. Kureyş’in İslâm’dan önce ve İslâm’ın doğuşu sırasında, Araplar üzerinde tabii bir otoritesi vardır. İşte burada Hz. Ebû Bekir Kureyş’in üstünlüğünü açıklamış oldu. Kureyş’in üstünlüğü hakkında rivayet edilen hadisler de, şüphesiz bu manayı ifade etmektedir. Peygamber (a.s.) tarafından Kureyş sadece bir tercih olduğunu “vucub” ifade etmediği sonuca varıyoruz. Çünkü diğer hadislerle bir bütün olarak değerlendirecek olursak Buhârî ve Muslim’de Ebû Zer’den şöyle bir hadis rivayet etmektedir: “*Dostum (Peygamber) bana, başımız burnu kesik bir Habeşli köle dahi geçse, onu dinleyip itaat etmemi öğütledi*” diğer bir hadis ise “*Başınıza, kafası kuru üzüm tanesi gibi (simsiyah) bir Habeşli köle dahi geçirilse, onu dinleyin ve itaat edin.*” bkz. Muhammed Ebû Zehra, *İslâm’da İtikadî, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 84, Ayrıca Kureyş’in dünyaya baş olmak için geldiğine dair ne ayet vardır ne hadis. Hz. Peygamber’in idari vazife nesebiye gözetmesine dair bir tek örnek yoktur. Mesela sefere çıktıklarında Medine vekil bıraktıkları amiller sadece Kureyş’ten değildirlere. İkinci Bedir gazvesinde amil, bir Esârîdir, Dümetu’l-Cendel’de bir Gıfârî, Hayber’de bir Leysi, Tebûkte bir Ensâr vs. İslam hiçbir kimseyi diğerinin önüne, nesebi sebebiyle koymuş değildir. İnsanlar içinde fazilet ölçüsü, ancak takva, yeterlilik ve müsbet iştir. Öyle ise Hz. Ebû Bekir ve Ömer’in hilafeti Kureyş’e has kılması sorusunun cevabı basittir: İslâm’a en fazla hizmeti geçen kimselerdi de ondan. bkz. Hatipoğlu, *Hz. Peygamber (s.a.v.)’in Vefatından Emeviler’in Sonuna Kadar Siyasi İçtimâî Hâdiselerde Hadis Münasebeti*, s. 19; M. Sait Hatipoğlu, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm’da İlk Siyasî Kavmiyetçilik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2005; Ebû’l-Hasan el-Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, (trc. Mehmet Dalkılıç & Ömer Aydın), Kalcı Yayınları, İstanbul 2005, s. 28; İbn Kuteybe, *Hadis Müdâfaası*, s. 216.

⁵⁰ Tirmizi, “Menâkıb”, 33.

kıyametle ilgili sahih rivayetler böyledir. Ancak Müslümanlar bu rivayetleri her zaman kıyametin alametlerini kendi zamanlarında görerek kıyameti beklemiştir.

Ayrıca mezheplerin hadisleri kullanmaları Mehdi ve Mesih ile ilgili rivayetlerde görülür. İstikbalde kendilerine yeni imkânlar sunacak bir kurtarıcı beklemeye meyilli zavallı halk kitleleri bu nevi rivayetlerle kandırılmış; bazı dini gruplar çeşitli yorumlarla kendi liderlerinin mehdi ve Mesihliğini iddia etmekten geri kalmamışlardır. Bunlardan ister ilk dönemin mezhepler olsun ister çağımızdaki mezhepler bu tutumu sergilemişler.⁵¹

4. Asabiyet-Fanatizmde n Kaynaklanan Faktörler

İslam'ın tebliğ edildiği Arap toplumu kabile esasına dayalı bir sosyal yapıya sahipti. Bu kabile yapısı beraberinde ciddi bir asabiyet olgusunu taşımaktaydı. Kabile içindeki sosyal dayanışmanın temini büyük ölçüde bu olguya dayanıyordu. İslam'la birlikte bu olgunun temelleri sarsıldı. Çünkü İslam insanların eşitliklerini ve birliklerini vurguluyor, kula kulluğu reddediyor ve insana sadece Allah önünde eğilmeyi emrederek ona gereken saygınlığı ve hürriyeti temin ediyordu.

Ancak burada önemli bir nokta vardır, çünkü İslam milliyete veya kavmiyete karşı değildir. İslam milliyete veya kavmiyete zulüm ve haksızlık yanında olduğu zaman desteklenirse o zaman karşı çıkmaktadır. Yoksa millet farklılaşması, Kur'an'ın bizzat kabul ettiği tabî bir sosyal farklılıktır.

Bu en iyi aşıptan Hz. Peygamber'e, Vâsile b. Aska'nın sorduğu sorudan anlaşılır; *“Bir kimsenin kavmini sevmesini asabiyet sayılır mı?”* sorusunu cevaplarken; *“Hayır! Ancak kişinin, zulüm ve haksızlık halinde olan kavmine yardım etmesi asabiyettir.”*⁵² buyurdu. Hadisten anlaşıldığı kadarıyla yasaklanan şey, bir kimsenin milletini sevmesi değil, soydaşlık gayreti ile zalimane ve haksız davranışlar karşısında bile, kendi kavim ve kabilesini savunma ve koruma işidir. Hz. Peygamber'in, toplum, din ve devletlerin oluşumlarında olumlu katkılar sağlayan cemaat dayanışması, bireyleri birbirine bağlayan manevi rabıta ve birlik şuuru şeklinde ortaya çıkan asabiyete karşı olması düşünülemez. Onun karşı olduğu

⁵¹ Ethem Ruhî Fırlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir 2004, s. 199.

⁵² Ahmed, IV, 117.

asabiyet, kavmiyetçilikten beslenen, haksızlık, zulüm, gurur ve kin temellerine oturan ve “cahiliye davası”⁵³ olarak addedilen asabiyettir. Bu anlamdaki bir asabiyet, Kur’an’ın, “...İyilik etme, fenalıktan sakınma hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın.” emrine de uygun düşmemektedir.

Hız Peygamberin vefatından sonra asabiyet fanatizmi yeni bir canlanma boyutu kazanmıştır. Fakat asabiyetin yeniden canlanması ancak Müslümanlar yeni bir problemle karşı karşıya kalınca Kitaptan ve Sünnet’ten yoksun kaldıkları durumlarda görülmektedir. Bunun için en iyi örneklerden biri de Beni Sâide Sakifesidir. İlk devlet başkanının seçimi esnasında yapılan tartışmalar, konunun doğasına uygun olarak, yönetici olmanın ne anlama geldiği, hangi özellikler ve şartları gerektirdiği; onu, kimin elde edebileceği ve elde etmesi gerektiği gibi konular etrafında yoğunlaşıyordu. Fakat genelde dini boyuttan yoksun, siyasi ve kabilevi bir tablo çizildi.

5. Münafıkların Rolü

İslam’ın hükmü altına giren insanların büyük bir çoğunluğu Müslüman oldular. Bu insanlardan her birinin kendilerine özgü hikmet, emsal, şiir ve edebiyat anlayışları vardır. Müslüman olunca gerek kendileri gerekse çocukları, eski ilmi usullerini devam ettirdiler. İslam akaidi dahi kültür birleşmesinin dışında kalmadı. Hiçbir şekilde bir İranlı, Hıristiyan Suriyeli veya bir Rum, bir Mısırlı, İslam dinine girince atalardan ve ecdadından asırlar boyunca gelen bütün inanç ve telakkilerini bir anda bırakıp, İslamî talimatları, yeni dinin icâb ettirdiği bir şekilde anlamayacaktır. Bir İranlının Hıristiyan bir Rum’dan farklı bir ilah tasavvuru vardır. Mısırlı bir Hıristiyan’ın ilah tasavvuru ise, her ikisinden de farklıdır. Cennet, cehennem, şeytan, melek, ahiret, nebi gibi dini lafızların, her birine göre diğerinin anladığından farklı bir manası vardır. Müslüman olan bu milletler, Müslümanlığında samimi olsalar dahi bunları her yönüyle ilk Müslümanlar gibi anlayamazlar. Gayet tabiidir ki, bu mevzuları, eski dini telakkilerine göre ve dinlerinde kullanılan lafızlara yakın bir şekilde anlayacaklardır. Fakat Müslüman olanda ve samimi olmayan münafık şahıslar ise mezheplere yol açan en önemli hususlardan bir olmuştur.

⁵³ bkz. Muhammed b. Abdilmelik, İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Daru's-Sahabe li't-Turas, Kahire, 1995, II, 555-556.

İster Peygamber (a.s.) döneminde ister daha sonraki dönemlerde ihtilâfların ortaya çıkmasında münafıklar önemli rol oynamışlardır. İslâm'ın çok hızlı yayılması eski medeniyet ve memleketlerin fethedilmesini hazmedemeyenler, maddi bir karşılık koyma imkânları olmadığını anladıkları için bu fethin yegâne amili olan İslâm dini hakkında çeşitli komplolar kurarak Onu yıkmayı hedef almışlardır. Müslüman gözükmek için İslâm dinini gaye ve maksadından uzaklaştırmak üzere eski kültürlerinin tesiriyle İslâm'a taban taban zıt fikirlere onu yorumlamaya başlamışlardır.⁵⁴

İslâm'ın ilk döneminde özellikle fetihler sonucunda İslâm'a giren kimseler, önceki dinlerden kafalarında bir takım kalıntılar bulunmakla birlikte samimi İslâm'ı kabul edenler yanında bir de görünüşte İslâm'ı kabul edenler vardır. Bunlar Medine döneminde çıkmaya başlamışlardır. Bunlardan bazıları sadece mal, şöret, mevki ve makam gibi, düşünce ve şahsi çıkarlar için onu kabul etmiş görünen münafıklardır. Görünüşte İslâm'a giren fakat gerçekten onu kabul etmemiş, sadece Müslümanların dini ile oynamak ve onların arasında sapık fikirleri yaymak için İslâm'a giren kişiler vardır.⁵⁵ Özellikle Hulefâ-i Râşidîn döneminde bazı Yahudi alimleri, Hıristiyan rahipleri, Mecusi din adamları İslâm'a girmiş göründüler. Kendi dinlerinden inandıkları hurafeler, içlerindeki Allah'la ilgili teşbih ve teçsime inanarak, kendilerinin cahiliye dönemlerindeki inançlarını da benimseyerek, gönül rahatlığıyla alıp başkalarına aktardılar. Böylece teşbih, ahlaksızlığın yayıldığı gibi, fırkaların inancına girip yayılmaya başladı.⁵⁶

Münafıklar Peygamber (a.s.) döneminde oldukları gibi sonraki devirlerde de vardır. Medine'de ilk nifak hareketlerine katılanların önderleri olarak sivrilen, münafıkların eylemlerini kontrol eden ve onların gizli planların perde arkası idare eden Abdullah b. Ubeyy b. Selûl münafıkların başında rol alır.⁵⁷ Peygamber (a.s.) döneminde en meşhurlardan Abdullah b. Ubey b. Selûl'dür. Fakat bizim konumuz dışında olduğu için Hulefâ-i Râşidîn dönemindeki münafıkların rolünü el alacağız.

⁵⁴ Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983, s. 6.

⁵⁵ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fıkhi Mezhepler Tarihi*, s. 20-21.

⁵⁶ Muhammed Zâhid Kevserî, "Mezheplerin Doğuşuna Bir Bakış" (trc. Seyit Bahçıvan), *SÜİFD*, Konya 2001, sy. XII, s. 37.

⁵⁷ Ahmet Sezikli, *Hz. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, TDV, Ankara 2001, s. 27-29.

5.1. Abdullah b. Sebe

Abdullah b. Sebe, Hulefâ-i Râşidîn devrinde münafıkların başı ve en büyük rol oynayan şahısdır. Abdullah b. Sebe veya İbnü's-Sevda halife Osman (r.a.)'ın son dönemlerindeki karışıklarda rol aldığı ortaya çıkmaktadır. Gelen rivayetlerde Yemenli Yahudilerden olduğu geçmektedir.⁵⁸ Yemen tarih araştırmacılarına göre; İslâm'dan önce Yemende Yahudilerin yaşadıkları bir bölgenin olduğu gösterilir. İbn-i Sebe'nin soyu ile ilgili yapılan çalışmaların da çoğu İbn-i Sebe'nin Yemenli olduğunu doğrulamaktadır.⁵⁹ Abdullah b. Sebe hakkında kaynak olarak Seyf b. Ömer gösterilmektedir. Seyf b. Ömer'in rivayetleri hadisçiler, tarihçiler ve araştırmacılar tarafından şiddetle tenkid edilir.⁶⁰ Onların Seyf'e yönelttikler eleştirilerin her ne kadar Sebeiyye hakkındaki rivayetleri için doğruluk payı olduğunu düşünsek de tarihçiliği açısından biraz abartı taşıdığı sonucuna varabiliriz.⁶¹ Seyf b. Ömer tenkid edilen şahsiyet, cerh edilen rivayetleri ile Abdullah b. Sebe meselesinin, yokluğu yönünde eleştirilen ve ele alınan ilk konudur.⁶²

Her ne kadar Abdullah b. Sebe hakkında başta müsteşrik Julius Wellhausen⁶³ olmak üzere, Murteza el-Askerî⁶⁴, Taha Hüseyin, Ali Hüseyin el-Verdî⁶⁵ Ahmet

⁵⁸ Ancak Abdulkâhir Bağdadi Abdullah İbn-i Sebe Hîreli bir Yahudi olduğunu söylemektedir. bkz. Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 171.

⁵⁹ Siddık Korkmaz, *Abdullah İbn-i Sebe*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996, s. 107.

⁶⁰ Hadisçiler onu zayıflık yalancılık ve uydurmacılık gibi özelliklerle tenkid ederler. Ancak genel olarak hadisçilerin tarihçiler hakkındaki kanaatlerinin olumsuz olduğu bilinmektedir. Bu durumun mesleki bir rekabet olup olmadığını tartışmaya açık bir konu. Seyf'i eleştirenlerin hadisçi oluşları, tarihçilerin hadis metodlarını kullanarak kendilerine benzer "kutsal" bir alanla uğraşmıyor olmaları, tarihçileri küçümsemeye ya da kendi kurallarına uymayı beklemeye yol açmış olabilir. Seyf'in karıştıları daha çok Medine ekolüne mensup tarihçi ya da ta'dilcilerden olmuştur. bkz. Siddık Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005, s. 14; Aynı şekilde Seyf'i eleştiren, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemin olayları en ciddi eleştiri ve tenkid yağdıran müsteşrik araştırmacısı Wellhausen. Özellikle erken dönem tarihi ele alarak ilk konu Seyf b. Ömer'in tarihi kaynaklarındaki yeri bahsetmektedir. Böylece birkaç konu ele alarak erken dönem tarihi için önemli bir yer işgal etmektedir. Julius Wellhausen *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, (trc. Fikret İşıltan) İÜEFY, s. 121.

⁶¹ Çünkü bilgiler Sebeiyye hakkında sadece Seyf'in rivayetlerinden ibaret değildir. Bilgi sadece Seyf'in kanalıyla gelmemektedir. Korkmaz, *Tarihin Tahriği İbn Sebe Meselesi*, s. 13.

⁶² Rivayetler için bkz. Korkmaz, *Abdullah İbn-i Sebe*, s. 69-100.

⁶³ Wellhausen'e göre Seyf b. Ömer mükemmel bir hikâyecidir ve bundan dolayı rivayetleri benimsemiştir. Cemal Vakası hakkında ve Hz. Osman'ın katiller ile ilgili rivayetler Sahabeyi savunmak gayretiyle bazı isimler uydurarak, diğer tarihçilerin rivayetiyle örtüşülmüyor. Uydurulan isimlerin başında Abdullah b. Sebe, uydurulan hikâyenin başında da Sebeiyye grubu hikâyesidir. Seyf bu apolojetik metodunda tek taraflı olmayıp, bu metodu Hz. Ali'nin rakipleri olan Hz. Aişe, Hz. Talha ve Zübeyr lehine de istimal etmektedir. Wellhausen *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* s. 121.

Mahmud Subhî⁶⁶, Abdulaziz Salih el-Hilabi⁶⁷ gibi çağdaş yazarlar varlığını reddedip tarihte oynadığı yıkıcı rolü kabul etmek istemeseler de⁶⁸, tarihçiler ve Mezhepler Tarihi yazarları Hz. Osman'ın katledilmesi olayını, Hz. Ali, Aişe, Talha ve Zübeyr gibi sahabeden seçkin kişiler içinde yer aldığı, savaştığı ve ayrılığa düştüğü Cemel harbini, Hâricîlerin çıkışını ve Şia'nın doğuşunu İbn Sebe'nin faaliyetlerini İslâm'ı içten yıkmaya matuf münafıkça tavrılarına ve sinsice hazırlanmış planlarına bağlamışlardır.⁶⁹ Gerçekten Abdullah b. Sebe hakkındaki rivayetlere bir bütün olarak bakacak olursak çok ciddi problemlerle karşı karşıya kalırız. Yukarıdaki ve birçok araştırmacılar Abdullah b. Sebe'nin uydurma bir şahıs olduğu sonucuna varıyorlar.⁷⁰ Biz burada Abdullah b. Sebe'nin varlığı veya yokluğundan ziyade, o günün siyasi ve içtimaî şartları içinde, müslümanların siyasi ve ilmi otoritenin benimsediği görüşlerin dışında Hz. Ali ve Ehl-i Beyt hakkında israiliyyat ile süslenmiş aşırı fikirleri taşıyan ve fitne çıkarmak maksadıyla müfsidâne faaliyetlerde bulunan şahsın üzerinde durmak istiyoruz.

Abdullah b. Sebe hakkında nakledilen rivayetlere göre, Abdullah b. Sebe Annesi San'alı siyahî bir Yahudi'dir. Hz. Osman zamanında İslâm'ı kabul etmiş, ancak bir müddet sonra müslüman beldelerde sapık fikirler yaymaya başlamıştır.

⁶⁴ el-Askerî'nin asıl meselesi Abdullah b. Sebe değil Seyf b. Ömer'dir. Bunun için kitabın büyük kısmı Seyf'in rivayetleri tenkid etmektedir. Asıl mesele Seyf kim olduğu değil onun uydurmuş olduğu şahıslar ve birçok sahabenin duyulmamış isim ile meşguliyetindedir. Uydurmuş şahıslardan biri de Abdullah b. Sebedir. Askerî'ye göre Seyf İslâm Tarihini, işi gücü hainlikte bulunmakla başka bir şey değildir. Seyf, o çağın tarihçilerinin âdetince tarihi olayları rivayetlerle nakletmiştir. Bu yüzden de naklettiği efsaneler, tarihi ve doğru sanılmıştır. Bir hikâyeyi birkaç kısma böler, her bölüm içinde bir sened uydurur. Bu tarzda İslâm Tarihinde yer almaktadır. Murtaza el-Askerî, *Abdullah b. Sabâ Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri)*, (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), Baha Matbaası, İstanbul 1974; Aynı görüşleri paylaşan Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılap Kitabevi İstanbul, s. 42-46; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tarihi Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, Der Yayınevi, İstanbul 1979, s. 91-97.

⁶⁵ Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, s. 297.

⁶⁶ bkz. Mehmet Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikâdi İhtilâflar ve Sebepleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), s. 182.

⁶⁷ Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, s. 21.

⁶⁸ bkz. Wellhausen *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* s. 1, 121; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhî Fığlalı), Şa-to İlahiyet, İstanbul 2001, s. 72-74; Ethem Ruhî Fığlalı, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I, 134.

⁶⁹ Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikâdi İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 183.

⁷⁰ Ali el-Verdi'ye göre Abdullah b. Sebe aslında Ammar b. Yasirdir. Belki Abdullah b. Sebe'nin Ammar b. Yasir için bir rumuz olması o günün siyasi şartları karşısında pekâlâ mümkün olabilir. Fakat daha sonraki gelişmeler bakacak olursak bunu da kabul etmek biraz güç ister. Cemel harbinin başlatılması içim akdedilen gizli toplantıda mevcut olan Abdullah b. Sebe, her halde Ammar b. Yasir değildir. Çünkü böyle bir sahâbi müslümanları kendi aralarında düşürmek istemesi, bunu düşürmek bile zor gelir. bkz. Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, s. 301.

Önce Hicaz'da iken sonra Basra'ya gelmiştir, Küfe ve Şam'a gitmiş, buralarda başarılı olamayınca Mısır'a geçmiştir. Her gittiği yerde kovulan Abdullah b. Sebe ancak Mısır'da tutunabilmiş ve yerleşmiştir.⁷¹

Abdullah b. Sebe ilk olarak Müslüman olduğunu açıklıyor, sonra Yahudilerin Yuşa b. Nun Hz. Musa'nın vasisi olduğu düşüncesini, Hz. Ali için iddia etmiştir. Hz. Ali'nin imamet konusunda nass bulunduğu sözünü ilk söyleyen kişidir.⁷² Böylece Tevrat'tan hareketle: “*Her Nebi'nin bir vasisi bulunduğunu Ali'nin Muhammed'in vasisi ve Muhammed'in nebilerin en hayırlısı oluşu gibi, Ali'nin de vasilerin en hayırlısı olduğu söylüyordu*”.⁷³

Abdullah b. Sebe İslâm'ı içerden yıkmak için Müslüman olmuş gözükmüyor ve gittiği her yerde fitne saçıyordu. İslâm inançlarını tahrif etmeye, Ehl-i Beyt çerçevesinde bir siyasi kavga başlatmaya, sonra bu siyasi kavgayı bir akide meselesi haline getirmeye gayret ediyordu. Mesela, “*Hz. İsa'nın tekrar geri döneceğini kabul edip de Hz. Muhammed'in ricatine inanmayanlara şaşarım*” diyordu. *Hâlbuki Allah, 'Ey Muhammed Kur'an'a uymayı sana farz kılan Allah, seni döneceğin yere (meâd) döndürecektir.*⁷⁴ buyurmaktadır. *Binaenaleyh dünyaya yeniden dönmeye Muhammed İsa'dan daha layıktır.*⁷⁵ Ona Hz. Ali öldürülmüş deyince şöyle cevap verirdi: “*Bize, onun beynini bir torba içinde getirseniz bile ölümünü doğrulamayız. O, gökten inip yeryüzünün her bucağına hâkim oluncaya kadar ölmez.*⁷⁶ Mahiyetini anlamayan avam tabakası onu dinliyordu. İslâm akidesi ile ters düşen bu görüşleri bazıları benimsemiş ve bu daha sonra Şia'nın akidesinde ki ric'at görüşüne zemin hazırlamıştı,⁷⁷ çünkü İslam'da ilk defa ric'at doktrini burada söz edilmişti.⁷⁸

⁷¹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Tarîhu'r-Rusu'l ve'l-Mulûk*, Dâru'l-Maârif, tsz, 1, 2942; Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, s. 61.

⁷² Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, Mektebetu'l Asriyye, Beyrut 2008, I, 177.

⁷³ Taberi, 1, 2942; Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 171.

⁷⁴ Kasas, 28/85.

⁷⁵ Taberi, 1, 2942.

⁷⁶ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 173; Malatî, Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed b. Abdurrahman, *et-Tenbih ve Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî) el-Mektebetu'l Ezheriyye Li't-Turas, Kahire tsz. s. 30; İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 115.

⁷⁷ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 173; Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 74; Wellhausen *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş* s. 111; M. Th. Houtsma, “Abdullah b. Saba”, *İA*, I, 40.

⁷⁸ Hasan İbrahim Hasan, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (trc. İsmail Yiğit-Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1985, II, 78.

Bu tür telkinlerle kendine bağlı bir grup oluştu. İbn Sebe, bunları çeşitli merkezlere göndererek propagandayı başlattı. Bunlarla sürekli mektuplaşıyor, fitne hareketinin gelişme seyrini takip ediyordu. Gönderdiği mektupları her vilayette, geniş kitlelere ulaşacak biçimde okunmasını sağlıyordu. Mesela Mısır'a gelen mektupta Kûfe, Basra ve Şam'da halkın durumunun çok kötü olduğu, valilerin zulmettiği, insanların ayaklanmak üzere olduğu yazılıyor, Kûfe'ye gelen mektuplarda da Mısır, Basra ve Şam'ın durumu kötüleniyordu. Durum böyle olunca "*Rasûlüllah'ın hilâfet hakkındaki vasiyetini çiğneyerek başa geçenler* (Ebû Bekir ve Ömer) *en büyük zulmü işlemişlerdir. Osman da aynı durumdadır.*"⁷⁹ Hz. Ali'yi ön plana çıkartarak; "Rasûlüllah'ın vasisi ortada duruyor" diyerek ilk yapılacak "*emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker*" ortaya atılmış ve görevini yerine getirmek üzere devlet adamlarını zorlamaya sevk etmiştir.⁸⁰

Göründüğü kadarıyla Abdullah b. Sebe ortaya koyduğu görüşleri belli ki iyi niyetli değildir. Abdulkâhir Bağdadi'nin söylediği gibi: "*O Yahudi dinine çok bağlı idi. Ali ve oğullar hakkındaki yorumları ile müslümanları dinlerinde ifsâd etmek ve böylece onların, Hıristiyanların İsa hakkında inandıkları şeyleri, onun için de inanmalarını sağlamak istemişti.*"⁸¹

Abdullah b. Sebe iddialarını Hz. Ali'nin ölümünden sonra delillendirmeye çalışmıştır. Kendi adamlarına tevakkuf, gaybet ve rec'at konularını kabullenmeye, Hz. Ali'de bulunan ilahi cüz'ün tenâsüh yoluyla diğer imamlara geçtiğini ileri sürmüştür. Onun iddiasına göre bu manayı, her ne kadar hilafını belirtmiş olsalar da ashâb biliyordu. İşte Hz. Ömer'ın, Hz. Ali Harem'de had sebebiyle bir adamın gözünü çıkardığında olay kendisine nakledildiği zaman söylediği "Harem'de bir gözü çıkararak Allah'ın eli konusunda ne diyebilirim?" olmuştur. Ömer Ali'nin bu özelliğini bildiği için onun hakkında ilahlık ifadesini kullanmıştır,⁸² diyor.

Çağdaş araştırmacılardan Muhammed Hamidullah, Abdullah b. Sebe hakkında şu sözleri dile getirir: "*Şayet Abdullah b. Sebe, Hz. Osman'ın şehadetiyle neticelenen*

⁷⁹ Taberi, I, 2942.

⁸⁰ Taberi, I, 2942; Fıglalı, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I, 133; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 207.

⁸¹ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 173.

⁸² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 141.

ve müslümanların arasındaki içi savaşın ve anarşinin tohumlarını ekerek, gayri Müslimlerin imdadına koşmamış olsaydı “eski dünya” (Asya-Avrupa-Afrika) sayılan coğrafi birliğini siyasi birleştirilmesi planı o devir için gerçekleştirilmeyecek bir plan olmayacaktı.⁸³

Aslında Rasûlullah (s.a.v.)’in vefatından sonra İslâm dünyasında ele alınan bütün problemlerin tek kaynağı, tamamen Abdullah b. Sebe’nin faaliyetlerinde aramak ve bir tek suçlu olarak göstermek, bütün sahabeyi bir tek Yahudi’nin oyununa gelen insanlar konumuna düşürebilecek sathî ve mübalâğlı bir değerlendirme olabilir.⁸⁴ Ne var ki, Abdullah b. Sebe’nin tarihte yapıp ettiği bütün faaliyetleri de görmezlikten gelmek ve bütün tarih ve fırka yazarlarının dile getirdiklerini yok saymak realiteyle bağdaşmaz. Bütün verileri inkâr eden ve realiteyi yok sayan bir bakış açısı ilmî dayanaktan da yoksundur.

Nitekim Abdullah b. Sebe’nin yaptığı hareketleri ne gibi bir gayeye hizmet ettiğini elimizdeki bilgilerle ortaya koymaya imkân yoktur. Mutaassıp bir Yahudi olması dolayısıyla İslâm’da tefrika çıkartarak bir nevi intikam almak gayretinde midir? Soruna da tatminkâr cevap verilmemektedir, hatta onun Yahudi olmama ihtimalinden bile bahsedilmektedir. Çünkü onun ileri sürdüğü ric’at doktrini kadar, başlangıçta ortaya attığı vesayet görüşü de Yahudi dininde kesinlikle kabul edilen hususlardan değildir.⁸⁵

Sonuç itibariyle Abdullah b. Sebe’nin meşhur olmamasının sebebi onun faaliyetlerde kullandığı metot olabilir. Çünkü bütün bu hareketlerde birinci derece rol aldığı halde, ikinci planda ve perde arkasında kalmasını bilmiştir. Kaynaklarda kendisinden doğrudan doğruya bahsetmesinin sebebi bu olması gerekir. Yukarıda geçtiği gibi gittiği yerde kovuluyordu ancak Mısır’da tutunabilmiştir. Ancak onun gittiği her yerde tohum atmış olabilirdi ve böylece sonradan da o insanlarla mektuplaşıyordu. Tarih bize ancak isyancıları öğretiyor ki, onların arkasında mutlaka biri olmasına gerektir.

⁸³ Muhammed Hamidullah, *İlk İslâm Devleti*, (trc. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 1992, s. 44.

⁸⁴ Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003, s. 151.

⁸⁵ Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, Ankara 2001, s. 74.

5.2. Hurkûs b. Züheyr

Hakem olayından sonra Hz. Ali'ye karşı çıkan ilk Hâricî liderlerindendir. Bazı rivayetler'de Zülhuveysıra et-Temimi ile Hurkûs b. Züheyr'in aynı kişi veya onun lakabı olduğu rivayet edilir.⁸⁶ Diğer rivayetler Züssüdeyye diye anılır, onun kaslarından birinde; kadın memesi gibi sarkan bir et parçası bulunduğu için bu isimle tanınmıştır. Hurkûs b. Züheyr, ilk olarak Huneyn veya Hayber gazvesinde kaynaklarda yer almaktadır. Onun için Hurkûs hakkında Hayberden önceki hayatı ve ne zaman Müslüman olduğunu bilinmemektedir. Fakat onun Temim kabilesinin Ben'i Sa'd koluna mensup olduğu söylenir Sa'di nisbesiyle anılır.⁸⁷

İlk olarak Hz. Peygamber Taif kuşatmasını kaldırıp Ci'rane'ye gitti. Müslümanlar, Hevazinlilere karşı elde ettikleri bu zaferde şimdiye kadar hiçbir harpte ele geçirmediikleri ganimete sahip oldular. Yığın yığın toplanan bu ganimet malları Hz. Peygamber'in emri ile Ci'rane'de muhafaza edilmiştir. Peygamber (a.s.) bu ganimetleri Huneyn de taksim etti. Bu taksimde yeni müslüman olmuş bazı kimselere diğerlerine nisbetle daha fazla mal verdi.⁸⁸ Bu dağıtımı beğenmeyen ve haksızlık yapıldığı düşüncesine kapılan Hurkûs b. Züheyr⁸⁹ Hz. Peygamber'e "*Adil ol ya Muhammed, Sen adalet yapmıyorsun?*" diyor; Hz. Peygamber'de cevaben "*Ben adil olmazsam, kim adil olur?*" Hurkûs b. Züheyr tekrar: "*Bu, Allah rızası gözetilerek yapılan bir taksim değildir.*" dedi.⁹⁰ Bu davranış Peygamber'e karşı apaçık isyan etmedir. Eğer bir kimse hak üzere olan imama karşı isyan ettiği zaman hâricî kabul edilirse Hz. Peygamber'e isyan ve karşı çıkan haydi haydi hârici kabul edilir.⁹¹ Bu söz üzerine Hz. Ömer kızarak, adamın boynunu vurmak istedi ve Hz. Peygamber'den izin istedi. Hz. Peygamber buna izin vermedi ve şöyle buyurdu: "*Bu kişinin tabi olanlardan öyle bir kavim türeyecek ki, onlar okun yaydan çıkıp*

⁸⁶ İsferyâni, *et-Tebzir fi'd-Din*, s. 39.

⁸⁷ Mustafa Öz, "Hurkûs b. Züheyr, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, 391.

⁸⁸ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I, 527.

⁸⁹ Ganimetleri taksim esnasında Hz. Peygamber'e itiraz eden kişinin adı Abdullah b. Zülhuveysıra yahut "bir kişi" şeklinde de geçmektedir. bkz. Mustafa Öz, "Hurkûs b. Züheyr", *DİA*, XVIII, 391.

⁹⁰ İbn Mace, "Mukaddime", 12; Buhârî, "Farzî'l-Humus", 10, 16, "Menakıb", 25, "Edeb", 95, "Mürteddin", 7; Müslim, "Zekât", 142, 148; Râzî, *İ'tikâdâtü Fırâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (nşr. Taha Abdurru'uf Sa'd), el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Turas, Kahire 2008, (Neşredenin önsözünden), s. 44.

⁹¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 16.

uzaklaştığı gibi, dinden çıkacaklar...”⁹² “Hatta o adamları namaz kılarken gördüğünüzde, sizin namazınızın olmadığını, oruç tutuklarını gördüğünüzde, orucunuzun olmadığını zannedeceksiniz, Kur’an okuduklarını da kıraatlerini beğeneceksiniz; ancak onların yaptıkları (İmanları) gırtlaklarından aşağı inmemiştir.”⁹³ Onlar öldüklerinde siyah bir adam göreceksiniz, pazularını sarkmış kadın göğsü gibi göreceksiniz...”⁹⁴ Ebû Said el-Hudri de “Bunu Hz. Peygamber’den işittim ve Hz. Ali ile beraber Nehrevan’da ölenler arasında gezerken, onu gördüm”; Rasûlullah (s.a.v.)’in söylediklerine aynen şahid oldum”.⁹⁵

Hurkûs b. Zühayr, Hz. Osman zamanında yönetimden şikâyetçi olarak sayıları 600’ü geçen Mısır’dan gelenlerin lideri olarak görünmektedir.⁹⁶ Hz. Ali’nin halife olmasından sonra Cemel ashâbına karşı Basra’yı savunanlar arasında idi. Sıffin’de Hz. Ali’nin saflarında mücadele etti, savaş sürerken hilafetin hakemlere havale edilerek çözülmesi için Ali’ye teklif götüreren Hurkûs, daha sonra meselenin hakemlere tevdi edilmesine rıza gösterdiği için, Hz. Ali ile şiddetli tartışmalara girerek Hz. Ali’yi günah işlemekle suçladı.⁹⁷ Sıffin savaşından sonra Hâricîler Harûra’ya çekildiler. Bunun için de “Harûriyye” denilir. Hz. Ali onları yanlarına çağırmak ve hakem olayının anladıkları gibi olmadığını anlatabilmek için peşlerinden gitti. Hz. Ali ile İbn Abbas delillerini söyledikten sonra bir kısım Hz. Ali tarafına geçti.⁹⁸ Kalanlar ise Nehrevan’a gittiler ve bu gidişte iki kişiyi başkan tayin ettiler, Abdullah b. Vehb er-Rasibi ve Hurkûs b. Zühayr. Nehrevan’da Hurkûs b. Zühayr Hâricîlerin yaya birlikleri komutanı olarak savaştı ve orada öldürüldü.⁹⁹ Savaştan sonra Hz. Ali taraftarlarına “Züssüdeyye’yi arayın” dedi. Onu bir asmanın

⁹² Buhârî, “Megâzi”, 61; Müslim, “Zekât”, 143, 144, 145, 146; Ebû Davud, “Sünne”, 28; Nesai, “Zekât”, 76; İbn Mace, “Mukaddime”, 12; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 16, 93; Râzî, *İtikâdâtü Fırâkı’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn*, (Neşredenin önsözünden) s. 44.

⁹³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 93

⁹⁴ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, Mektebetü’l-Maarif, Beyrut 1966, IV, 324..

⁹⁵ Müslim, “Zekât”, 143; Öz, “Hurkûs b. Zühayr”, *DİA*, XVIII, 391; Lütfi Şenel, *İslâm’da İlk İhtilâfların Fırkaların Çıkışına Tesirleri*, s. 16.

⁹⁶ Taberi, I, 2955

⁹⁷ Öz, “Hurkûs b. Zühayr”, *DİA*, XVIII, 390–391.

⁹⁸ Ebû Zehra, *İslâm’da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 72-73.

⁹⁹ Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 56.

altında buldular ve elinin altında koltuğuna yakın bir yerde kadın memesine benzer bir Şey g6rd6ler. Bunun 6zerine Hz. Ali, “Allah’ın Ras6l6 doğru s6yledi” dedi.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 59.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. EBÛ BEKİR VE HZ. ÖMER DÖNEMİ OLAYLARI

I. HZ. EBÛ BEKİR'İN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ

1. Hz. Ebû Bekirin Hayatı ve Kişiliği

Ebû Bekir, fil yılından üç yıl sonra 573'de Mekke'de doğdu. Babası Abdullah b. Ebû Kuhafe Teym kabilesinden Ebû Bekir aracılığıyla Mekke'nin fethinden hemen sonra Müslüman oldu.¹⁰¹ Annesi Ümmü'l-Hayr Selma b. Sahr Mekke döneminde Müslüman oldu. Ebû Bekir kaynaklarda daha çok Atık lakabıyla anılmıştır.¹⁰² Güzel, soylu, eski, azat edilmiş gibi manalara gelen bu lakabı ona annesi tarafından verilmiştir. Hz. Peygamber ise “*Sen Allah'ın cehennemden âzât ettiği kimsesin*”¹⁰³ diye iltifat etmişti ve bu lakabıyla tanınmaya başlamıştı.¹⁰⁴ Ancak onun en meşhur lakabı Sıddîk olmuştur. Çok samimi, çok sâdık anlamına gelen bu lakap kendisine, miraç olayı başta olmak üzere gaybla ilgili haberleri hiç tereddütsüz kabul ettiği için bizzat Peygamber tarafından verilmiş ve İslam literatüründe bu lakapla şöhret bulmuştur.¹⁰⁵

Hiz. Ebû Bekir'in nasıl Müslüman olduğu ile ilgili kaynaklarda çok az bilgi bulunur. Ayrıca İslam'ı ilk kabul eden kişi olup olmadığı konusundaki çeşitli rivayetler de nakledilir. Hz. Peygamber'in onun üstünlüğünden söz ederken kendisini herkesin yalanladığı bir sırada Ebû Bekir'in inandığını ve İslâmiyet için her şeyini feda ettiğini söylemesi¹⁰⁶ onun ilk Müslümanlardan olduğunu göstermektedir.

İslam'a girenlerin çoğalması ve İslâmiyet'in yayılmasında Hiz. Ebû Bekir'in ileri gelenlerden biri olmasının büyük tesiri olmuştur. Hz. Peygamber'in Mekkeliler'i İslâmiyet'e gizlice davet ettiği sırada Kureyş'in ileri gelenlerinden birçok kimse onun vasıtasıyla Müslüman olmuştu. Osman b. Affan, Zübeyr b. Avvam,

¹⁰¹ Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, Dâr sâdr, Beyrut tsz. V, 451.

¹⁰² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Daru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1987, II, 268; Ahmet Ağırakça-Sait Kızıllırmak, “Hz. Ebû Bekir Es-Sıddık”, *Şamil İA*, Şamil Yayınları, İstanbul, tsz. s. 152

¹⁰³ Tirmizi, “Menâkıb”, 16.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 268.

¹⁰⁵ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 265.

¹⁰⁶ Buhari, “Fezâ'ilü Ashâbi'n-Nebî”, 5.

Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah gibi meşhur sahabiler de bu cümleden sayılabilir.¹⁰⁷ O İslam'ı kabul ettiği zaman zengin idi, sermayesi ile birçok köle satın aldı ve bunları köle olarak kullanmak için değil; sadece Müslüman oldukları için ve onları serbest bırakmak için satın almıştı.¹⁰⁸

Hız. Ebû Bekir hayatı boyunca Rasûlullah'ın yanından ayrılmamış, çocukluğundan itibaren aralarında büyük bir dostluk kurulmuştu. Rasûlullah birçok hususta onun görüşünü tercih ederdi. Umûmî ve husûsî olan önemli işlerde sahabeyle müşavere eden Peygamber (a.s.) bazı hususlarda özellikle Ebû Bekir'e danıştırdı. O, Rasûlullah'ın yaptığı bütün savaşlarda ve ayrıca Hudeybiye Antlaşması, Umretü'l-Kaza ve Veda haccında da yanında bulundu. Peygamber (a.s.) Bedir Gazvesi'ne karar vermeden önce onunla istişare etti; Hız. Ebû Bekir, Rasûlullah için kurulan kumandanlık karargâhında onun yanında yerini aldı. Bu gazvede müşriklerin safında bulunan oğlu Abdurrahman ile savaşmasına Hız. Peygamber izin vermedi. Bedir'de alınan esirlere nasıl davranılması gerektiği konusunda Hız. Peygamber onun görüşüne uydu. Hız. Ebû Bekir, Uhud'da savaş Müslümanların aleyhine gelişme gösterdiği andan itibaren vücudunu Rasûlullah'a siper eden ve yanından hiç ayrılmayan birkaç sahabiden biri idi.¹⁰⁹

Hız. Ebû Bekir Peygamber (a.s.)'ın en iyi arkadaşı idi bunu kendisi hicri 11 yılının Safer ayının son haftasında rahatsızlanan Hız. Peygamber ashabına yaptığı konuşmada, Allah Teâlâ'nın bir kulunu dünya ile kendi yanında olandan birini tercih etmekte serbest bıraktığını, o kulun da Allah'ın yanında olanı tercih ettiğini söylemesi üzerine Hız. Ebû Bekir kastedilen kişinin Hız. Peygamber olduğunu anladı ve ağlamaya başladı. Rasûlullah onun susmasını istedi ve Ebû Bekir'in kapısı dışında mescidin avlusuna açılan bütün kapıların kapatılmasını emretti. Bunun sebebini açıklarken de İslâmiyet'e ondan daha faydalı kimseyi tanımadığını, insanlar arasında

¹⁰⁷ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 266.

¹⁰⁸ İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, II, 105.

¹⁰⁹ Mustafa Fayda "Ebû Bekir", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 103; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 31.

bir dost edinecek olsa onu tercih edeceğini söyledi. Namaza çıkamayacak kadar hastalanınca namazı Ebû Bekir'in kıldırmasını istedi.¹¹⁰

¹¹⁰Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim İbn Kuteybe ed-Dineverî, *el-İmâme ve's-Siyâse*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Beyrut 1997, s. 8; Mustafa Fayda, "Ebû Bekir", *DİA*, s. 103.

II. HZ. EBÛ BEKİR DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI

1. Hz. Ebû Bekir'in Benî Sâide Örtmesinde Halife Seçilmesi

Peygamber (a.s.) vefatından sonra devletin başına kimin geçeceği konusunda sükût ettiği bir hakikattir. Vefatından kısa süre önce Veda haccında Müslümanlara yol göstericisi olarak Allah'ın kitabını ve kendi sünnetini bıraktığını açıklamıştı¹¹¹ Ancak İslam Devleti'ni yönetecek kimse hakkında sözlü veya yazılı bir açıklamada bulunmadan vefat etmişti. İslam'da devlet şeklinin ne olduğunu açıklamadığı gibi, hilâfetin veya devlet başkanının kimden, hangi aileden, hangi milletten olacağı konusunda da herhangi bir işaretle bulunmamıştır. Kur'an-ı Kerim'de de bu konuda bilgi mevcut değildi.¹¹² Öyle ise İslam devletinin başkanını seçme işi ümmetin seçimine kalmıştı.¹¹³

Peygamber (a.s.) hicretin on birinci yılında vefat edince, Müslümanlar neye uğradıklarını şaşırıyorlardı. Bundan sonra yapılacak ilk iş cemaate bir başkan bulmak olmalıydı; fakat durum çok kritik idi. Çünkü Ensâr-Muhacir rekabeti ortaya çıkmıştı.

Hilâfet sorununu daha çok kendi sorunları olarak telakki eden ashâbın Ensâr grubu, Muhâcirlere hiç haber etmeden bir toplantı yaparak meseleyi çözmeye çalışmıştır. Ensar, Sakîfetu Benî Sâide'de toplanmıştı, ancak bu teşebbüslerinden haberdar olan bir kişi Hz. Ömer'e ve Hz. Ebû Bekir'e gelip Ensâr'ın Benî Saide Örtmesinde toplandıklarını ve içlerinden birini devlet başkanı seçmek üzere olduklarını bildirdi.¹¹⁴ Ve işler kötü bir mecraza girmeden geliniz dedi¹¹⁵ Muhâcirler haberi alır almaz toplantıya katıldılar. Muhâcirlerin de katılımıyla bu toplantının seyri değişmiş ve artık siyasi çekişme başlayıp devlet başkanının

¹¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 184.

¹¹² Hz. Muhammed'den sonra peygamber olmadığına ve Müslüman ümmet yöneticilerini bizzat seçimle belirlediğinden, dolayısıyla İslam'da teokratik devlet olmadığına halifelik bir "dini nizam" değildir ve kendisinde kutsallık yoktur. Nisa Suresi 59 ve 83. ayetleri de yönetici tayinin nalsa olmadığını delil teşkil etmekle birlikte, "ulû'l-emr" kavramının ifade ettiği kişilerin de alimler, ordu komutanları, sahasında uzman, ehil ve yetkili kimseler, valiler ve halifeler olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü "ulû'l-emr" kelimesi, çokluk ya da ikiden çok kişi ifade etmektedir. Sabri Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olaylar: Sonuçları ve Etkileri, *AÜİFD*, Sy. XXXIX, s. 30.

¹¹³ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006, s. 416.

¹¹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 9.

¹¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 269.

belirleneceği bir şûrâ toplantısına dönüşmüştür.¹¹⁶ Toplantıda Ensârın adayı daha önce tespit edilen Sa'd b. Ubâde idi. Muhâcirlerin daha önce böyle bir seçim ön hazırlığı olmadığı için hemen onlar adına toplantıya iştirak edenler arasından bir adayın tespit edilmesi gerekmekte idi. Muhâcirler adına toplantıya katılan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde'den her birinin adaylığı söz konusu olmuştu.¹¹⁷ Bundan sonra imamet konusunda anlaşmazlığa düştüler. Ensâr, Sa'd b. Ubâde el-Hazrecî'ye biat etme hususunda anlaştilar. Bunu kabul etmeyen Muhâcirler halife olabilmek için bazı gerekçeler sundular. Tarafların arasını bulmak için Hazrecli Hubâb b. Münzir ayağa kalkarak "bir emir bizden bir emir sizden" teklifinde bulundu.¹¹⁸ Nitekim bu da çözüm olmadı yine Hz. Ömer ile Hubâb b. Münzir arasında bir münakaşa oldu¹¹⁹ ve Hz. Ebû Bekir'in şöyle bir konuşması oldu: *Ey Ensar Muhakkak ki, Allah hidayet ve tevhid dinini bizim aramızda ümmetine şahid olmak üzere Hz. Muhammed'le gönderdi, İslam'a davet etti, akıl ve kalplerimizi davet ettiği şeyle şereflendirdi. Ve biz, Muhacirler topluluğu ilk Müslümanlarız, insanların çoğu İslam'ı bizden sonra kabul ettiler, biz Rasûlullah'ın aşiretiyiz, nesepçe Arapların en mutediliiyiz. Hiçbir Arap kabilesi yoktur ki, Kuryşe akrabalığı bulunmasın. Siz, ey Ensar topluluğu yardım eden ve barındıran kimselersiniz. Siz dinde bizim yardımcılarımız, Rasûlullah'ın da yardımcılarıdır. Siz Allah'ın kitabında bizim kardeşlerimiz, Allah'ın dininde, bizim sevinç ve kederimizde ortaklarımızıdır. Vallahi hayır işlerinde hep siz bizim yanımızda oldunuz. Siz insanların bize en sevimlisi ve en şereflisidir. Allah'ın takdirine rızada, Allah'ın emirlerine teslim olmakta insanların en önderisidir. Bu iş size ve muhacir kardeşlerinize bırakılmıştır. Muhacirler şuna daha layıktır, onlara haset etmeyiniz. Siz sıkıntı halinde onları üstün tuttunuz ve böyle devam ettiniz. Siz insanların en layıksınız, fakat öyle onlasın ki, bu iş sizin elinizde ihtilafa düşsün. Allah'ın muhacir kardeşlerinize verdiği hayırda onlara haset etmeyiniz. Ben sizi Ebû Ubeyde ve Ömer'e biat etmeye davet ediyorum. Onlar ikisinin de sizin için yönetime uygun*

¹¹⁶ Cem Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Kitap, Konya 2002, s. 103.

¹¹⁷ Kummi/Nevbhati, *Şii Fırkalar*, s. 53. Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 157; Kummi/Nevbhati'ye göre bu toplantıda Muğire b. Şu'be de vardı.

¹¹⁸ Taberi, I, 1841; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 36; Kummi/Nevbhati, *Şii Fırkalar*, s. 53; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 191, 193.

¹¹⁹ Taberi, I, 1841.

*buluyorum, çünkü onlar bu işe ehildirler.*¹²⁰ Rivayetlere göre “İmamlar Kureyş’tendir”,¹²¹ bir hadis nakledilmişti ve bu hadisin sebebiyle Ensâr imamette vazgeçmişti.¹²² Tabi ki Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde’nin şu sözleri de bu hususta etkili olmuştur. “Hayır, Allah’a hamdolsun ki sen sağken bu görevi üzerimize alamayacağımızı teyîd eyleriz; çünkü sen Muhâcirlerin en meziyetlisi, Mağara’da bulunan iki kişiden biri ve namazda Rasûlullah’ın halifesisin... Rasûlullah seni “din için imam seçmiştir.” Uzat elini, sana biat edeceğiz, diyerek yürüdüler. Ensâr’dan Beşîr b. Sad onlardan önce yetişerek biat etti, diğerleri de sırayla biat ettiler.¹²³ Böylece Benî Saîde Gölgeği’nde yapılan müzakerelerden sonra Hz. Ebû Bekir’e biat edilerek “O”, Rasûlullah (s.a.v.)’in ilk halifesi, ümmetin lideri, İslam devletinin başkanı seçilmişti. Sonra Hz. Ebû Bekir ve beraberindekiler, Mescid-i Nebevî’ye gittiler. Orada hazır bulunan Muhâcirlerin büyük çoğunluğu Hz. Ebû Bekir’e bey’at etti. O günkü sınırlı bey’atı, ertesi gün Mescid-i Nebevî’de yapılan umumi biat takip etmiş ve Hz. Ebû Bekir’e, Medine’deki Müslümanların çoğu biat etmişlerdir.

Hz. Ömer, bu seçim oldubittiye getirildi iddiasına tekrar dönerek şöyle diyor: “Vallahi, o gün, içinde bulunduğumuz durumda, Ebû Bekir’e biat etmekten daha iyisi yoktu. Şayet biat vuku bulmadan oradan ayrılacak olsaydık, onlar (yani Ensâr) kendi içlerinden birisine biat edeceklerdi ki, bundan endişe ettik. Zîra bu takdirde, ya biz onlara istemeyerek biat edecektik veya muhalif kalacaktık, bunun sonu da anarşi idi.”¹²⁴

Cereyan eden tartışmalara rağmen Hz. Ebû Bekir’e biatla kapanmış gibi görünen, hâlbuki daha sonraları Müslümanları çok meşgul eden Hilâfet olayının geçtiği “Sakîfetu Benî Saîde” toplantısı Mezhepler Tarihi açıdan çok önemlidir ve buradan şu sonuçlar çıkarılabilir:

1. Peygamber (a.s.) hastalandıktan sonra Hz. Ebû Bekir’in namazları kıldırması onun halife seçilmesinde etkili rol oynamıştır.¹²⁵

¹²⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 10.

¹²¹ Ahmed, III, 129, 183.

¹²² Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 83; Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 23.

¹²³ Taberi, I, 1841; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, II, 191, 193; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 13; İsferyânî, *et-Tabsîr fi’d-Dîn*, s. 18.

¹²⁴ Taberi, I, 1820; İbn Sa’d, *et-Tabâkâtu’l-Kubrâ*, II, 269; İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, II, 191.

¹²⁵ İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 28; İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, V, 232.

2. Ayrıca onun ilk Müslümanlardan olması, hicret sırasında Hz. Peygamber'in yanında bulunması ve Kur'an'da Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı olarak anılması onun seçilmesinde etkili olan faktörlerdendir.¹²⁶

3. Bu toplantıda Ensâr ve Muhâcirler arasında Hz. Peygambere halife olacak şahıs araştırılırken, Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre, hiç kimse ne Kur'an'dan ne de Peygamber'den, belli bir şahıs üzerine, Peygamberden sonra yeri alacak diye rivayet etmiş değildir. Hilafet makamına kimin geçeceğine dair delil arandığı ve buna en çok ihtiyaç duyulduğu bir anda, bir nass veya bir işaretin bulunmaması¹²⁷, bu konuda Ensâr ve Muhâcir tarafından bilinen, Hz. Peygamber'in bir hadisinin mevcut olmadığına delalet eder. Bu durumda "İmamlar Kureyş'ten olur" hadisine mezhep taraftarlığı veya kabile asabiyeti ile rivayet olunmuş bir sözdür, demek pek isabetsiz sayılmaz.¹²⁸

Sakîfe toplantısında din ve siyaset ilişkisi açısından konu "imamet sadece Kureyş'e mi ait yoksa başkaları da İmam olabilir mi?" noktasında düğümlenir. Bazı hadis kitaplarında devlet başkanı mutlaka Kureyş kabilesine mensup olur şeklinde rivayetler vardır. Fakat bunu hem Şîiler hem de onların tam zıt kutbunu teşkil eden Hâricîler reddederler. Şîiler, halifeliğin ancak ve ancak Hz. Ali ve soyunun hakkı olduğunu ileri sürerler. Hâricîler ise sadece Müslüman ve işinin ehli olması şartını ararlar. Onlara göre böyle bir kabile tahsisinin yapılması İslâm'ın ruhuna aykırıdır. İşte bu sebeple bu rivayet birçok mezhep imamınca sahih kabul edilmemiştir. Ancak Emevilerin, Abbasîlerin, Endelüs Emevilerinin meşrûiyeti biraz da Kureyş kabilesinden olmalarından ileri gelmiştir. Fakat XVI. asırda bu hükmün kendiliğinden değişmiş ve hilâfet, Kureyş ile hiçbir ilgisi olmayan Osmanlılara geçmiştir.¹²⁹

Burada gördüğümüz kadarıyla, her ne kadar Hz. Ebû Bekir (r.a.) Sakîfetü Benî Saîde'de İmamların Kureyş'ten zikretmiş olsa da, onun halife seçilmesinde herhangi

¹²⁶ Mehmet Azimli, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri", *DBAAD*, VII, 2007, sy.1, s. 40.

¹²⁷ Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamberin sağlığında müslümanların namazlarını kıldırmak üzere imam tayin edilmesine, Hz. Peygamber'in mağara arkadaşı olması, ilk Müslümanlardan olması, bu tür konular delil getirilerek Ebû Bekir'in halifeliğine işaret olduğunu söyleyenler bulunmuştur. (İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 28-30.)

¹²⁸ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 31.

¹²⁹ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, 39.

bir nass veya işaret değil, doğrudan doğruya gelişmekte olan İslâm devletinin savunma ve yayılmasını gerçekleştirebilecek, birliğini ve düzenini koruyabilecek, her şeyden önce ümmete başkanlık edebilecek İslâm devletine reislik yapabilecek kabiliyette oluşu, Kureyşli olması hasebiyle neseb bakımından etrafından saygı görmesi, Müslüman olmaktadır kıdemi ve Rasûlullah (s.a.v.)'in en yakın arkadaşı oluşu gibi vasıflar rol oynamıştır.¹³⁰ Bunun için ashâb hilâfât konusunda tartışmalar boyunca, Kur'an'dan veya Rasûlullah (s.a.v.)'tan bir delil veya işaret arama yoluna gitmemiş ve Hz. Peygamber (s.a.v.)'in bu işi Müslümanların seçimine bıraktığı anlayışında toplanmışlardır.¹³¹

1.1. Benî Sâide Örtmesi'ndeki Toplantıdan Sonra Çıkan Tartışmalar

Hz. Ebû Bekir'in belirtilen şekilde halife seçilmesiyle "hilâfât meselesi" çözümlenmiş gibi görünse de onunla ilgili tartışmalar, spekülasyonlar ve kavgalar ashâb içinde devam etmekte idi. Hz. Ebû Bekir'in halifeliğine ilk itiraz Haşimoğulları'ndan geldi, fakat bir müddet sonra ortadan kalktı. Ancak Hicrî I. yüzyılda ortaya çıkan "Şia", onun halifeliğini tanımadı. Hilâfetin Nas ve Vasiyet'e dayandığını ileri süren Şia, seçimle halife olunamayacağını savundu. Dolayısıyla daha sonra görüleceği gibi Benî Sâide Gölgeğelin'deki seçimi de; Hz. Ebû Bekir'in halife tayin edilmesini de geçersiz saydı. Onlara göre seçimle işbaşına gelen Hz. Ömer ve Hz. Osman'ın halifelikleri de geçerli değildir. Ancak Şu bir gerçektir ki Şîî inancına göre İmam kabul edilen, Kur'an'da ve Sünnette kendisine isim ve sıfatları itibarıyla işaret edilen Hz. Ali de, tıpkı selefleri gibi seçim yoluyla devlet başkanı olmuştur.¹³²

Hulefâ-i Râşidîn döneminde yaşanan önemli siyasi olaylar, belkide en fazla Şia'nın oluşmasında etkili olmuştur. Siyasi boyutlar taşıyan ilk konulardan olan imâmet halife seçimi ile başlıyor. İslâm Siyasi Tarihinde Sakîfe olayında ashâb arasında meydana gelen tartışmaların özel bir yeri vardır. Çünkü bu oturumdaki konuşmalar İslâm'a ait olduğu iddia edilen her türlü siyaset teorilerinin referansları

¹³⁰ Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yayıncılık, Kayseri 1998, s. 206.

¹³¹ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 31; Mehmet Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikâdi İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 121.

¹³² Hizmetli, "Genel Olarak Râşid Halifeler Dönemi Olaylar: Sonuçları ve Etkileri", s. 32.

olmuş ve Hz. Peygamber'in vefatından sonraki ümmetin siyaset çizgisinde belirleyici rol oynamıştır. Kaynaklarda ise Müslümanların ihtilaf ettikleri ilk hadise imamet meselesi olarak kayıtlara geçmiştir.¹³³ Bu olay, Peygambersiz hayatta Müslümanların karşılaştıkları ilk önemli imtihan olup, onların, vahiysiz ve Peygambersiz çözümlenmek zorunda kaldıkları ilk problemdir. Ve bu problem de sıradan bir olay olmayıp, ümmetin bütününe ilgilendiren bir siyasi sorundur. İmamet problemi Müslümanların siyasi alanda tarih boyunca karşılaştıkları en önemli problemlerden birisidir. Bu konuda meydana gelen ihtilaflar dolayısıyla Müslümanlar Şia, Havaric, Mü'tezile, Mürcie olmak üzere pek çok mezhebe bölünmüşlerdir. Bu ihtilaf ilk dönemden başlayan bir ihtilaftır ve bunu Şehristânî üzümlere şöyle dile getirir; “İslam ümmeti arasındaki en büyük anlaşmazlık bu konuda olmuştur. İslam'da dinî hususlardan hiç birinde, imamet konusunda olduğu kadar taraflar birbirine karşı silaha sarılmamışlardır.”¹³⁴

Benî Saîde hâdisesinden önce Müslümanların ihtilafa düştükleri bazı hadiseler de meydana gelmiştir. Bunlar Ğadîr-i Hum ve Kırtas hâdisesidir. Bu iki olay hilafet meselesi ile ilgilidir. İki olayı da Şia Hz. Ali'ye vasiyet bırakıldı gerekçesiyle Ehl-i Sünnete karşı çıkmıştır. Şia'nın bu ve benzeri iddiaları kesin hüküm belirten muhkem naslar var iken müteşabihle (delâlet ettiği şey açık olmayan lafız) amel etmek olur.¹³⁵ Bu olayla ilgili yapılan yorumlar “yazsaydı” veya “Ömer engel olmasaydı, şunları yazacaktı”, şeklinde bir varsayım ve yorumdan öte geçmemektedir.¹³⁶ Kırtas olayı ile ilgili, kâğıt kalem getirilse idi Hz. Ali'nin halife tayin edileceği iddiasında bulunmuşlardır. Fakat her iki mesele ile ilgili Hz. Peygamber'in bir beyanda bulunmak isteseydi bulunabilirdi. İster Kırtas hadisesi ile ilgili zamanı vardı, ister Ğadîr-i Hum meselesi ile ilgili bütün sahabiler yanında yapabilirdi. Ayrıca eğer sahabilerin önceki teslimiyeti dikkate alındığında her konuda olduğu gibi bu konu hakkında da titizlikle davranacaklarından şüphe yoktur.¹³⁷

¹³³ Yusuf Ziya Yörükân, *Ebü'l-Feth Şehristânî ve Mezheplerin Tetkikinde Usûlu*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 100.

¹³⁴ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 18.

¹³⁵ Buhârî, *Megâzî*, 83; İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, V, 228.

¹³⁶ Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 35.

¹³⁷ Gümüşoğlu, *İslâm Akaid Sisteminde İmamet*, s. 35.

Ğadîr-i Hum hadisesi, Hz. Ali'nin hakkının Hz. Peygamber tarafından ortaya konduğunun en açık ve güçlü delil kabul edilmesine rağmen, İmamiyye Şiası'nın Şerîf Razîy gibi bazı ilk dönem alimleri bunu gizli bir nass olarak kabul etmekte ve onun halifelliğini açıkça ortaya koymadığını belirtmektedir. O, *eş-Şâfi'* adlı eserinde şöyle diyor: “*Biz bu nassın zorunlu bilgi ifade ettiği iddiasında değiliz; ne bizim için ne de muhaliflerimiz için böyle bir iddia doğru olabilir. Biz mezhebimize bağlı olan âlimler arasında bunu açıkça iddia eden kimseyi de bilmiyoruz.*”¹³⁸

Bunun içindir ki, sahabe ne Ğadîr-i Hum hadisesinden ne de başka hadiselerden halifelik konusunda bir nass veya tayin manası çıkarmıştır. Bu sebeple onlar şûrâ yolunu seçmişler, Rasûlullah'tan sonra halife olarak Ebû Bekir'e biat etmişlerdir. Bu da, Hz. Ali hakkında varit olan nasslarda halifelik manasının açık olmadığını, ya da bu nassların o zaman mevcut olmadığını göstermektedir.

Bunun için Kırtas olayı ve Ğadîr-i Hum olayı Şîa dışında başka bir mezhep için ne ihtilâflı konular olmuş ne de siyasi konular içinde addedilmiştir. Hulefâ-i Râşidîn döneminde bu olaylarla (Ğadîr-i Hum ve Kırtas) ile ilgi ister siyasi ister dinî açıdan bir eylem ya da tartışma söz konusu olmamıştır. Bundan dolayı biz bu iki olaya temas ederken bu kadarla yetineceğiz.

Hz. Ebû Bekir döneminde hilafet dışında siyasi olay sayılabilecek başka bir olay yoktur. Ancak bu dönemde hilafet meselesinin kronolojik sıralamasını gözönünde bulundurarak, konu ile bağlantılı olduğu için Hz. Ali'nin imamet hakkında düşüncesine ve Şia'ya göre imamet nazariyesine yer vermeyi uygun gördük.

1.2. Hz. Ali'nin Öncelik Hakkına Sahip Olduğu Düşüncesi

Kaynaklarda Hz. Ali'nin biatının gecikmesi için farklı farklı sebepler zikredilir. Fakat biz bu sebeplere girmeden Hz. Ali'nin kendine göre oluşturduğu gerekçeyi nakledeceğiz. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat ederken söylediği sözler şunlardır: “*Biz sizin faziletinizi biliyoruz. Allah'ın size verdiği bir lütufta sizinle yarışmayız ve haset etmeyiz. Ancak biz Rasûlullah (s.a.v.)'in yakınları olmamız hasebiyle hilafet*

¹³⁸ Ahmed eI-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, (trc. Mehmet Yolcu) Kitabiyat Yayınevi, Ankara 2005, s. 27, Murtaza, *eş-Şâfi*, II, 128'den naklediyor

meselesinde bizim de bir tesirimizin olmasını isterdik. Rasûlullah'ın dinimiz için öne geçirdiğini biz de dünyamız için öne geçiririz. Siz Hz. Peygamber'in mağara arkadaşısınız. Sizin maharetinizi ve faziletinizi biliyoruz. Sadece bizimle istişâre edilmemesine üzüldük".¹³⁹

Görülüyor ki Hz. Ali'nin hissî bir alâka ile ve Rasûlullah'a yakın akrabalığı sebebiyle biattaki gecikmesi, başka art niyetlere dayanmamaktadır.¹⁴⁰ Zîra Hz. Peygamber (a.s.) vefât eder etmez Ebû Süfyân ona gelerek "Ebû Kuhafe'nin hakkını yemesine razı olacaktımsın?" diye kışkırtmasına, "Ben asla bunun peşinde olmadım; bu Müslümanların işidir" şeklinde sert bir cevap vermekle kalmamış Ebû Süfyân'a "Sen bu sözlerini ancak Müslümanlar arasında fitne yaratmak maksadıyla söylüyorsun, biz Ebû Bekir'i halifelîğe layık bulduk" diyerek azarlamıştır.¹⁴¹

Hz. Ali'yi, Hz. Ebû Bekir'e hemen biat etmekten alıkoyan şey, "Haşimiler'in görüşünün alınmamasıdır".¹⁴² Ayrıca kendisi Hz. Peygamber'le akraba olduğu için halifelîğe seçilme esnasından şûraya alınmayı istemiş, kendisi olmadan şûrânın oluşturulması onun bu tavrında etkili olmuştur. Nedeni ise arkasında büyük bir kitlenin bulunması idi. Tabi ki bu durum geniş yankı uyandırmıştır. Aslında Hz. Ali yerine, Hz. Ebû Bekir'in halifelîğe tercih edilmesi ve halifelîğinin onaylanması Arapların başkanlık ve reislikte soya dayanmayı kabullenmemelerinden kaynaklanıyordu. Hz. Ali, Hz. Peygamber'in sülalesinden olması nedeniyle fazla bir destek görmedi. En kalabalık kabile olan Ensâr da Hz. Ebû Bekir'i destekledi. Aslında Hz. Ebû Bekir'in halîfe seçilmesinin Arapların genelinde şaşkınlık yarattığı söylenebilir. Çünkü Hz. Ebû Bekir Kureyş'in küçük kolu Teym oğullarındandır. Belki de bu nedenle Ridde olayları sırasında bir kısım kabileler, Hz. Ebû Bekir'in seçimine itiraz etmişlerdir. Ama ilk halifenin seçimi ile güçlü bir kabilenin temsilcisinin seçilmesi yerine; kabilesine, gücüne, zenginliğine bakılmaksızın bu işe en layık olan insan ilk halife olarak seçilmiştir.¹⁴³

¹³⁹ Taberi, 1, 1826; Buhârî, "Mergazi", 38; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 17.

¹⁴⁰ Malatî, *et-Tenbîh ve Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, s. 10.

¹⁴¹ Taberi, 1, 1827; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 189.

¹⁴² Buhari, "Ahkam", 51.

¹⁴³ Azimli, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri", s. 41.

Diğer taraftan Hz. Ali hayatı boyunca hilafetin nassla kendisinin hakkı olduğuna dair bir ifadede bulunmamıştır. Aynı şekilde vefat ederken de hilafetin kendi soyuna ait olması konusunda bir beyanda bulunmamıştır. Kendisinden sonra Hz. Hasan'a biat edip etmemeyi halka bırakmış ne emretmiş ne de yasaklamıştır.¹⁴⁴ Küleynî'nin, Muhammed Bâkır'dan naklettiği bir rivayette şöyle denilmektedir: “Hz. Ali, kendisine biat edilmesi için bir çağrı yapmamıştır; toplumun yaptığını kabul etmiş ve niyetini gizlemiştir.”¹⁴⁵

1.3. Hz. Ali'nin Şûrâ Görüşü

Şûra sistemi Ali b. Talib'in kendisinin de titizlikle uyguladığı bir ilke olup Hz. Ali'nin Ehl-i Beyt içinde soya dayalı bir krallık sistemini tanımadığını gösteren delillerden biridir. O, Halife Ömer b. Hattab'ın vefatından sonra yönetim sorununu çözmesi için belirlenen şûrâ faaliyeti içinde bulunmuş; şûrâ üyelerinin faziletlerini, İslam'a hizmetteki rollerini anlattığı halde, kendisi hakkında nass bulunduğundan veya Rasûl'den sonra halife olarak atandığından söz etmemiştir. Eğer Gâdir hadisi bu anlamı taşımış olsaydı Hz. Ali'nin buna değinmesi gerekirdi. Kendi faziletlerinin sayılıp dökülmesinden daha güçlü olan bu delille onları ikna etmeye çalışırdı.

Hz. Ali, kesin olarak şûrâ sistemine inanıyordu. Bunun yanında, söz konusu hakkın öncelikle Muhacir ve Ensara mahsus olduğu kanaatini taşıyordu. Bunun içindir ki Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra kendisinin yönetime geçmesini isteyen isyancıların bu isteğini, “Bu sizin işiniz değil; bu iş Muhacirlerin ve Ensarın yetkisindedir; onlar kimi seçerlerse o başkan olur.” gerekçesi ile reddetmiştir.

Hz. Peygamber, kendi yokluğunda yerine vekil tayin ederken ve bu işin üzerinde önemle dururken, her nedense vefat ettiğinde yerine bir halife vasiyet etmemiş, imkânı olduğu halde yerine kimseyi bırakmamıştır. Arapların da âdetine göre lider, halef bırakmazdı. Politik yaşamda böyle bir gelenek yoktu. Geri kalan kabile üyeleri liderlerini özgürce seçerlerdi. Bu konuda Hz. Ömer ve Hz. Ali şöyle demişlerdir: “Hz. Peygamber vefatından sonrası için yerine kimseyi halife olarak vasiyet etmemiştir.”¹⁴⁶

¹⁴⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 242.

¹⁴⁵ el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 27, Küleynî, *Ravdatu'l-Kâfi*, s. 246 den naklen.

¹⁴⁶ Tirmizi, “Fiten”, 40.

Hz. Ali, Cemal günü yaptığı bir konuşmada bu meseleye son noktaya koymuştur: *“Ey insanlar! Rasûlullah (s.a.v.), hilafet konusunda bize herhangi bir vasiyette bulunmadı. İş böyle olunca biz, Ebû Bekir’i halife olarak seçmeyi uygun gördük ve o da bunu ölünceye kadar dosdoğru yerine getirdi. Sonra Ebû Bekir, Ömer’i halife olarak tayin etmeyi uygun gördü ve o da ölünceye kadar bu görevi hakkıyla yerine getirdi.*”¹⁴⁷

Bundan dolayıdır ki sahabîler, Sakîfe Toplantısı’nda Hz. Peygamber’den sonra yönetici olacak şahsın kim olacağı konusunu tartışmışlardır. Eğer Hz. Peygamber yönetici olarak yerine birini halife bıraksaydı, sahabîler Sakîfe’de tartışmaya gerek duymayacaklardı.¹⁴⁸

Eğer Hz. Peygamber, kendisinden sonra bir halife bırakmış olsaydı ve sahabeler bu şekilde bir toplantı da halife seçim yapılması teşebbüs etmişseler orda katılan sahabelerin gayr-i meşru olacağı gibi iktidarı elde etmek için mücadeleye giren her bir şahıs da Rasûlullah’ın emrine muhalefet etmiş olacağı için günahkâr olurdu ki, bu sahabelerin İslamî prensiplerine ve ahlakına bağlılığına terstir. Başka bir husus ise eğer Peygamber kendisinden sonraki halife tayin etmiş olsaydı, bu, her iktidar sahibine kendisinden sonraki halifeni belirleme hakkını verecektir ki, bu durumda ortaya çıkan yönetim modeli tam değilse de “yarı saltanat” sistemi diyebiliriz.¹⁴⁹

Hz. Osman’ın şehid edilmesinden sonra Muhacir ve Ensâr Hz. Ali’ye gelip: *“Elini uzat; sana biat edelim.”* dediklerinde onları geri çevirmiş; onlar tekrar geldiğinde bir daha geri çevirmiş, bir daha geldiklerinde onlara şöyle demiştir: *“Beni bırakın, başkasını arayın; iyi bilin ki, ben sizin teklifinizi kabul edecek olsam, size kendi bildiğim şeyi yaparım. Beni bırakırsanız, ben sizden biri gibi davranırım; hatta belki de yönetime getirdiğiniz kişiyi en iyi dinleyecek ve ona en güzel itaat edecek olanınız ben olurum; benim sizin için vezir olmam, sizin için emir olmamdan daha hayırlıdır.”* Sonra kalkmış Talha ve Zübeyr’e gitmiş, yönetimi üstlenmelerini teklif etmiştir. Onlara: *“İkinizden kim isterse ona biat ederim.”* demiştir. Onlar ise:

¹⁴⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, V, 220.

¹⁴⁸ Azimli, “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri”, s. 45.

¹⁴⁹ Zorlu, *İslâm’da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 35.

“Hayır; insanlar senden daha çok memnun olur.” demişlerdir. Bunun üzerine “Eğer siz kabul etmiyorsanız, bana yapılacak biat gizli olmaz; ancak Müslümanların rızası ile gerçekleşebilir. Ben camiye giderim; bana biat etmek isteyen biat eder.”¹⁵⁰ demiştir.

Ayrıca Hz. Ali, Hz. Osman’ın katledilmesinden sonra yeni halife seçilme meselenin istişare ile halledilmesini ve Bedir ashâbının rıza gösterdiği kimsenin halife olması gerektiğini görüşündeydi.¹⁵¹ Hz. Osman’dan Hz. Ömer’in kullandığı metodu kullanmasını istedi, çünkü Hz. Ömer kendisinden sonra belli bir kişi tayin etmeyip Aşere-i Mübeşşere’den bir heyet bırakmıştı. Hz. Ali de Bedir savaşında bulunan sahabenin görüşünün ve rızasının alınmasını istiyordu.¹⁵²

Şayet, “nassla tayin görüşü” Müslümanlar arasında sabit ve bilinen bir görüş olarak kabul edilmiş olsaydı, İmamın, isyancıları geri çevirmesi, Muhacirler ve Ensârın hangi yönden görüş belirteceklerini beklemesi caiz olmazdı. Bunun yanı sıra, “Benim sizin için vezir olmam, sizin için emir olmamdan daha hayırlıdır.” demesi de caiz olmadığı gibi, Talha ve Zübeyr’e halifeliği teklif etmesinin ve Müslümanların kendisine biat etmelerini beklemesinin de bir anlamı olmazdı.

Hz. Ali, şûrânın Müslümanların temel ilkesi olduğu şeklindeki inancı Hz. Hasan’ın halifelik sürecinde açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Abdurrahman b. Mülcem kendisini yaraladıktan sonra Müslümanlar Hz. Ali’nin huzuruna varıp oğlu Hasan’ı yerine halife seçmesini istediklerinde, “Hayır, biz de buna benzer bir durum için Rasûlullah’a varmış ve “Bir halife tayin et” demiştik. Kendisi: “Hayır İsrail oğullarının Hârun hakkında ayrılığa düştükleri gibi, sizin de bu konuda ayrılığa düşmenizden korkuyorum. Yalnız, eğer Allah sizin kalplerinizde bir iyilik bulunduğunu görürse, sizin için birini seçer.” dedi.” Hz. Ali, birini aday göstermesi istendiğinde, bunu da yapmamıştı. “Eğer seni kaybedecek olursak, hiç olmazsa Hasan’a biat etmeyi elden kaçırmamaya çalışırız.” dediklerinde, Hz. Ali: “Size

¹⁵⁰ Taberi, 1, 3072.

¹⁵¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 43.

¹⁵² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 43.

bunu ne emrederim ne de bundan sakındırırım; siz kendiniz bilirsiniz.” karşılığını vermişti.¹⁵³

Şeyh Hasan b. Süleyman, Süleyman b. Kays el-Hilalî’den naklettiği bir rivayette şöyle söyleniyor: Ali’den işittim, iki oğlu, Abdullah b. Ca’fer ve taraftarlarının en yakın adamları arasındaydı; dedi ki: “İnsanları razı oldukları ile baş başa bırakın ve siz susmayı tercih edin.” dedi¹⁵⁴

Görüldüğü gibi Şîi ve Sünnî kaynaklarda Hz. Ali’nin temel ilkesi olarak bağlı kaldığı şûrâ sistemi açıkça ortaya çıkmaktadır. İlk halife seçimi esnasında ve vefatına kadarki olan dönemde şûrâ sisteminin yerine geçebilecek başka bir sistemi hiçbir şekilde kabul etmemiştir.

Ayrıca Hz. Ali, kendine sıradan bir insan gözüyle bakmış, kendini “masum“ saymamıştır. O’nun bu tavrını Küleynî, *el-Kâfî* adlı eserinde şu şekilde kaydetmektedir: “Yaptıklarımın hata olmadığından emin değilim; ancak Allah, benden daha fazla hâkim olduğu nefsim karşı beni koruyacak olursa o başka.”¹⁵⁵

1.4. Şîi İmâmet Nazariyesi

Şîa, imamet ve hilafet kavramlarını birbirinden ayırır. Onlara göre “Halife veya Hilafet”; Şîi olmayan kimsenin, nass ve tayinle değil, başka yollarla Müslümanların başına geçmesiyle gerçekleşir.¹⁵⁶ “İmam veya İmamet” ise; nass ve tayinle belirlenen Şîi liderdir. İmamet daha çok Şîilerce kullanılan bir tabirdir.¹⁵⁷ Ancak tarih sürecine bakıldığında gerek Hz. Peygamber’den sonraki devirde seçimle işbaşına gelen dört örnek yönetici, gerekse Emevi, Abbasi ve Osmanlı Hanedanlığı yöneticileri için tarihte genellikle “halife” unvanı kullanılmıştır.¹⁵⁸

Küleynî, “İmâmet, Allah ve Raslü’nün hilafetidir; din başkanlığı, Müslümanların nizamı, dünyanın salahı ve müminlerin şerefidir; İslam’ın

¹⁵³ Kummi/Nevbhati, *Şîi Fırkalar*, s. 62.

¹⁵⁴ Küleynî, *el-Kâfî*, Dar al-Kutub el-İslamiyyah, Qom-İran 1985, I, 307.

¹⁵⁵ el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 27, Küleynî, *Ravdatu’l-Kâfî*, s. 246 den naklen, s. 292 ve 293.

¹⁵⁶ Sünniler bu tabiri kullanmayı tercih etmişlerdir.

¹⁵⁷ Hasan Onat, “Şîi İmamet Nazariyesi”, *AÜİFD*, Ankara 1992, XIX. s. 89.

¹⁵⁸ *Raşid Halifeler, Abbasi Halifeleri ve Osmanlı Halifeleri* ifadesi Ümmet arasında meşhur olmuştur. Sabri Hizmetli, “Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olaylar: Sonuçları ve Etkileri”, s. 30.

nemalandığı kökü ve yükselen dalıdır”¹⁵⁹ ifadeleriyle meselenin dini ve dünyevi yönünü de çerçevelemiştir. “İmamlar yeryüzünde Allah’ın halifeleridir”¹⁶⁰; “Yeryüzü hepsi imamların malıdır”¹⁶¹ sözleriyle imamın önemini, karakterini ve değerini kendine göre ifade etmiştir.

Şia’nın imamet konusunu usûl-ü dinden sayması bu konuya verdikleri önemi anlamamıza yeter. “İmamet din ve dünya işleri ile ilgili olarak herhangi bir şahsın Hz. Peygamber’e niyabetle umumi başkanlığıdır”. Bu manada bir başkanın bulunması aklen, Allah Teâlâ’ya gereklidir. Çünkü imamet lütuftur. Her lütuf Allah’a vacip olduğuna göre imamet de Allah’a vaciptir. Peygamberliğin vacip oluşuna delalet eden her delil imametın vacip oluşuna delalet eder. Çünkü imamet, vasıtasız olarak vahyi almanın dışında her vasfı ile peygamberlik makamına hilafet etmektir.¹⁶² Peygamberlik makamının sahibinin bulunması hikmet yönünden nasıl Allah’a vacipse bu da aynen öyledir. İmamet, ancak Allah Teâlâ’nın nassı ile yahut o İmamdan önceki İmamın, onun imametini beyânıyla tahakkuk eder; insanların seçmesiyle, istemesiyle olmaz; insanlar dilediklerini, İmam olarak tayin yahut dilediklerini azl hakkına da sahip değillerdir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber’den sonra gelecek imamları tayin etmiş ve bu husus ümmete bildirmesi için Peygamberine emretmiştir.¹⁶³

Şîler imameti ister dinî ve dünyevî işlerde Peygamber’in bir vazife olduğunu ve ümmetten en seçkin kişi olması gerektiğini, evvelce yaptığı sonra yapacağı işler yüzünden hiçbir suretle kınanmaması, her hangi bir surette za’fa, ihmale düşmemesi, soyunda bile kınanacak bir şeyin olmaması, hükümde taraf gütmemesi, bütün üstünlüklerde ümmetin en ileri kişi olması gerektir. Bu vasıflarsa, zatın masum olmasına bağlıdır ve ismet, Allah tarafından ihsan edilen bir şeydir. Bu bakımdan, peygamberlik hariç, imam, ümmetin en ileri olanıdır ve imamet Nübüvvet gibi ilahi

¹⁵⁹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 193

¹⁶⁰ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 193

¹⁶¹ Küleynî, *el-Kâfî*, I, 407

¹⁶² Ebû Zehra, *İslâm’da İtikâdi, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, 46; İlhan, “Şia’da Usulu’d-Din”, s. 165.

¹⁶³ Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 117; Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 48; Eş’arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 48; Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri* s. 156; İmam Gazali, *Batınlığın İçyüzü*, s. 81; Malatî, *et-Tenbîh ve Red alâ Ehli’l-Ehvâ ve’l-Bida’*, s. 40; Hasan Gümüşoğlu, *İslâm Akaid Sisteminde İmamet*, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1991, s. 87.

vazifedir. Peygamberi nasıl Allah gönderdiyse, imamı da peygamberlerine Allah bildirir ve peygamberi Allah'ın emrini ümmete tebliği buyurur. Buna nazaran Allah'ın ve Peygamberin din ve dünya işlerinde veli olacak kişiyi, ümmetin seçimine bırakması, Şia'ya göre mümkün değildir.¹⁶⁴

İmâmet meselesi usûl-ü dindendir. İnanmak gerekir. İmama ilâhî sıfatlar yüklenmiş ve İmama itaat, zaruri hale gelmiştir; çünkü onların buyrukları, Allahü Teâlâ'nın buyruklarıdır; nehiyleri de O'nun nehidir; onlara itaat, Allah'a itaattır; onlara isyan, Allah'a isyandır...¹⁶⁵

Şia içerisinde pek çok konuda farklı görüşler vardır. En temel konu olan imamet konusunda da farklı görüşler vardır. İmâmiyye ile Zeydiyye imâmeti farklı şekilde algılamışlardır. Zeydiyye, "Hz. Peygamber isim ve şahıs belirtmek suretiyle yerine bir imam vasiyet etmiş değildir. İmam, ancak vasıfları ile tanınabilir. Taşındığı vasıflar itibariyle Hz. Ali olmalıdır; çünkü o imamet için gerekli bütün şartları taşımaktadır."¹⁶⁶ Onlara göre Hz. Ali, sahabenin en üstünü idi; dolayısıyla Hz. Ebû Bekir'den de üstün olduğunu iddia etmekle birlikte, Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in hilafetini meşru kabul edip diğer sahabileri tekfir etmemişlerdir.¹⁶⁷

Zeydiyye'ye göre efdal, (en erdemli) yani en üstün olan varken mefdûlün (erdemli) yani daha az liyakatli ve faziletli kimsenin imametini caizdir. Daha faziletli imamın tercih edilmesine rağmen onların mefdûlün imametini meşru kabul etmelerinde imametini dini bir esas olarak kabulünden ziyade, sadece siyasi bir mesele olarak görülmesinin etkili olduğu söylenebilir.¹⁶⁸

Kendi aralarında bile derin görüş ayrılıkları olan Şîi fırkaların imamet konusundaki görüşleri birbirini nakzederken, İslam'dan meydana gelen kopmalar ve

¹⁶⁴ Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şîilik*, s. 72; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 30-37.

¹⁶⁵ bkz. Fıglalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, s. 157.

¹⁶⁶ Bağdadî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 32; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 24; Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdi, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 52.

¹⁶⁷ Fıglalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri* s. 125; Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdi, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 52; Kummi/Nevbahtî, *Şîi Fırkalar*, s. 183.

¹⁶⁸ Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 85; Malatî, *et-Tenbîh ve Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, s. 42; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 25; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 155; Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olaylar: Sonuçları ve Etkileri, s. 33; Mehmet Hüseyin Demir, *Zeydiyye'ye Göre İmamet ve İmamda Bulunması Gereken Özellikleri*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s. 6.

uzaklaşmalar günümüz Şîîleri'nin de dikkatini çekmiştir. Ali Şeriatî, “*Ali Şiasî Safevî Şiasî*” adlı eserinde Safevî'lerden Şîîliğe birçok şeyin geçtiğini geniş olarak açıklamıştır. Bununla birlikte kendinden önceki Şîî müelliflerin iddialarının da çoklarını kabul etmeye devam etmiştir. Hz. Ali'nin nassla imam olduğunu o da kabul etmekle beraber çok sivri olan bazı görüşleri üslup farkıyla ortaya koymaktadır.¹⁶⁹

Şia âlimleri, imamın nassla belirleneceğini ispat ettikten sonra nassla tayin edilenin kim olduğu sorusuna cevap verirler ve bu kişinin Rasûlullah'tan sonra araya hiç fasıla girmeksizin Hz. Ali olduğunu söylerler. Bu konuya delil olarak ayet ve hadislerden çokça delil getirirler. Ayrıca bunun yanında akli delilleri de ihmal etmezler. O'nun ilk Müslüman oluşu, ilmi, cömertliği, zühdü ve sorumluluğu altındakilere karşı gösterdiği adaleti sebebiyle İmameti ve Peygamber'in makamını hak ettiğini savunurlar.¹⁷⁰

1.5. Şûrâ, Ehl-i Beyt Nazariyesi

İmâmiyye Şia'sı, Hz. Peygamber'in, Ali b. Ebi Talib'i kendisinden sonra halife olarak tayin ettiğine dair bir takım nasslar zikretmekle birlikte, kendi literatürlerinde, hem Rasûlullah'ın, hem de Ehl-i Beyt'in şûrâ ilkesine bağlılığını; ayrıca ümmetin, kendi imamlarını seçme hakkına sahip olduğunu gösteren başka nassları da zikrederler.

Şia'nın hicrî beşinci asırda yaşayan en büyük âlimlerden biri olan Şerif Murtaza'nın kaydettiği bir rivayette: Abbas b. Abdulmuttalib Hz. Ali'ye, Hz. Peygamber'in hastalandığı sırada kendisinden sonra kimin yönetime geçmesi gerektiğini sormasını ister; “*Eğer idare bizde olacaksa onu açıklaması iyi olur; başkasında olacaksa, o zaman da, bu konuda tavsiyelerini dinlemiş oluruz.*” der. Rivayete göre, Hz. Ali der ki: Biz hastalığı ağırlaştığı sırada Rasûlullah'ın huzuruna vardık ve: “*Ey Allah'ın Rasûlü bize bir halife tayin et.*” dedik. “*Hayır, İsrail oğullarının Harun hakkında ayrılığa düştükleri gibi, sizin de bu konuda ayrılığa*

¹⁶⁹ Ali Şeriatî, *Ali Şiasî Safevî Şiasî* (trc. Hicabi Kırılancı), Fecr Yayınları, Ankara 2009, s. 203.

¹⁷⁰ Kummi/Nevbahtî, *Şîî Firkalar*, s. 89.

düşmenizden korkuyorum. Yalnız, eğer Allah sizin kalplerinizde bir iyilik bulunduğunu görürse, sizin için birini seçer.” buyurdu.¹⁷¹

Küleynî, *el-Kâfi*'de Muhammed Sadık'tan naklen der ki: Rasûlullah'ın vefatı yaklaştığında Abbas b. Abdulmuttalib'i ve Hz. Ali'yi çağırdı ve Abbas'a: Ey Muhammed'in amcası; Muhammed'in mirasını alır, borçlarını öder ve onun ihtiyaçlarını giderebilir misin? diye sordu. Abbas: “Ya Rasûlullah, anam babam sana feda olsun; ben yaşlı bir ihtiyarım, çoluk çocuğum çoktur, malım da azdır, sen rüzgarlarla aşık atarken kim sana güç yetirebilir.” cevabını verdi. Peygamber kısa bir süre kendinden geçti, sonra: “Ey Abbas Muhammed'in mirasını alır, borçlarını öder ve onun ihtiyaçlarını giderebilir misin?” diye sordu, Abbas yine daha önceki sözleri tekrarladı. Peygamber: “Ben onun hakkını verecek birine vereceğim.” buyurdu. Sonra: “Ey Ali, ey Muhammed'in kardeşi, Muhammedin vaatlerini yerine getirip, onun borçlarını ödeyebilir, mirasını alabilir misin?” diye sordu. O da: “Evet, anam babam sana feda olsun, bunlar benim görevim ve hakkımdır.” dedi.¹⁷²

Bu vasiyet rahatlıkla anlaşılabilir gibi, normal, kişisel ve geçici bir vasiyettir. Siyaset, imamet ve dînî haleflikle hiçbir alakası yoktur. Rasûlullah bunu önce Abbas b. Abdulmuttalib'e teklif etmiş, o bunu kabul etmek istemeyince, Hz. Ali bu görevi gönüllü olarak üzerine almıştır.

Şeyh Müfid'in bazı kitaplarında Hz. Ali'den naklettiği bir vasiyet daha vardır. Rivayette Hz. Ali, Rasûlullah'ın vefatından önce kendisine vasiyette bulunduğunu ifade etmektedir. Ancak bu da genel nitelikli, ahlaki ve manevi bir vasiyet olup, vakıflar ve sadakaların düzenlenmesi meselesiyle ilgilidir.¹⁷³

İmamiyye Şîası'nın kutupları konumunda bulunan Küleynî, Müfid ve Murtazâ tarafından zikredilmekte olan bu rivayetleri incelediğimizde, Rasûlullah'ın Hz. Ali'ye halifelik, imamet ya da şûrânın terk edilmesine ilişkin bir vasiyetinin bulunmadığı görülmektedir. Bu da Hz. Ali'nin Rasûlullah'ın vefatından hemen sonra Abbas b. Abdulmuttalib tarafından ısrarla kendisine teklif edilmiş olmasına rağmen, neden kendi adına biatı kabul etmeye yanaşmadığını bir ölçüde açıklamaktadır.

¹⁷¹ el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 24, Murtaza, *eş-Şâfi*, IV. 149; III. 295 den naklediyor.

¹⁷² Küleynî, *el-Kâfi*, I, 236.

¹⁷³ el-Kâtib, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, s. 24.

Abbas ona: “*Uzat elini sana biat edeyim; Kureyşin şu büyüğünü – Ebû Sufyan’ı kastediyor– de getireyim; böylece Kureyş’ten kimse sana muhalefet etmesin; zaten insanlar Kureyş’e tabidir.*” demiş olmasına rağmen, Ali bu teklifi reddetmiştir.¹⁷⁴

Muhammed Sâdık rivayet eder ki: Ebû Bekir, halife olduğunda Ebû Süfyan, Hz. Ali’ye gelip ona: “*Ey Abdumenaaf oğulları, Teym’den birinin sizi yönetmesine mi razı oldunuz; elini uzat sana biat edeyim; Allah’a yemin olsun ki Ebû Fusayl’ın makamını süvariler ve piyadelerle doldururum*” dediğinde Hz. Ali ondan uzak durmuş ve: “*Yazıklar olsun ey Ebû Sufyan! Bu da senin tuzaklarından biridir, artık insanlar Ebû Bekir konusunda ittifak ettiler; sen cahiliye döneminde olduğu gibi İslam’a girdikten sonra da hala İslam’ı saptırmayı arzu ediyorsun; Allah’a yemin olsun ki, sen fitnecilik yapmaya sürdürsen bile bu İslam’a hiçbir zarar veremez.*” karşılığını vermiştir.¹⁷⁵

2. Fedek Arazisi

Hz. Peygamber vefatında, zarûrî ihtiyacı olan eşyalarından başka bir gümüş mühür, yirmi deve, yüz koyun, altı yedi kadar keçi, silahları ve bir beyaz katır, bir miktar arazi bırakmıştı. Hz. Ebû Bekir silahları ile katırını, Hz. Ali’ye vermiş ve “*bunların dışındakiler sadakadır*” buyurmuştur.¹⁷⁶ Ancak hem hanımlar hem de kızı Fâtma’nın Halife Ebû Bekir’den Hz. Peygamberin mirasından almak istedikleri rivayet edilir. Rivayetlere göre Hz. Peygamber’in vefatı üzerine Hayber ve Fedek’teki hisselerinden miraslarını almak için Hz. Osman’ı Hz. Ebû Bekir’e gönderdilerse de Hz. Âişe onlara Rasûlullah’ın “*Biz peygamberler miras bırakmayız, bizim bıraktıklarımız sadakadır*”¹⁷⁷ dediğini söylemiş,¹⁷⁸ bunun üzerine onlar da bu isteklerinden vazgeçmişlerdir.¹⁷⁹

Şia’ya göre Hz. Ebû Bekir Hz. Fatma’ya miras hakkında haksızlık etmiştir. Çünkü bu haksızlığa karşı Hz. Fatma Halifeye ve yukarıdaki rivayete itiraz etmiş olacak ki, halifeye: “*Sen öldüğün zaman varisin kim olacak?*” demiş, Hz. Ebû Bekir

¹⁷⁴ Murtaza, *eş-Şâfi*, III, 237, 252.

¹⁷⁵ Murtaza, *eş-Şâfi*, III, 252; Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik*, s. 58

¹⁷⁶ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 414.

¹⁷⁷ Buhârî, “Meğâzî”, 14, 38; “Ferâ’iz”, 3, “İtisâm”, 5; Müslim, “Kitabu’l-Cihad ve’Siyer”, 16.

¹⁷⁸ İbn Sa’d, *et-Tabâkâtü’l-Kubrâ*, II, 315

¹⁷⁹ Bağdadi, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, s. 23; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 18; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 17.

de: “Çocuklarım ve eşim olacak” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Fatma: “Nasıl oluyor, sen varis oluyorsun da biz olamıyoruz?”¹⁸⁰ demiştir. Hz. Fatıma'nın görüşünü delillendirmek için Hz. Ebû Bekir'e bazı ayetleri¹⁸¹ referans olarak gösterdiği rivayet edilir. Bu ayetler arasında en net ve apaçık olanı Peygamberden kalan miras “Süleyman, Davud'a mirasçı oldu...”¹⁸² ayetidir.¹⁸³

Hız. Ebû Bekir ile Hz. Fatıma arasında Fedek arazisi hakkında çıkan bu ihtilaf ve tartışma, ayrıca bu anlaşmazlıktan doğan kırgınlık, Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biatte gecikmesine neden olarak gösterilir.¹⁸⁴ Rivayetlere göre Hz. Ebû Bekir ile Fatıma arasında bir küskünlük olduğunu bahsedilmektedir ancak rivayetler bütünlüğü değerlendirildiği zaman böyle bir küskünlük olmadığını netice ulaşırlı.¹⁸⁵ Ancak Hz. Ebû Bekir'in bir hadise dayanarak Hz. Peygamber'in mirasını varislerine vermeye reddetmesi karşısında Hz. Fatıma'nın bir kırgınlık olduğunu ve Hz. Ebû Bekir ile aralarında bir soğukluk olduğunu söylenebilir. Çünkü nede olsa Hz. Fatıma beşeri duygulardan hareket ederek her insan gibi babasına varis olmayı beklerken böyle bir haktan mahrum edilmesinin, onun bir insan olarak üzmüş olması ve bu üzüntüsünün Hz. Ebû Bekir'le ilişkilere az da olsa yansıması mümkündür.¹⁸⁶

Böyle olunca o halde neden Hz. Ali biatı gecikti diye soru sorulabilir? İlgili rivayetleri değerlendiren Cem Zorlu şu neticeye ulaşır: “Miras meselesi bir küskünlüğe neden olmasa bile bir dedikodunun çıkmasına ve araya bazı soğukluklarına girmesine neden olmuştur. İşte bu soğukluğu gidermek ve bazı

¹⁸⁰ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 314-315.

¹⁸¹ Ayetler için bkz. Meryem 19/5-6; Enfal 8/75; Nisa 4/11; Bakara 2/180.

¹⁸² Neml 27/16.

¹⁸³ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 315; Hz. Ebû Bekir ve Hz. Fatıma arasında kırgınlığa nassların farklı okunuşu sebep olmuştur. Hz. Fatıma, bu ayete dayanarak Peygamber'in de miras bırakacağını, dolayısıyla Hz. Peygamber den kalan mirasın, onun çocuğu olduğu için doğal olarak kendisinin hakkı olduğunu savunurken, öyle görünüyor ki, Hz. Ebû Bekir “Peygamberler miras bırakmazlar; bıraktıkları sadakadır” hadisine dayanarak, “Süleyman, Davud'a mirasçı oldu” ayetindeki mirası maddi anlamda Hz. Davud'un mal ve mülkünün Hz. Süleyman'a kalması şeklinde değil de, Hz. Davud'un peygamberlik ve ilminin Hz. Süleyman'a miras kalması şeklinde anlaşılması taraftadır. Şayet Hz. Ebû Bekir bu ayeti bu anlamda algılamış olmasaydı, Hz. Fatıma'ya babası Hz. Peygamber'den kalan mirası vermeliydi. Ayrıca Hz. Ali'nin halife olduktan sonra Fedek'in statüsünü ilk üç halife dönemindeki şekliyle devam ettirmesi de Hz. Ebû Bekir'in isabetli hüküm verdiğini göstermeye yeterlidir. Hz. Fatıma'ya nisbet edilen bu konuşmanın şerhine dair Şiî âlimleri tarafından pek çok eser kaleme alınmıştır. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 315. Gölpınarlı, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiîlik*, s. 68.

¹⁸⁴ Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, s. 20.

¹⁸⁵ bkz. Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 232

¹⁸⁶ Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 233.

*anlamsız dedikoduların önüne geçmek için, Hz. Fatıma'nın vefatından sonra Hz. Ali biatını yenileme ihtiyacı hissetmiştir. ...Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'le aralarındaki bu soğukluğu gidermeye ve biatı yenilemeye karar vermiş ve yanına gelmesi için Hz. Ebû Bekire haber göndermiştir.*¹⁸⁷ Yazarın rivayetleri değerlendirdikten sonra, Hz. Ali'nin Hz. Ebu Bekir'e genel biat gününde biat ettiğini ve Hz. Fatıma'nın vefatından sonra Hz. Ali biatı yenilediğini sonuca ulaşıyor.¹⁸⁸

3. İlk Halife Seçiminin Mezheplerin Oluşumuna Etkisi

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Müslümanların idaresini kimin üstleneceği, Hz. Peygamber'in yerine halifenin kim olacağı konusunda toplumda üç görüşün ortaya çıktığı ve bu görüşlerin savunan üç grubun bulunduğu söylenebilir:

1. Birinci görüş Ali b. Ebû Talib'in taraftarlarına aittir. Bunlar Benî Haşim ailesi şûrâ sistemine inanmakla birlikte Hz. Ali İslâm'a ilk giren olması sebebiyle diğerlerine göre öncelik hakkı vardı. Ayrıca Hz. Ali'nin ilim ve din sahasındaki üstün anlayış olduğu için şûrâ adaylar içerisinde yer alması gerekenlerden birdir.

2. İkinci görüş Ensâr'a aittir. Emirlik ve başkanlık iddiasında bulunmuşlardır. Kendilerinin Muhâcirleri barındırmak ve onlara yardım etmek gibi üstünlükleri bulunduğunu; ayrıca İslâm'ın hamîleri ve Rasûlüllah'ın yardımcıları oldukları için halifenin kendilerinden olmasını; böyle olmadığı takdirde de bu konuda ortaklık fikrini ileri sürmüşlerdir. Keza onlar Hz. Peygamber'in, Arap kabilelerinden ve Arap nesillerinden herhangi birine özel bir değer verdiğini görmediklerini iddia ediyorlardır. Bundan dolayı Halifelik'in Hazrec kabilesinden Sa'd b. Ubade'ye verilmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.

3. Üçüncü görüş ise Hz. Ebû Bekir ve Ömer'in bulunduğu hilafetin bizzat Peygamber (a.s.) tarafından tayin edilmediğini ve kendilerinin kabul edebilecekleri bir şahsı seçmek üzere ümmetin serbest bırakıldığı söylemişlerdir. Fakta bu işin öncelikle Muhâcirlere ait olduğu fikrini benimsemişlerdir. Çünkü onlar, İslâm'a

¹⁸⁷ Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 232.

¹⁸⁸ bkz. Zorlu, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, s. 232.

herkesten önce girmişler ve Araplar da, İslâmiyeti ancak Kureyş vasıtasıyla kabul etmişlerdir.¹⁸⁹

Hilafet meselesi daha sonraki dönemlerde mezheplerin oluşumunu etkilemede temel etken olarak sayılır. Bunun yanında temel maddeye yardımcı yan etkenler de mevcuttur. İslam Mezhepler Tarihi kaynaklarında Fedek arazisi üzerine çıkan tartışmaların Müslümanlar arasında ihtilafa yol açtığı vurgulanır.¹⁹⁰ Gerçekte o dönemde miras meselesi çevresinde gelişen ve netice itibarıyla fikhi olan bu ihtilafı, özellikle Şia gibi fırkalar daha sonraki dönemlerde çokça kullanmıştır. Fedek meselesi siyasi olay olmadığı için mezhebin oluşumuna direkt etkisi olmadığını söylemek mümkün görünmektedir.

4. İmamet Meselesi Hakkında Mezheplerin Görüşleri

Peygamber (a.s.) kendisinden sonra bir erkek evlat bırakmadığını, dolayısıyla yönetimin Ehl-i Bey'te kalması gerektiğini düşünen Şia, diğer halifelere karşı gizli bir muhalefet oluşturmuştur. Nasıl peygamberi Allah seçiyorsa, imamı da Allah'ın seçtiğini yani onun nassla tayin edildiğini savunmuşlardır. Oysa daha önce de belirttiğimiz gibi, Hz. Peygamber kendisinden sonra yerine geçecek, halife olacak kimseyi tayin etmemiştir.¹⁹¹ Ayrıca Hz. Abbas Hz. Ali'ye gidip, "*Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etti, elini uzat, sana biat edeyim, ben biat edersem, diğerleri de gelip sana biat ederler. Eğer bunu kabul etmezsen, birkaç gün sonra başkası halife olur, sen gidip ona biat etmek zorunda kalırsın*" dediğinde Hz. Ali, ikinci defa amcası Abbas'ın teklifini reddetmiş ve, "*hiç kimse biz Benî Haşim'in, halife olma hususundaki hakkımızı reddetmez*" cevabını vermişti.¹⁹² Bundan da gayet açık olarak anlıyoruz ki, Peygamberimiz kimseyi halife olarak tayin etmemiştir. Eğer Ali'yi halife tayin etmiş olsaydı, "*Peygamberimiz beni halife seçti, senin biatını kabul ediyorum*" derdi. Fakat böyle dememiş aksine, "*hiç kimse biz Benî Haşim'in, halife olma hususundaki hakkımızı reddetmez*" demiştir. Muhammed Hamidullah'ın dediği

¹⁸⁹ Kummî/Nevbhati, *Şii Fırkalar*, s. 52.

¹⁹⁰ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 23; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 18.

¹⁹¹ Fiğlalı, "Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Bazı Sebepler", *AÜİFD*, Ankara, XX, s. 226.

¹⁹² Muhammed Hamidullah, *İslâm Tarihine Giriş*, Beyan Yayınları, İstanbul 1999, s. 118; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 246.

gibi belki de o, hilafetin sultanlık (meliklik) gibi miras sırasına göre intikal edeceği kanaatindeydi.¹⁹³

Şia ile aynı görüşü paylaşan diğer bazı Batınî fırkalar, imameti Allah'a vacib kılmışlardır. İmamet konusunu mütevatir saymışlar ve aynen Allah'ın peygamber göndermesi, dine çağrısı, beş vakit namaz, oruç, zekât, hac gibi sübûtu katî meselelerden saymışlardır.¹⁹⁴ İmam Gazzâlî, Batıniyye'ye veya Şia'ya mensup olup bu görüşü benimseyenlere şu şekilde itiraz eder: “*Bunlar öyle işlerdir ki, eğer hakkında tevatür isbat edilirse, Peygamber'in varlığı gibi, Çin'in, Kuzey Afrika'daki Kayravan'ın varlığı gibi görmediğimiz halde varlıklarını nasıl kat'î olarak biliyorsak aynı şekilde kat'iyet ifade eder. Bedir ve Sıffin harpleri gibi olayların varlığı vb. insanların müşterek idrak etmedikleri halde hiç kimsenin o konuda şüphe etmeye, kendinde bir kudret bulamayacağı kadar kat'iyet ifade eder.*¹⁹⁵ Ayrıca bu konu ile ilgili ne ahad ne de tevatür yoluyla nakledilmediğini ve böyle bir haberin olmadığını biliyoruz. Uydurma kapısı açılınca artık işi inada ve nizaya götüren herkesin, esasen dindarların helal saymamasına rağmen, bu işe gücü yeter”.¹⁹⁶

Şîilerdeki imamet fikrinin çok fazla benimsemesini birçok araştırmacı mezhebin temelinde Farisi eğilimle açıklamaktadır. Farslar krallıkla idare edilmeye ve krallığın veraset yoluyla yine kral ailesine geçmesine alışmışlardır. Bunun için halifenin seçimle devletin başına gelmesine bir anlam veremiyorlardı. Bazı batılı araştırmacılar ise Şîa'nın Farslardan çok Yahudilikten etkilendiğini ileri sürmüşlerdir. Buna delil olarak Hz. Ali'nin takdis edilmesine ilk davet çıkaran Abdullah b Sebe'in Yahudi asıllı olmasını göstermişlerdir.¹⁹⁷ Aslında bu yeni bir görüş değildir. Çünkü daha önce bunu İbn Hazm *el-Fasl* adlı eserinde şöyle dile getirmişti: “*Bu Şîiler, Yahudilerin yolundan gittiler. Çünkü Yahudiler İlyas (a.s.)'ın ve Fenhas b. Azar b. Harun (a.s.)'ın şu ana kadar diri olduklarını iddia ettiler. Bazı*

¹⁹³ Hamidullah, *İslâm Tarihine Giriş*, s. 118

¹⁹⁴ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, 46; Avni İlhan, “Şia'da Usulu'd-Din”, *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İSA V, İstanbul 1994, s. 165.

¹⁹⁵ İmam Gazali, *Bâtıniliğin İçyüzü*, TDV, Ankara 1993, s. 82.

¹⁹⁶ İmam Gazali, *Bâtıniliğin İçyüzü*, s. 83.

¹⁹⁷ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 44-45.

*sufiler de bu yoldan giderek “Hızır” ve “İlyas” (a.s.)’in şu ana kadar sağ kaldıklarını ileri sürdüler*¹⁹⁸ diyerek konuya açıklık getirmeye çalışmıştır.

Şîilerin tam aksini Haricîler temsil eder. Hâricîlere göre, halife toplumun tümünü temsil etmelidir. Yani halife serbest bir seçimle iş başına gelmelidir. Halife seçimine sadece bir grup değil tüm Müslümanlar katılmalıdır. Halifelik hakkı sadece Kureyş’e ait bir hak değildir. Acemlere karşı Araplara ait olan bir hak da değildir. Halife olma konusunda her müslüman eşit oranda hakka sahiptir. Hâricîlerin “Necedat” grubuna göre ise, insanların kendi aralarında insafli davranmaları mümkün oluyorsa, imama gerek de yoktur. Ama eğer karşılıklı insafli hayat, ancak insanları hakka sevk eden bir imam ile gerçekleşecekse, o zaman imam tayin etmek caizdir.¹⁹⁹

Her iki grubun arasında orta bir yol takip etmek isteyen Mürcie oldu. Mürcie, birbirlerini parçalayan bu gruplara karşı, tarafsız bir tavır takınmayı denedi. Zaten “Mürcie” kelimesi, her hangi bir taraf konusunda bir karara varmaktan vazgeçme ve onların kaderini Allah’a bırakma anlamına gelir.²⁰⁰

¹⁹⁸ İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 115.

¹⁹⁹ Ebû Zehra, *İslâm’da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 70; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 93; İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 3.

²⁰⁰ en-Naşî el-Ekber, Ebû’l-Abbas Abdullah b. Muhammed, *Usûlü n-Nihal*, (thk. Seyit Bahcivan), Konya 2007, s. 56-58; Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 111; İsferyânî, *et-Tabsîr fi’l-Dîn*, s. 83.

III. HZ. ÖMER'İN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ

1. Hz. Ömer'in Hayatı ve Kişiliği

Hz. Ömer, Fîl olayından 13 sene sonra Mekke'de doğmuştur. Kendisinden nakledilen bir rivayete göre o, Büyük Ficar²⁰¹ savaşından dört yıl sonra dünyaya gelmiştir.²⁰² Babası, Hattab b. Nüfeyl olup, nesebi Ka'b'da Rasûlullah ile birleşmektedir.²⁰³

Kaynaklar Hz. Ömer'in Müslüman olmadan önceki hayatı hakkında fazlaca bilgi vermez. Ancak küçükliğünde, babasına ait sürülere çobanlık ettiği, sonra da ticarete başladığı bilinmektedir. Suriye taraflarına giden ticaret kervanlarına iştirak ettiği de söylenmektedir.²⁰⁴

Hz. Peygamber'e risalet geldiğinde 27 yaşındaydı. İslam'a ilk davetinde risaletin gerçekliğine inanmamış, üstelik Müslümanlara karşı mücadele edenlerin başında yer almıştı. İlk Müslümanlar O'ndan çok eziyet gördü. Öyle ki Hz. Ömer'in eziyetinden kurtulmak için Habeşistan'a göçe başladılar. Hz. Ömer bu kadar işkenceye rağmen Müslümanların dinlerine olan bağlılıklarında en küçük bir zayıflama göremedi.²⁰⁵

Hatta o kadar ileri gitti ki, dedelerinin dinini inkâr eden ve tapındıkları putlara hakaret ederek insanları onlardan yüz çevirmeye çağıran Muhammed (a.s)'ı öldürmeye karar verdi. Kılıcını kuşanarak peygamberi öldürmek için harekete geçmiş, ancak olayın akışı onun Müslümanların arasına katılması sonucunu doğurmuştu. Tarihçilerin ittifakla naklettikleri rivayete göre, Hz. Ömer'in Müslüman oluşu şöyle gerçekleşmişti: Hz. Ömer Hz. Peygamber'i öldürmek için onun bulunduğu yere doğru giderken, yolda Nuaym b. Abdullah ile karşılaştı. Nuaym ona, böyle öfkeli nereye gittiğini sorduğunda O, Muhammed'i öldürmeye gittiğini söylemişti. Nuaym, Ömer'in ne yapmak istediği öğrenince O'na, kız kardeşi ve eniştesinin yeni dine girmiş olduğunu söyledi ve önce kendi ailesi ile uğraşması gerektiğini bildirdi. Bunu öğrenen Ömer öfkeyle eniştesinin evine yöneldi. Kapıya

²⁰¹ İslam'dan önce bazı Arap kabileleri arasında haram aylarda cereyan eden savaşlar.

²⁰² İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 271.

²⁰³ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 271.

²⁰⁴ Ömer Telloğlu, "Ömer b. Hattab", *Şamil İA*, VII, İstanbul 2000, s. 314.

²⁰⁵ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 34.

geldiğinde içerde Kur'an okunmaktaydı. Kapıyı çalınca, içerdekiler okumayı kesip, Kur'an sayfalarını sakladılar. İçeri giren Ömer eniştesini dövmeğe başlamış; araya giren kız kardeşinin aldığı darbeden dolayı burnu kanamıştı. Kız kardeşinin ona, ne yaparsa yapsın dinlerinden dönmeyeceklerini söyleyerek kararlığını bildirmesi üzerine, ona karşı merhamet duyguları kabarmaya başlamış ve okudukları şeyleri görmek istediğini söylemişti. Kendisine verilen sahifelerden Kur'an ayetlerini okuyan Ömer hemen orada iman etti ve Rasûlullah'ın nerede olduğu sordu. O sıralarda Müslümanlar, Safa tepesinin yanında bulunan Erkam'ın evinde gizlice toplanıp ibadet ediyorlardı. Rasûlullah'ın Daru'l-Erkam'da olduğunu öğrenen Ömer doğruca oraya gitti. Kapıyı çaldığında gelenin Ömer olduğunu öğrenen sahabîler endişelenmeye başladılar. Zira Ömer silahlarını kuşanmış olduğu halde kapının önünde duruyordu. Hz. Hamza: "Bu Ömer'dir. İyi bir niyetle geldiye mesele yok. Eğer kötü düşüncesi varsa, onu öldürmek bizim için kolaydır" diyerek kapıyı açtırdı. Peygamber (a.s.), Ömer'in iki yakasına tutarak: "*Müslüman ol Ya ibn Hattab! Allah'ım ona hidayet ver*" dediğinde, Ömer kelime-i şahadet getirerek iman etiğini açıkladı.²⁰⁶

Mekkeli müşriklerin gösterdiği zorbaca tepkiden dolayı Müslümanlar, Beytullah'a gidip namaz kılamıyor ve ancak gizlice bir araya gelebiliyorlardı. Ömer Müslüman olunca doğrudan Beytullah'a gitti ve Müslüman olduğunu haykırdı. Orada bulunanlar şiddetle tepki gösterdiler. Ancak o, müşriklere karşı savaşını sürdürerek onların, Müslümanlara gösterdiği muhalefeti kırdı ve bir avuç müslümanla birlikte herkesin gözü önünde Beytullah'ta namaza durdu. Onun bu şekilde saflarına katılması Müslümanlara büyük bir moral desteği sağlamıştı. Abdullah İbn Mes'ud'un: "*Ömer'in Müslüman oluşu bir fetihtir*" sözü bunu açıkça ortaya koymaktadır.²⁰⁷

Hz. Ömer, Medine dönemi boyunca İslam'ın yücelişini etkileyen bütün olaylara aktif olarak iştirak etmiştir. Hz. Peygamber'in önemli kararlar alacağı zaman görüşlerine başvurduğu kimselelerin başına Hz. Ömer gelirdi.

²⁰⁶ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 268-269; İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 273.

²⁰⁷ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 270.

Hiz. Ömer, Bedir, Uhud, Hendek, Hayber vb. gazvelerin hepsine ve çok sayıda seriyyeye katılmış, bunların başında komutan olarak görev yapmıştır.²⁰⁸

2. Hiz. Ömer'in Halife Seçilmesi

Hiz. Ebû Bekir, muhtemelen Hiz. Peygamber'in vefatında meydana gelen gergin ve karışık ortamın oluşmasını ve ikinci bir Sakife Olayını engellemek, başlayan fetihleri sekteye uğratmamak için Hiz. Peygamber'den farklı bir şekilde davranarak vefat etmeden önce, Hiz. Ömer'i kendi yerine halife olarak teklif etti.²⁰⁹ Hiz. Ebû Bekir'in bulduğu çözüm yolu, Müslümanlara bir kişiyi teklif etmesi, onların da onu seçmeleri ve biat etmeleriydi. Buna bir nevi "Veliht" denebilirdi.²¹⁰

Hiz. Ebû Bekir Hiz. Ömer'in halifeliği konusunda, sahabeden bazılarıyla istişare etti. Bunlardan Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah, Said b. Zeyd, Osman b. Affan, Useyd b. Hudayr gibi sahabelerdir.²¹¹ Hiz. Ebû Bekir bu sahabilerle Hiz. Ömer'in halifeliği konusunu konuştu. Baştan Abdurrahman b. Avf olmak üzere sahabeden bazılarının ona, "*sen bize çok sert ve katı birini tayin ettin. Toplumda ise dul, güçsüz ve ihtiyaç sahipleri var; bunun için bize daha yumuşak birini tayin ediniz*" şeklinde teklifte bulunmalarına neden olmuştur. Bu teklif üzerine Hiz. Ebû Bekir onlara, "*Eğer Rabbim bana kıyamet günü bunu sorarsa, onlara kendilerinin en iyisini başkan seçtim derim*" diye yanıt veririm.²¹² Zira Hiz. Peygamber, "*benden sonra Peygamber gelecek olsaydı Ömer gelirdi*"²¹³ buyurmuştur dedi.

Hiz. Ebû Bekir, toplumun Hiz. Ömer'i istediğine kanaat getirdikten sonra bir vasiyet mektubu yazdırdı. Arap örfünde ve Hiz. Peygamber'in uygulamasında olmayan bu usûlü, ilk defa o yaptı. Hiz. Ebû Bekir, halka okunmasını istediği vasiyet mektubunda: "*başınıza akrabalarımın birini değil, en adalettiniz olanı...*" bırakıyorum.²¹⁴ demiştir. Bu ifade çok önemlidir. Hiz. Ebû Bekir bu tavrıyla saltanata geçit vermeyerek yönetimde akrabalıktan çok, ehliyetin önemli olduğunu ortaya koymuştur. Halkın nabzını ve tavrını iyi bilen Hiz. Ebû Bekir, böyle bir yol

²⁰⁸ Ömer Tellioglu, "Ömer b. Hattab", *Şamil İA*, s. 315.

²⁰⁹ Taberi, 1, 2129; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 199.

²¹⁰ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 63.

²¹¹ Taberi, 1, 2129

²¹² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 19.

²¹³ Buhari, "Edeb", 109; İbn Macei, "Cenaiz", 27.

²¹⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 23.

tercih etti. Bu yeni bir usuldü. O, halka: "*İsterseniz seçmeyebilirsiniz, bu benim tercihimdir.*" diyordu.²¹⁵ Halk da bu halifeyi kabullendi. Bu da son sözün halka ait olduğunu göstermektedir. Ama daha sonraki saltanat yıllarında, yönetim tamamen bir sülalenin belli koluna hasredilecektir. Bu mektup okunduktan sonra Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e bazı tavsiyelerde bulundu. Hz. Ömer'in biat ve seçimi böylece gerçekleşmiş oldu.²¹⁶

Netice olarak Hz. Ebû Bekir kendinden sonra yerine bir halife vasiyet etmişti, ama bu vasiyet, halk için tekliften öte bir şey değildi. O, tayin ettiği şahsın kesinlikle seçilmesini zorunlu tutmadı. Zaten onun teklifi halkın onayına sunuldu ve sonunda halk tarafından kabul edildi. Hiçbir itiraz da gelmedi. Böylece Hz. Ebû Bekir halka bir yol göstermiş oldu.

²¹⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 273.

²¹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 273.

IV. HZ. ÖMER DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI

1. Müt'a Nikâhı Etrafındaki Tartışmalar

İslam'ın ilk dönemlerinde ekonomik şartlar ağır olduğu için sıkıntılı bir dönemde yaşayan genç sahabîler, evlenme riski altına girmeye ve çoluk çocuk ve aile sorumluluğunu yüklenmeye cesaret edemiyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber sahabîlere zina tehlikesinden korunma yöntemlerini öğretmiştir. Bekârlara evlenmelerini, güçleri yetmiyorsa nafile oruç tutmalarını tavsiye etmiştir.²¹⁷ Böylece kendilerini zina tehlikesinden korumalarını öğütlemiştir. Fakat bu izin memleketlerinde mukim iken geçerli idi. Uzun bir yolculuğa, özellikle bazen aylarca süren savaş seferlerine çıktıkları zaman ne yapacaklardı? İnsan fitratının gereği olan cinsel arzularını giderebilmek için oruç tutmak çaresine başvuramazlardı. Çünkü oruç tutarlarsa savaşma güçleri zayıflardı. Bazı sahabîlerin fetva için Hz. Peygamber (s.a.v.)'e başvurmaları, durumun ciddiyetini ve çekilen sıkıntının büyüklüğünü aktarmışlar.²¹⁸ Böylece Müt'a nikâhı yapılmasına izin verilmişti.²¹⁹

Bu başvuru üzerine görülen lüzum ve zarurete binaen Hz. Peygamber (s.a.v.)'in savaş yolculuklarında müt'a denilen muvakkat nikâha ruhsat verdiği hadis külliyyatındaki mevcut rivayetlerden, anlaşılmaktadır. Yalnız bu hadislerde yukarıda geçtiği gibi evlerinde mukim olanlara müt'anın mubah kılındığına dair bir kayıt yoktur. Bilakis müt'a için sefer ve gazalarda zaruret icabı ruhsat verildiği bildirilmektedir.²²⁰ Bunun için Ehl-i Sünnet âlimleri arasındaki tartışma ise müt'a nikâhının ne zaman yasaklandığı noktasındadır. Müt'a nikâhı için zaman zaman ruhsat verilmiş ve zaman zaman da yasaklanmıştır.²²¹ Yasaklanma ile ruhsatın birden fazla olması İslam âlimler arasında tartışmaya yol açmıştır. Âlimler kıyamete kadar geçerli olan yasağın nerede ve ne zaman konduğu hususunda görüş birliğine varamamıştır. Hadis kaynaklarında müt'aya ilk dönemde ruhsat tanındığı sonra yasaklama getirildiği ve birkaç sefer ruhsat ve yasaklama olduğu şeklinde varid olan rivayetler tartışmaya sebep olmuştur.

²¹⁷ Buhari, "Nikâh", 2,3; Müslim, "Nikâh", 1, 3.

²¹⁸ Haydar Hatipoğlu, *İslama Göre Nikâh ve Müt'a*, Ta-ha Yayıncılık, 1999, s. 46.

²¹⁹ Buhari, "Nikâh", 5209, 5208; Müslim, "Nikâh", 11, 14, 15, 16, 17, "Hac", 162;

²²⁰ Kurtubi, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an*, V, 117

²²¹ Buhari, "Nikâh", 5208; Müslim, "Nikâh", 18, 19, 21, 22, 23, 28, 29, 30, 31,32. "Hac", 162.

Bu tür nikâh cahiliye döneminden kalan bir nikâh olduğu ve bu nikâhın çeşidinin cahiliyet döneminde bedevi ve bedeviler olmayanlar arasında da yaygındı.

Rasûlüllah (s.a.v.) efendimizin muhterem zevcesi Hz. Aişe (r.a.), bir rivayetlerinde cahiliye devrinde dört çeşit nikâhın tatbıkatta olduğunu belirtir. Bazı diğer rivayetlerde cahiliye devrinde yedi çeşit nikâhın mevcudiyetini belirtirler. Bu yedi çeşit nikâhtan biri İslam'ın da kabul ettiği toplumumuzda hal-i hazırda nikâh uygulanan şeklidir: Kadın velisinden talep edilir, karşılıklı rızadan sonra mehir ödenerek müebbed nikâhla evlenilir. Bir diğeri de müt'a nikâhıdır. Bunun, câhiliye devrinde intikal eden bir nikâh olduğu hususunda herhangi bir ihtilaf mevcut değildir.²²²

Cahiliye devrinde kökleşmiş çirkin alışkanlıkları İslam kendi döneminde tedrici olarak engellemiş, İslam'a uygun olanları devam ettirmiştir. Hac, tesettür gibi batıl ile batıl olmayan şeylerin karışık bulunduğu uygulamaları ıslah ederek devam ettirmiştir. İnsanlık hak olsun, batıl olsun bütün inançları zamanla benimser. Bu sebeple inançlarında, alışkanlıklarında mutaassıptır. Onları terk etmesi için, yanlışlığına ikna etmek, eski alışkanlıkları kırmak lazımdır. Bu iş ferd planında zordur. Cemiyet planında ise çok daha zordur. Bir toplumu inanç, ibadet, örf, adet, alışkınlık ve her çeşit değerleriyle toptan değiştirmekten, yanlış şeyleri yıkıp yerine doğrusunu ikamet etmekten daha zor bir şeyin olmadığını söyleyebiliriz. İşte bu zor işi, yani her yönüyle İslam dışı olan bir cemiyetin cahiliye kültürünü silip yerine İslam'ı ikame etme işini Hz. Peygamber (s.a.v.) başarmıştır. Bu başarının sırrı onun kullandığı metotlarda, yöntemlerde ve usullerdedir.²²³

İbadet, muamelat gibi bahislerde tedric meselesi daha belirgin, daha açıktır. Hadis, Tefsir, Siyer sahalarına giren kaynak kitaplar, bunun örnekleriyle doludur. Namaz, oruç, zekât gibi her bir farzın hususi bir tarihi mevcuttur. Harama giren yasaklamalar belli bir tarihe sahiptir. Sözelimi içki ile ilgili vahiyler Mekke'de

²²² Darekutni, *Dâre Kutnî*, Daru'l-Muhasin, Hicaz 1966, III, 216; İbrahim Canan; *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992, XV, 549.

²²³ İbrahim Canan, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Mut'a Nikâhı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006, s. 32.

başlamış, yavaş yavaş tedricen, Rasûlullah'ın hayatının sonlarına doğru bugünkü son şeklini almıştır.²²⁴

Müt'a nikâhının ruhsat verildiğine dair yukarıda açıkladığımız bazı örnekler mevcuttur, fakat bu rivayetlerle iş bitmemiştir. Eğer bir kimse sadece bu rivayetleri alsa müt'aya cevaz verebilir. Böylece bahsi tamamlayıcı diğer hadisleri görmeyerek veya görmezden gelerek, sırf ruhsat ifade eden rivayetlere dayanarak, İslam'ın müt'a nikâhına ruhsat verdiğini söylemek suretiyle İslam'a büyük bir iftirada bulunmuş olur. Müt'a nikâhına benzer başka konular da vardır. Onların da sonradan cevaz hükmü nesh edilmiştir. Eğer kible meselesinde nesh edilmeden önceki hadisleri göz önüne alırsak o zaman günümüzde Beyt-i Makdis'e dönmemiz gerekirdi. Fakat asıl gayenin bu olmadığı, açıkça görülmektedir. Kur'an'da da içkinin yasaklanması konusunda birden fazla ayet vardır, fakat son hüküm ile amel edilir.

2. Müt'a Nikâhı Hakkında Şîa'nın Görüşü

Şîa müt'a nikâhının meşruluk hükmünün müebbed olduğu Peygamber (a.s.) tarafından neshedilmediği ve Ömer (r.a.)'in müt'ayı kendi içtihadı ile yasakladığı görüşündedir. Hz. Ali Şîa'ya göre şöyle söylüyor: "*Hattab oğlu benden önce bunu yasaklamasaydı, pek az kişi dışında kimse zinaya düşmezdi.*"²²⁵ Yine Şîa'ya göre Müt'a nikâhının Kur'anla veya sünnetle nesh edildiği iddiası, sağlam dayanaklardan yoksundur. Rivayetler birbirleriyle çelişkilidir. Bu konuda çelişkinin olmadığı ortak durum ise sadece bu uygulamanın yasaklayıcısının, bu yasağın yürütücüsünün, bu işin haram olduğuna karar verenin ve bunu yapanın recm cezasına çarptırılmasına karar verenin Hz. Ömer olmasıdır. Bu uygulama Peygamberimiz zamanında onun izni altında geçerli idi ve seçkin sahabiler bunu uygulamışlardı, diye iddia edilmektedir.

Müt'a nikâhının İslam'ın ilk yıllarında caiz olduğu hususunda ittifak vardır. Bu hususta herhangi bir ihtilaf yoktur. İhtilaf sadece, bunu nesheden bir şeyin vaki olup olmadığı hususundadır. Bu sebeple Şîilere göre: Eğer bu hükmü nesheden bir şey mevcut olsaydı, bu nesheden şeyin tevatür yoluyla sabit olması gerekirdi. Neshin ahâd haberlerle sabit olması hali ise batıldır. Çünkü müt'a nikâhının mubah olduğu

²²⁴ Canan, *Kutub-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, XV, 547

²²⁵ Küleynî, *el-Kâfi*, V, 448; Tûsî, *et-Tehzib*, Dar al-Kutub el-İslamiyyah, Qom-İran 1986, VII, 250.

icmâ ve tevatür yoluyla bilinince, bu nikâhın sübutu kesinlikle malûm olmuş olur; binaenaleyh biz bu hükmü haber-i vahid ile neshedersek, kesinleşmiş olan bir şeyin hükmünü zannî olanla neshetmiş oluruz ki, bu da batıldır derler.²²⁶

Rivayet olduğuna göre Hz. Ömer mimberdeyken şöyle demiştir: İki müt'a, Allah'ın Rasûlü zamanında meşru idi. Ama ben onları yasaklıyorum. Bunlar hac müt'ası ile nikâh müt'asıdır. İşte bu rivayet, Hz. Ömer tarafından, Allah'ın Rasûlü zamanında müt'a nikâhının bulunduğu dair kesin bir delildir. Hz. Ömer'in "Ben onları yasaklıyorum" ifadesi, Hz. Peygamber'in onu neshetmeyip, bunu neshedenin sadece Hz. Ömer olduğuna delalet eder.²²⁷ Ayrıca Abdullah b. Umeyr el-Leysi Muhammed Bakır'a gelerek müt'a hakkında sorular soruyor. İkisi arasında şu konuşma geçiyor:

Abdullah: *"Kadınlarla müt'a yapmaya ne dersin?"*

Muhammed Bakır: *"Allah onu kitabında ve elçisinin diliyle helal kılmıştır. O kıyamete kadar helaldir."*

Abdullah: *"Ey Ebû Cafer, Ömer onu haram kılıp yasaklamışken senin gibi birisi bunu nasıl söyler?"*

Muhammed Bakır: *"Öyle yapmış da olsa doğrusu budur."*

Abdullah: *"Ömer'in haram kıldığı bir şeyi helal kılmaktan dolayı Allah'a sığınmanı öneririm."*

Muhammed Bakır: *"Sen dostunun sözüne uymaya devam et, bense Allah'ın Rasûlü'nün sözünün hak, senin dostunun sözünü ise batıl olduğu konusunda seninle lanetleşelim!"*

Abdullah: *"Peki, kadınlarınızın, kızlarınızın, bacularınızın ve amcakızlarınızı bunu yapması sizin hoşunuza gider mi?"* diye sorup işi sulandırmaya başlayınca Hz. İmam (Muhammed Bakır) cevap vermeye değer görmediler.²²⁸

²²⁶ Tabatabaî, *el-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, (trc. Vahdettin İnce), Kevser Yayıncılık, İstanbul 1996, IV, 470, 471.

²²⁷ Tabatabaî, *el-Mîzan* IV, 470.

²²⁸ Küleynî, *el-Kâfî*, V, 449; Ebû Cafer Tusi, *et-Tehzib*, VII, 251.

Muhammed Sadık müt'anın önemini belirtirken şöyle buyurmuştur: “*Müt'ayı inkâr eden ve onu helal olarak kabul etmeyen, bizden değildir.*”²²⁹ Şia müt'a'yı caiz görmeyen yanı sıra, müt'anın bazı faziletlerini de saymaktadır. Bunu terk edilmiş bir sünnet olarak değerlendirmektedirler. Onlara göre terk edilen İslamî sünnetleri ihya etmek bütün Müslümanların vazifesidir. Muhammed Sâdık: “*Yüce Allah, müt'a ettikten sonra gusül eden bir erkeğin gusül suyunun her damlasından yetmiş melek yaratır ve bu melekler kıyamet gününe kadar ona istiğfar ederler ve kıyamet gününe kadar müt'ayı inkâr edenlere de lanet ederler.*” demektedir.²³⁰

3. Hz. Ömer'in Şûrayı Oluşturması

Hz. Ömer'in on yıldan fazla süren halifeliği 23/644 yılında Ebû Lü'lü tarafından hançerlenmesi ile sona ermiştir.²³¹ Hz. Ömer vefat etmeden önce halifelik için hiç kimseyi aday göstermez, ancak halife seçilme ile ilgili yeni bir uygulama koydu ve bir şûrâ oluşturmasını istemiştir. Bu şûrâ Rasûlullah (s.a.v.)'in hayatta iken cennetle müjdelediği altı kişiden meydana geliyordu.²³² Aşere-i Mübeşşireden sağ kalanlar ise: Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyir, Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas ve Hz. Abdurrahman b. Avf idi.²³³ Sahabeden bazısı Hz. Ali'yi bazısı da Hz. Osman'ı tercih ediyordu. Nihayet Abdurrahman b. Avf'ın başkanlığında Hz. Osman halife seçildi.²³⁴

Halife Hz. Ömer yaralanınca, durumunun ümitsiz olduğunu gören sahabe kendisinden sonra kimi halife tayin edeceğini sordular. Hz. Ömer de cevaben: “*Şayet bir halife tayin edersem, bu bir sünnettir; eğer tayin etmezsem bu da bir sünnettir. Çünkü, Resûlullah (s.a.v.), bir halife tayin etmeden vefat etmiştir; Ebû Bekir, yerine bir halef bırakarak vefat etmiştir.*”²³⁵

Diğer bir rivayette ise: “*Eğer Ebû Ubeyde b. Cerrah yaşıyor olsaydı onu tayin ederdim. Çünkü Rabbim bana sorarsa Hz. Peygamber'in onun hakkında O bu*

²²⁹ Allam Meclisî, *Bihar'ul-Envar*, Dar al-Kutub el-İslamiyyah, İrân 1983, 100, 320.

²³⁰ Mehdi Aksu, *İslam'da Evlilik ve Cinsel Sorunlar*, Kevser Yayınları İstanbul 1998, s. 354; (*Sefinet'ül-Bihar*'dan naklediyor II, 521.)

²³¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 23; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 26-27.

²³² İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 250.

²³³ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 61.

²³⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 25.

²³⁵ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 342.

ümmetin emnidir dediğini söyledim. Bir de eğer Ebû Huzeyfe'nin kölesi Salim hayatta olsaydı onu tayin ederdim. Bundan dolayı Rabbim beni sorguya çekerse, senin peygamberin "Salim, Allah'ı en çok seven kişidir" dediğini işittim, diye cevap verirdim."²³⁶ dedi.

Hz. Ömer, şûrâ uygulamasının Hz. Peygamber'in sünnetine uygun olduğunu düşünüyor,²³⁷ kendisinden sonra halife olacak kişinin, vefatında Hz. Peygamber'in kendilerinden razı olduğu, sahabîlerden olmasını istiyordu. Şûrâ çalışmalarında, altı kişilik halife adayının yanında, gözlemci ve eşitlik olması durumunda belirleyici rol oynaması için Abdullah b. Ömer'e, şûrâyı toplaması için Mikdad b. Esved'e, seçim çalışmalarının emniyetini sağlaması için de Ebû Talha'ya görev verilmiştir. Hz. Ömer ayrıca, bir veya iki halife adayının, çoğunluğun kararına uymayıp muhalefet etmeleri halinde boyunlarının vurulmasını emretmiştir.²³⁸ Şûrâyı oluşturacak isimleri belirledikten sonra, onları toplaması için Abdurrahman b. Avf'ı çağırttı²³⁹ Konuşurlarken bir ara Hz. Ömer'in sözlerinden kendisini halife tayin edeceğini sanan Abdurrahman, "Bu işi asla kabul etmeyeceğim" diyerek, daha şûrâ çalışmaları başlamadan halifeliği istemediğini belirtmişti.²⁴⁰

Şûrâ modelini, Hz. Ömer'in kendisinden sonra yerine, insanların ihtilafa düşmeleri ve tayin ettiği kimsenin başarılı olmaması durumunda sorumluluğunun ağır olacağı endişesiyle halife tayin etmeyerek orta bir yol izlemek istediği şeklinde yorumlanabilir.

Hz. Ömer, yerine belli bir kişiyi tayin etmeyince bazı kişiler arasında oğlu Abdullah'ı halife yapmasını istediler. Fakat hilafetin aile saltanatına dönüşmesine şiddetle karşı çıkan birinin böyle bir teklifi kabul etmesi mümkün değildi. Hz. Ömer de böyle bir teklif kesin bir şekilde reddetti.²⁴¹ En sonunda Hz. Ömer, "Eğer onlar seçerlerse, en iyisini seçer ve işleri o kişiye havale ederler" diyerek yeni halifenin seçimini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Cennetle müjdelenen saydığı sahabeye havale

²³⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 70; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 25; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 191.

²³⁷ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 342.

²³⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 25; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 342.

²³⁹ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 326.

²⁴⁰ Taberi, I, 2723.

²⁴¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 34.

etti.²⁴² Hatta Halife aşere-i mübeşşerden ve halen hayatta olan Sa'îd b. Zeyd'i adaylar arasında zikretmemiştir. Bunun asıl sebebi Sa'îd'in halife ile aynı kabileden olmasıdır.²⁴³ Kendi akrabasından birinin halife yapabileceği, bunun da bir nevi saltanat izlenimi vereceği endişesi, halife Sa'îd'i şûrâ dışında tutmasına sebep olmuştur.²⁴⁴

Hz. Ömer'in kendinden önceki iki modele de uymayıp ayrı bir model ortaya koyması, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in ve kendisinin ortaya koyduğu halife seçimi modellerinin asıl olmadığını, bunların sadece birer model olduğunu, bu modellere kimsenin uymak ve uygulamak zorunda olmadığını göstermektedir. Hz. Ömer'in halife seçiminde ortaya koyduğu bu değişik yöntem, daha sonraları Abbasiler dönemindeki birden fazla halife tayinlerine delil oldu.²⁴⁵ Hz. Ömer, almış olduğu bu kararlar birlikte: "Eğer Ebû Ubeyd'e b. Cerrah yaşasaydı, yerime tayin ederdim."²⁴⁶ diyerek vasiyet olayına da olumlu bakmıştır; fakat o kendinden önceki iki örneğin ortasında bir yol tutarak aday sayısını fazlalaştırıp bunlardan birisinin seçilmesini önererek yeni bir model ortaya koymuştur.²⁴⁷

Her halifenin seçimi esnasında olduğu gibi halifelerin seçilme sistemi de eleştiriden nasibini almaktan kurtulamamıştır. Hz. Ömer'in seçtiği altı kişilik şûrâ sistemi "Kureyş aristokratlarından altı kişi" eleştirisi ve bu kişilerin akrabalık bağlantıları olduğu noktadan eleştirilmektedir.²⁴⁸ Hâlbuki bu eleştirinin ucu dikkatlice bakıldığında Hz. Peygambere kadar gitmektedir. Çünkü Hz. Ömer'in teklif ettiği şûrâ, akrabalık bağları veya arkadaşlık bağlarıyla değil, dönemin en iyi adayları ve Aşere-i Mübeşşire'den hayatta kalan altı kişiyi teklif etmekle gerçekleşmiştir. Bu kişilerde akrabalık bağları gözetilmiş dense, o zaman Peygamber (a.s.) akrabalık bağlarını gözeterek cennetle müjdelenmiş denir ki bu ise apaçık realiteye terstir. Ahmet Akbulut ise: "Hz. Ömer itiraz edenin öldürülmesini emretme yetkisini

²⁴² Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 86.

²⁴³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 138.

²⁴⁴ Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 87.

²⁴⁵ Azimli, "Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri", s. 54.

²⁴⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 22.

²⁴⁷ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 89-90.

²⁴⁸ Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendiği Kelam Meseleleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1988, s. 129; Gölpınarlı, *Tarihi Boyunca İslâm Mezhepleri ve Şiilik*, s.75

nereden almıştı? Bu tehdit altında, bir insanın düşündüğünü söyleyebilmesi mümkün mü? Müslüman ilim adamlarının, devlet başkanının seçim sistemine örnek olarak gösterdikleri “şûrâ hadisesi” budur?”²⁴⁹ diyerek bu konuyu eleştirmiştir. Aslında Hz. Ömer’in teklifinden sonra Abdurrahman b. Avfın başkanlığına yukarıda denildiği gibi Medine’de birçok kişinin görüşünün alındığı rivayet edilir ve bu herkesin kendi görüşünü çok rahat ve net söylediğinin delilidir. Ayrıca Hz. Ömer altı kişi dışında diğer kişileri, seçimle görevli olan kişilerin seçim sorunu olmaması için seçmiştir. Güvenlikle ilgilenen kişi, toplanacak yeri üstlenecek kişi, gibi konularda tek tek görevli seçmiştir. Çoğunluk bir sonuca karar verir de birileri buna itiraz ederse itiraz edenin öldürülmesini söylemiştir. Bütün bunlar Hz. Ömer’in Müslümanların ihtilafa düşmemesi için ne denli caydırıcı tedbirler aldığının ve ümmetin birliğine ne denli önem verdiğinin delilleridir.

²⁴⁹ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendiği Kelam Meseleleri*, s. 130.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. OSMAN DÖNEMİ

I. HZ. OSMAN'IN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ

1. Hz. Osman'ın Hayatı ve Kişiliği

Adı, Osman b. Affan b. Ebi'l-As b. Ümeyye b. Abdi's-Şems b. Abdi Menaf el-Kureyşi el-Umevi'dir. Fîl olayından altı sene sonra Mekke'de doğmuştur. Annesi Erva bint Küreyz b. Rebia b. Abdi Şems b. Abdi Menaf'tır.²⁵⁰

Rasûlullah risaletle görevlendirdiği zaman Hz. Osman otuz dört yaşındaydı. O ilk iman edenler arasındadır. Hz. Ebû Bekirin aracılığı ile Müslüman olmuştur.²⁵¹ Hz. Osman yüksek ahlaki meziyetler ve iyi bir terbiye ile büyütülmüştür. Bunun için Peygamber (a.s.) onun üstün ahlakî özelliğinden dolayı O'nu cennetle müjdelemiştir.²⁵² Peygamber (a.s.) onu kızı Rukayya ile evlendirmiştir. Hz. Osman, müşriklerin Müslümanlara işkenceleri artınca zevceleri ile birlikte Habeşistan'a hicret etmiş ve Medine'ye hicretten biraz önce geri dönmüştür. Medine hicretine izin çıkınca Müslümanlarla birlikte oraya hicret etmiştir.

Hz. Osman Bedir dışında Rasûlullah'ın bütün savaşlarına katılmıştır. Bedir savaşı sırasında zevcesi Rukayya hastalanmış, savaştan hemen sonra da vefat etmiştir. Bu nedenle savaşa katılamamıştır. Fakat Rasûlullah Bedir ganimetlerinden Hz. Osman'a da pay ayırmış ve ikinci kızı Ümmü Külsüm ile evlendirmiştir. Bu sebeple Hz. Osman'a Zinnûreyn "*iki nur sahibi*" anlamında lakabıyla anılır olmuştur.²⁵³

Hicretin altıncı yılında Müslümanlar, umre yapmak için Mekke'ye hareket ettiklerinde, Hz. Osman onların arasındadır. Ancak Mekkeliler Müslümanları sokmama kararı alınca Hudeybiye'de karargâh kuran Rasûlullah (a.s.) müşriklerle diyalog kurarak, maksatlarının yalnızca umre yapmak olduğunu onlara bildirmek

²⁵⁰ İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 332.

²⁵¹ Ömer Tellioglu, "Osman b. Affan", *Şamil İA*, İstanbul 2000, s. 289.

²⁵² Tirmizi, "Menakıb", 191.

²⁵³ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 194; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 324.

istemiştir. Rasûlullah bu iş için Hz. Ömer'i görevlendirmek istemiş, ancak Hz. Ömer, bir takım geçerli sebepler ileri sürerek Hz. Osman'ın daha uygun olduğunu söylemiştir. Bunun üzerine Rasûlullah elçilik görevini Hz. Osman'a vermiştir. Çünkü daha önce elçi gönderilen Hıraş b. Umeyye el-Ka'bi'yi Mekkeliler öldürmek istemişlerdir.²⁵⁴ Müşriklerin hırçın davranışları böyle bir elçiliği tehlikeli hale soktuğu için Rasûlullah (a.s.), Hz. Osman'a: "Git ve Kureyş'e haber ver ki, biz buraya hiç kimse ile savaşmaya gelmedik. Sadece Beyt'i ziyaret ve onun haremlğine saygı göstermek için geldik ve getirdiğimiz kurbanlılık develeri kesip döneceğiz" demiştir. Hz. Osman Mekke'ye gidip, müşriklere bu hususları bildirdiğinde, onlar; "Bu asla olmaz, Mekke'ye giremezsiniz" karşılığını vermişlerdir. Onların red cevabı İslam karargâhına Osman'ın öldürüldüğü şeklinde ulaşmıştır. Onun dönüşünün gecikmesi ise bu haberi destekler niteliktedir. Bunun üzerine Rasûlullah, yanındaki bütün Müslümanları, ölmek pahasına müşriklerle çarpışmak üzere biata çağırarak, sol elini sağ elinin üzerine koyarak, "Osman Allah'ın ve Rasûlünün işi için gitmiştir" diyerek onun adına da biat etmiştir. Bu durum Müşrikleri korkuttuğu için anlaşma yolunu tercih etmişlerdir.²⁵⁵

Hz. Osman Tebuk savaşı için hazırlanmakta olan orduya 1000 dinar, 50 at, 100 deve yardımda bulununca Rasûlullah tarafından "*Bundan sonra yapacağı hataların hiç birisi Osman'a zarar veremez*"²⁵⁶ şeklinde ödüllendirilmiştir.

Bir Yahûdî'nin mülkiyetinde olan Rûme kuyusunu yirmi bin dirheme satın alarak bütün Müslümanların istifadesine sunmuştur. Bu kuyunun Müslümanlar için ne denli önemli olduğu Rasûlullah'ın şu sözünden anlaşılmaktadır: "*Rume kuyusunu kim açarsa, ona cennet vardır*".²⁵⁷

Hz. Osman, Medine dönemi boyunca sürekli Rasûlullah ile birlikte olmaya gayret göstermiştir. Ashabın en zenginlerinden biri olması, onun İslam'a ve Müslümanlara herkesten çok maddi yardımda bulunmasını sağlamıştır.²⁵⁸

²⁵⁴ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 96.

²⁵⁵ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 96-97.

²⁵⁶ Tirmizi, "Menakıb", 19.

²⁵⁷ Buhari, "Fezailu'l-Ashab", 47.

²⁵⁸ Ömer Tellioğlu, "Osman b. Affan", *Şamil İA*, s. 291.

2. Hz. Osman'ın Halife Seçilmesi

Hz. Osman diğer halifelerden tamamen farklı bir metodla halife olmuştur. Onun seçilmesi sırasında tam bir istişare kurulunun tayin edildiği göze çarpmaktadır.²⁵⁹ Üç günlük süre içinde Hz. Osman halife seçilmiştir.²⁶⁰

Hz. Ömer'in defin işi tamamlanınca şûrânın oluşturulması ve Hz. Ömer'in vasiyetini uygulamak için Mikdad b. Esved insanları toplamış ve bu toplantıya Talha hariç diğer bütün sahabîler katılmışlardır.²⁶¹ Talha, Medine dışında seyahatten dönmediği için katılamamıştır.²⁶² Onlarla beraber Abdullah b. Ömer de vardır. Orada kendi aralarında bir halife seçmeleri gerekmektedir. İçerde uzun münakaşalar olur. Bir ara Ebû Talha yanlarına gelerek, *“Aday üzerine bu kadar çekişmenizden çok, bu işten feragat etmenizden korkarım. Aranızda çabuk anlaşın, aksi halde Ömer'in ruhunu alan Allah'a yemin ederim ki, size bu iş için tanınan üç günlük süreyi kesinlikle uzatmayacağım ve siz bir karara varıncaya kadar da evden çıkmayacağım”* demiştir.

Bundan sonra Abdurrahman b. Avf bu rekabeti önleyen bir teklif sunarak insanları bu büyük sıkıntıdan kurtarmıştır: *“Hanginiz hilafet hakkından vazgeçerek içinden en faziletlisini seçmek üzere hakemlik görevini kabul eder?”* bu soruya hiç kimse cevap vermeyince, kendisi *“Ben halife seçilmekten vazgeçiyorum”* demiştir.²⁶³ Diğerleri Abdurrahman'ın bu görevi kabulüne razı olduklarını ifade etmiş, ancak Hz. Ali, bir şey söylememiştir. Abdurrahman b. Avf ona, *“Ey Ebû'l-Hasan, sen ne dersin?”* diye sorunca, cevaben Hz. Ali, *“Hakkı tercih edeceğine, arzularına tabi olmayacağına, akrabalık gayreti gütmeyeceğine ve Müslümanların hayrına çalışmayı ihmal etmeyeceğine teminat ver”* demiştir.²⁶⁴

Bunun üzerine Abdurrahman b. Avf: *“Sizin için yaptığım seçime razı olacağınız ve muhalefet edenlere karşı beni destekleyeceğinize dair söz veriniz; ben de size akrabalık gayreti gözetmeyeceğime ve Müslümanların hayrına çalışacağıma*

²⁵⁹ Buhari, “Ahkam”, 43.

²⁶⁰ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 25.

²⁶¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 25.

²⁶² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 73.

²⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 73-74.

²⁶⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 73-74; Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 432.

Allah adına and içeyim” demiştir.²⁶⁵ Abdurrahman b. Avf, bundan sonra şûrâ üyelerinden hangisinin halife seçilmesinin daha uygun olacağı hususunda, ordu komutanları, ileri gelen bazı kimseler ve diğer sahabe ile görüşmeye başlamıştır. Bazıları Ali, bazıları da Osman’ın halife olmasını tavsiye etmişlerdir. Abdurrahman aynı şekilde bu hususu, arkadaşları ve şûrâ üyeleriyle de görüşmüş ve Hz. Ali’ye “*Seçilme hakkın olmasaydı bu üyelerden hangisinin seçilmesini isterdin?*” diye sormuştur, O da “*Osman’ın*” demiştir. Zübeyr ve Sa’d’a da aynı soruyu sormuş, her ikisi de Osman’ı tercih ettiklerini bildirmişlerdir. Aynı soruyu Hz. Osman’a sorduğunda, O ise Hz. Ali’yi göstermiştir.²⁶⁶ Hz. Ömer’in tayin ettiği müddet sona erince görüşlerini almak için geceleri halkla görüştüktan sonra sabah namazı vakti Abdurrahman b. Avf, arkadaşlarının da şûrâ üyelerinin toplanmış olduğu mescide gelmiştir. Mescitte bunların dışında Muhacir ve Ensardan ileri gelenler ile ordu komutanları hazır bulunmaktadır.²⁶⁷ Bundan sonra Abdurrahman b. Avf ayağa kalkarak “*Ey cemaat, düşündüm ve icabet edenlerle görüştim. Bu hususta kendinize pay ayırmaya çalışmayın*” dedikten sonra Hz. Ali’yi çağırmış ve “*Allah’ın Kitabı, Rasûlünün sünnetine, önceki iki halifenin siyaseti üzere hareket edeceğine Allah adına söz ver*” demiştir. Hz. Ali, “*İlim ve takatimin yettiği kadar yapabileceğimi umarım*” diye cevap vermiştir. Sonra Hz. Osman’ı çağırmış, Ali’den istediği ahdi ondan da istemiştir. Osman, ise sadece “*Evet*” cevabını vermiştir. Abdurrahman da aldığı bu cevap üzerine O’na biat etmiş,²⁶⁸ böylece Hz. Osman halife seçilmiştir.²⁶⁹

Burada hilafet hakkının Hz. Ali ve Hz. Osman’ın ikisinden birinde olduğunu görmekteyiz. Çünkü ashab ve Müslümanların ileri gelenlerinin kanaatları bu ikisi üzerinde toplanmaktadır. Dolayısıyla, Hz. Osman ve Hz. Ali veya başka bir ifade ile Haşimiler ile Emeviler arasında önceden başlayan rekabetin bu esnada ortaya çıktığı görülmektedir.²⁷⁰ Çünkü hilafet sanki ikisi arasında kalmış gibidir. Zira Müslümanlar diğer adayları bu ikisine denk saymıyorlardı. Bundan dolayı hem Hz. Ali, hem Hz. Osman, halife seçimi esnasında ailelerinin baskı ve telkinleriyle karşı karşıya

²⁶⁵ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, III, 74.

²⁶⁶ İbnü’l-Esir, *el-Kâmil*, III, 74.

²⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 27.

²⁶⁸ Taberi 1, 2786; Ruhî Fiğlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri* s. 36.

²⁶⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, I, 328.

²⁷⁰ Hz. Osman döneminde Emevi-Haşimi ilişkileri hakkında geniş bilgi için bkz. İbrahim Sarıçam, *Emevî-Haşimî İlişkileri*, TDV Yayınları, Ankara 1997, s. 235-149.

kaldılar. Emevi ailesi kendilerinden bir kişinin halife olmasını şiddetle arzu ediyor ve Hz. Osman'ın halife seçilmesi için propaganda yapıyorlardı. Bunun iyi niyetle ümmetin işlerini sevk amacıyla halife adayları olan iki sahabe, kendi iradeleri dışında, Emevî-Haşimî rekabetinin yeni bir sebebi oluyorlardı.²⁷¹

Eğer seçim görüşmeleri, hakemlik yapan Abdurrahman b. Avf'ın, Hz. Ali'den Kur'an ve Sünnet'e göre hükmetmek ve önceki iki halife Hz. Ebû Bekir'le Ömer'in takip ettiği siyaseti takip etmek hususunda teminat istemesi ve O'nun da "İlim ve takatinin yettiği kadar" yapacağını bildirmesi şeklinde seyretmemiş olsaydı neredeyse durum, Hz. Ali'nin lehine neticelenecekti. Onun "İlim ve takatinin yettiği kadar" kaydını koymasına karşılık, aynı soruya muhatap olan Hz. Osman'ın net ve kesin bir şekilde "Evet" karşılığını vermiş olması sebebiyle hilafeti Hz. Osman'a verdi.²⁷²

Şûrâ'nın seçim yöntemi genellikle demokratik bir seçim şeklinde olduğu ifade edilirse de yine de bazı araştırmacıların eleştirilerinden kurtulamamıştır. Bunlardan Ahmet Akbulut "*Ensar'ı kendi yurdunda değil halife, halifeyi seçme hakkından da mahrum eden bir uygulamanın müşavere ile ilgisi olduğunu ortaya koymak, çok zor olsa gerektir. Hepsi de Kuryş'ten olan altı kişiye Şûrâ unvanını vermek bu komiteyi Şûrâ yapmaya yetmemektedir. Fitne çıkmaması için düşünüldüğü sanılan çare muhtemelen fitnenin sebeplerinden biri olmuştur.*" diyerek eleştiride bulunmuştur.²⁷³

Sabri Hizmetli ise bu konuda: "*Hz. Osman'ın bu şekilde halife seçilmesi farklı biçimlerde değerlendirildi. Bu tarz, Müslümanların büyük çoğunluğu tarafından meşru bir seçim tarzı olarak kabul edilirken, Şiîler ile müsteşriklerce yeni bir gasp olayı tarzında telakki edildi, şiddetle eleştirdi ve aşırı yorumlara tabi tutuldu. Bir bakıma olay, günümüzün aynasında değerlendirildiği için saptırıldı ve sömürü konusu yapıldı. Halifenin veya devlet başkanının yetki ve sorumlulukları bir kenara atılarak, mesele ya Emevi-Haşimi muhalefeti zaviyesinden ya da "Çağdaş demokrasi" anlayışı açısından ele alındı. Birçok Müslüman yazarı ile Batılı doğubilimci, XX. yüzyılın sadece teoride kalan "demokrasi kuralı" ile Hz. Ebû Bekir*

²⁷¹ Apak, Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, s. 90.

²⁷² Taberi, VI, s. 194; İbnü'l-Esir, el-Kâmil, III, 76.

²⁷³ Akbulut, Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendiği Kelam Meseleleri, s. 133.

ve Ömer'in halife seçilişlerini sorgulayıp değerlendirdiler.”demektedir.²⁷⁴ İşte Tarihi olaylar İslam Mezhepler Tarihi tarafından dönemin şartları ve anlayışı içinde değerlendirmedeği zaman, meselenin kavranmasında önemli sıkıntılar doğabilmektedir.²⁷⁵ Onun içindir ki bütüncül bakıldığı zaman yukardaki değerlendirmelerde haklılık olduğunu söylemek daha doğru olur.

Ethem Ruhi Fığlalı da Hz. Osman'ın seçilmesini çeşitli derlemelerle şöyle açıklamaktadır: “Hz. Osman'ın seçiminde, tereddütsüz verilen “Evet” cevabı kadar, yaşının büyüklüğü, yaratılışının yumuşaklığı da rol oynamıştır denebilir. Ancak ashabın ve Müslümanların, şiddeti dolayısıyla ve halkın da, İslamiyet'in zuhuru sırasında yapılan savaşlarda birçok Müslüman'ın müşrik akrabasını öldürmüş olması sebebiyle hâlâ içlerinde yatan intikam ve kin duygusuyla Hz. Ali'ye rağbet etmediklerini de gözden uzak tutmamak gerekir. Bu arada Hz. Ali'nin, Hz. Osman'a göre çok genç oluşu hatırlanacak olursa, onun lehine bir teveccüh olarak tezahür etmiş olabilir.”²⁷⁶

Abdurrahman b. Avf'ın halifeyi belirlemek için göstermelik araştırmalar yaptığı veya Ensâr'a kendi yurdunda halife seçme hakkı bile vermediği şeklindeki bir düşünce, bütün sahabelerin bu olayı gördükleri halde susmaları iddiasını da beraberinde getirir. İki aday arasında halifelik için avantaj ve dezavantaj yanları olabilirdi, fakat onlar Abdurrahman'ı hakem kabul ettiler ve onun hükmüne de razı oldular. Yanlış bir şey yapsa itiraz ederlerdi. Kaldı ki diğer halife adayı Hz. Ali ve taraftarlarından da böyle bir düşünce gündeme getirilmemiştir.

3. Hz. Osman'ın Hilafetinde İlk Dönemi

Hz. Osman 12 yıl halifelik yapmıştır ve tarihçiler onun ilk altı yıllık (24-29/644-649) idaresini “iyi idare”; ikinci altı yıllık (30-35/650-655) idaresini “gayr-i meşrûluk ve karışıklık” olarak iki kısma ayırarak incelemişlerdir. Bu da bir bakıma gelenek haline gelmiştir.²⁷⁷ Hz. Osman kendisine karşı düzenlenen bir isyan

²⁷⁴ Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 433.

²⁷⁵ Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihinde Usul Sorunu”, *İslami İlimlerde Metodolojisi /Usul Mes'elesi I*, s. 140.

²⁷⁶ bkz. Fığlalı, *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, s. 29.

²⁷⁷ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 436; Yaşar Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları İstanbul 2001, s. 59; Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 34; bkz. Della Vida, “Osman”, *İA*, IX, 430.

hareketinin sonunda şehîd (35/656) edilmiştir. Bu türlü bir ayrıma isyanların ve karışıklıkların ikinci devrede başlamış olmasının tesir etmesi muhtemeldir. Aslında ikinci devrenin karışıklarına girmeden önce birinci devredeki bu ihtilâflara yol açan sebeplere en azından yüzeysel olarak bakmak daha sağlıklı olacaktır.

Hiz. Ömer devrinde fetihler hızlı bir şekilde devam etmiş, bununla birlikte Müslümanlar da zenginleşmeye başlamıştır. İslâm'ın hızlı bir şekilde yayılması neticesinde yeni Müslüman olanlar arasında İslâmî değerleri tam olarak benimseyemeyen ve uygulayamayan insanlar çoğalıp, Asr-ı Saadet ruhu zayıflamaya başlamıştır. Bu itibarla Hiz. Osman döneminin ikinci yarısında fesatçıların huzursuzluğa ve fitneye sebep olan hareketlerine karşı tedbirler alınmışsa da bunların artmasına mani olunamamıştır.²⁷⁸

Hiz. Osman, yumuşak huylu, tevazû sahibi ve cömertliğiyle meşhur sahâbilerden biridir. Bazı araştırmacılar Hiz. Osman'ın öldürülmesine en önemli sebebin takip etmiş olduğu bu yumuşak ve hoşgörü siyasetini göstermektedirler.²⁷⁹ Çünkü bazıları bu yumuşaklığı istismar etmişlerdir. Onun, bazı valilerine karşı adil olmadıkları halde yumuşak davranması, insanların onun adaletinden ümit kesmesine sebep olmuştur. Âsîlerin Hiz. Osman'a karşı harekete geçmesi ve ihtilal yapması, birçok ilim adamı tarafından onun takip ettiği siyasî-içtimai siyasete, yani insanlara karşı çok yumuşak ve hoşgörü siyasetini takip etmesi ve zayıf davranmasına bağlamaktadır.²⁸⁰ Hiz. Osman valilerine karşı Hiz. Ömer gibi katı olmamış,²⁸¹ ve özellikle de onların halka karşı tutumlarına bakmamıştır. Hiz. Ömer'in bu konuda şîârı ise şöyle idi: “Her gün bir valiyi değiştirmek bile benim için zalim bir valiyi bir saat görevde tutmaktan daha hayırlıdır.”²⁸² Hiz. Osman valileri değiştirmiştir. Ama zamansız yapılan bu değişiklikler ortamı olumsuz etkilemiştir.

²⁷⁸ Kvsereî, “Mezheplerin Doğuşuna Bir Bakış”, s. 36; Gümüšoğlu, *İslâm Akaid Sisteminde İmamet*, s. 45.

²⁷⁹ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 442.

²⁸⁰ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 35; Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s.40; Hüseyin Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, s. 21-22; Neşet Çağatay-İbrahim Agâh Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi I*, AÜİFY, Ankara, tsz, s. 7; Welhausen ise Hiz. Osman'ın öldürüşünün gerçek sebebinin, onun, ashab üzerinde uyandırdığı umumi hoşnutsuzluk olduğunu söyler; hadisenin baş sorumluları olarak da ashabı gösterir. bkz. Wellhausen *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, s. 111-114.

²⁸¹ Taberi, 1, 2937-2939

²⁸² Ebû Zehra, *İslâm'da Siyasi ve İtikâdî Mezhepler Tarihi*, s. 37.

Bunun yanında önceki halifelerin icraatlarının aksine Kureyş'in ilerigelenlerini her hususta serbest bırakması ve izinsiz dışarıya çıkmalarına aldırması fitnenin çıkmasındaki temel faktörlerden biri olarak söylenebilir.²⁸³

²⁸³ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, 34.

II. HZ. OSMAN DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI

1. Hz. Osman'a Yöneltilen Suçlamalar

1.1. Yöneticiliğe Akrabalarını Tayin Etmesi

Ehl-i Sünnet kaynaklarına göre Osman b. Affan aleyhinde ortaya çıkan menfi propagandaların ilki ve en önemlisi, onun, akrabalarına yani Emevî ailesine gösterdiği aşırı yakınlık ve eyalet valiliklerine onları tayin etmesidir.²⁸⁴ Şu bir gerçektir ki Hz. Osman, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yaptıklarının aksine, yönetimde kendi akrabalarına, yani Emevîlik unsuruna daha fazla yer vermiştir.²⁸⁵ Böylece Emevi ailesinden olan yakınları, onun kendilerini kayıran tavrından ve yumuşak huyluluğundan yararlanmışlardır. Neticede hem kendileri yanılmış ve hem de halkı yanıltmışlardır. Bu yüzden birçok ayrılıklar ortaya çıkmıştır. Emevi ailesinin yol açtığı birçok kötü olay her yerde ayyuka çıkmıştır.²⁸⁶ Bu iddialar sırasıyla; Taif'e sürülmüş olan Mervan'ın babası Hakem b. Ebî'l Âs'ı²⁸⁷ Medine'ye getirirken Beytü'l Mâl'dan yüz bin dirhem vermesi, oğlu Haris'e Medine çarşısının "uşr"unu vermesi, Mervan b. Hakem'i özel kâtibi yapması,²⁸⁸ Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e²⁸⁹ İfrikiye vilayetinin gelirinin "humus"unu vermesi,²⁹⁰ seferlere iştirak etmeyen bazı yakınlarına harp ganimetlerini dağıtırken hisse ayırması, Ehl-i Bedr'in paylarını kılması, Hz. Ömer'in tayin ettiği bazı sahabeyi valilik görevlerinden alarak yerlerine kendi yakın akrabalarından olan Abdullah b. Amir²⁹¹, Velid b. Ukbe²⁹² ve

²⁸⁴ Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 136.

²⁸⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 32; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 65; Mevdudî, *Hilâfet ve Saltanat*, s. 126-127.

²⁸⁶ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 20; Kubat, *İslâm'ın İlk Döneminde İtikâdi İhtilâflar ve Sebepleri*, s. 156.

²⁸⁷ Hz. Ömer tarafından kendisine Bahreyn ili verilmiş, sonra Basra'da oturmuş ve 32/652 yılında ölmüştür. Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 35.

²⁸⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 20; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, V, 36.

²⁸⁹ İbn Ebi Serh, Hz. Osman'ın sütkardeşidir. Hicretten önce Müslüman olmuş ve vahiy kâtipliğinde bulunmuştur. Bir keresinde âyetin sonunu söyleyince, "bana da vahy geliyor" diyerek irtidat etmiştir. Hz. Peygamber öldürtmek istemişse de, Osman'ın ısrarlı ricası üzerine göze görünmemek şartıyla affetmiştir. 59/678'de ölmüştür. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 482; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 20; Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 35; Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, TDV, Ankara 1989, s. 25.

²⁹⁰ Birçok tarihçiden böyle bir olayı kabul etmiyor. bkz. İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem'in Rolü", *SÜİFD*, Sy. IX, s. 324.

²⁹¹ Osman'ın dayısının oğludur. Onun ve Muaviye'nin Basra valiliklerinin yapmıştır. Mevdudî, *Hilâfet ve Saltanat*, s. 129.

²⁹² Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt, annesi tarafından Osman'ın kardeşidir. Mekke fethinde Müslüman olmuştur. Hz. Peygamber kendisini sadaka ve zekât toplamaya vazifesiyle Benî Mustalak

özellikle Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh gibi adamları yerleştirmesi, Hz. Osman'dan halkın nefret etmesine sebep olan olaylardandır.²⁹³ Mısır'a Hz. Ömer zamanında vali tayin edilen Amr b. As'ın Hz. Osman zamanında değiştirilmesi olayında da aynı şeyler yaşanmıştır. Çünkü Hz. Osman halife olduktan iki sene sonra yerine Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'i tayin etmiştir.²⁹⁴ Mısır halkı ondan hoşlanmamış ve bu hoşnutsuzluk Abdullah'ın sert, kırıcı ve sıkıcı idaresiyle her gün artmıştır. Halkın onu halifeye şikayeti de herhangi bir fayda sağlamamıştır.²⁹⁵

Hz. Osman'ın daha iyi idare etmek için uygulamak istediği sistem ve metodun daha sonra pek isabetli olmadığı ortaya çıkmıştır. Aslında Hz. Osman akrabalarını işbaşına getirmekle aynı aileden olanların yakınlığından istifade ederek hükümette birliği te'sis etmek gayesinde idi. Elbette ki Hz. Osman'ın varmak istediği bu gaye²⁹⁶ düşünüldüğünde akrabalarının, başkalarına göre kendisine daha bağlı olacağı ihtimalini göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir.²⁹⁷

Hz. Osman'ın yakın akrabalarına maddi yardımda bulunması ve onları iş başına getirmesi çok eleştirilmiştir. Müslümanlar arasında hoşnutsuzluk havası esmesi de bunlara eklenmiştir. Fakat bu hoşnutsuzluğun, Halifenin öldürülmesine varacak dereceye ulaşması pek mümkün görünmemektedir. Çünkü eğer Hz. Osman'ın öldürülmesindeki sebep bu olsa idi, ondan sonra hilafet makamına geçen Hz. Ali'nin aynı siyaseti takip etmemesi, yani kendi akrabalarına devlet işlerinde vazife vermemesi gerekirdi. Fakat görüyoruz ki, Hz. Ali de akrabalarını idarî işlerde kullanmıştır. Hatta bu mevzuda Hz. Osman'dan da ileri gitmiştir. Meselâ amca çocukları, Abdullah ibni Abbas ile Ubeydullah ibni Abbas'ı, Kusem ibni Abbas ve

nezdinden göndermişti. Fakat o, bu kabilenin oturduğu mntıkaya gittikten sonra, kabile etrafından hiç kimseyle temas etmeden, onlardan herhangi şey almadan geri döndü ve: "Beni Mustalaka mensuplarının kendisini dövdüğünü, zekât ve sadaka vermekten kaçındıklarını" bildirdi. Peygamber çok kızdı ve Benî Mustalaka üzerine bir ordu gönderdi. Kabile reisi ise kalkıp Medine'ye geldi ve Peygamber'e gider: "Ya Rasûlallah! Bu adam ülkemize gelmemiş ve kimse ile temas etmemiştir. Biz bir sahabenin, zekât ve sadakayı toplamak üzere gelmesini beklemekteydik dedi. Osman'ın hilafetinde Kûfe valisi iken şarap içtiği için azledilmiştir. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 447; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 32; Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 135-136; Ethem Ruhî Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 35.

²⁹³ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 32-33; Subhi Salih, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, (trc. İbrahim Sarmış), Bir Yayıncılık, İstanbul 1983, s. 74.

²⁹⁴ Taberi, I, 2840, 2849, 2869.

²⁹⁵ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 36.

²⁹⁶ Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 138; Della Vida, "Osman", *İA*, IX, 429.

²⁹⁷ Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 37.

Sumame ibni Abbas'ı kız kardeşi, Ümmü Hânî'nin oğlu Ca'd'i muhtelif vazifelere tayin etmesi bu cümleden sayılabilir.²⁹⁸

1.2. Kur'an Nüshalarının Yakılması

Bilinmektedir ki, Hz. Osman devri, fetihlerin zirve noktasını teşkil eder. Bu sebeple çeşitli bölgelerde Kur'an'ın tilavetiyle ilgili problemler ortaya çıkmıştır. Hemen her bölge Müslümanları kendi kıraatlarının doğruluğuna inanıyorlar ve bu durum Müslümanlar arasında ihtilafa sebep oluyordu. İşte Hz. Osman bu ihtilafları engellemek amacıyla kalıcı bir çare aradı.²⁹⁹

Hz. Osman resmî nüshayı (Hz. Ebû Bekir zamanında cem' edilen kitap) getirtti. Zeyd b. Sabit başkanlığında, İbn Zübeyr, Sa'id b. Âs, Abdurrahman b. El-Haris b. Hişamdan oluşan bir heyet kurdu, onlardan ana nüshadan başka yedi nüsha daha yapmalarını ve bazı kişilerin elinde bulunan sayfeleri ortadan kaldırmalarını istedi. Halife onlardan bir nüshasını kendisine ayırdıktan sonra kalan altı resmi nüshayı altı büyük şehirlere gönderdi, resmi nüshaların dışında kalan bütün nüshaları da toplatıp yaktırdı.³⁰⁰

Müslümanların geneli bu icraatından dolayı Hz. Osman'a teşekkür ettiler, ancak İbn Mes'ud ve onunla beraber bazı sahabîler karşı çıktılar. Belki Abdullah b. Mes'ud bu işin kendi başkanlığında yapılmasını istiyordu, ancak halife muhtemelen Hz. Ebû Bekir'in yolundan giderek, bu görevi Zeyd b. Sabit'e vermişti.³⁰¹

Bu olay, halife ile, ünlü alim sahabînin sonraki ilişkilerine de tesir etti. İlişkilerin olumsuz yönde seyretmesine sebep oldu.

1.3. Ashâb'a Karşı Muamelesi

3.1. Ubeydullah b. Ömer

Hz. Osman'ın ashâba muamelesi de tartışma konusu oldu. Bazıları onun tavırlarını çok yumuşak bulurken, bazıları da olumsuz yönden değerlendirdi ve eleştirdi. Aslında Hz. Osman halife seçildiğinde ele alması gereken ilk mesele

²⁹⁸ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* s. 27.

²⁹⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 42, 86.

³⁰⁰ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 437.

³⁰¹ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 438.

Ubeydullah b. Ömer'in yargılanma konusu idi, çünkü O, Ebû Lü'lü'nün kız çocuğunu öldürmüştü.³⁰²

Ubeydullah hapsedildi, Müslümanlar O'nun hakkında ihtilafa düşmüşlerdi. Bazıları masum insanları öldürdüğü için kısas uygulanması ve Ubeydullah'ın idam edilmesini savunuyordu. Bunların başında Hz. Ali gelmekteydi. Hatta Ali, Ubeydullah'a: "*Ebû Lü'lü'nün kızını öldürdüğünde, o kızın ne suçu vardı,*³⁰³ diye sormuştu.

Diğerler ise yakın zamanda babası katledilmişken peşinden oğlunun da öldürülmesinin kabile dengeleri açısından güç bir durum oluşturacağını düşünüyordu. Hz. Osman meseleyi, Ubeydullah'ın, öldürdüğü kimsenin ailelerine diyet ödemesine karar vererek içtihatla çözüme yoluna gitti.³⁰⁴

Hangisini doğru kabul edersek edelim, Hz. Osman'ın Ubeydullah'ı affederken aslında hukukî bir meseleyi siyasi tarafla ele aldığı anlaşılıyor. Hz. Osman'ın suça göre değil kişiye göre ceza uygulamış olması belki de fitne olayında isyancıların bu kadar cüretle davranmalarına sebep olmuş, yumuşak huylu halife, affedicisi, merhametli halife, imajına ister istemez sahip olmuştur.

3.2. Ebû Zerr Olayı

Hz. Osman'ın halifeliği döneminde yaptığı uygulamalardan biri de kendisinden memnun olmayan ve bulunduğu bölge da huzursuzluk çıkararak sahabe ya da diğer kimseleri, memleketlerinden uzaklaştırarak cezalandırmaktı. Kufe'de valiye ve devlete karşı, şehirde karışıklıklar çıkararak muhalefette bulunan bir grubu önce Şam'a ardından Hims'a sürmüştü.³⁰⁵

Ebû Zerr de Şam'da, bir yandan Hz. Osman'a karşı yakınlarına mali yardımda bulunması nedeniyle sert eleştiriler yöneltirken, diğer yandan mal biriktirme ve büyük servet sahibi olma konularında Muâviye ile tartışıyordu O'nun bu konudaki tutumu servet sahiplerini de rahatsız ediyordu.³⁰⁶

³⁰² Taberi, 1, 2801; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 356.

³⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, V, 17.

³⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 356.

³⁰⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 11.

³⁰⁶ Taberi, 1, 2859; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 10; Çağtay-Çubukçu, *İslam Mezhepler Tarihi I*, s. 8.

Ebû Zerr'in özellikle mal edinme konusunda insanlara karşı takındığı tavrıdan rahatsız olan Hz. Osman, Medine'ye gelince O'na, yaptığının doğru olmadığını, insanları zorla takvaya çağırmanın görevleri olmadığını söyledi.³⁰⁷ Ardından Ebû Zerr' Hz. Osman'dan Medine dışına çıkmak için izin istedi,³⁰⁸ bazı rivayetlere göre ise Rebeze denen bölgeye sürgün edildi.³⁰⁹

3.3. Abdullah b. Mes'ud'un Dövülmesi

Abdullah b. Mes'ud, ilk Müslümanlardan ve Bedir Ashabındandır. Kur'an'ı en iyi ezberleyenlerdir. Ayrıca kendisinden çokça hadis rivayet edilmesi ile meşhur bir sahabidir.³¹⁰

Sahabe arasında Kur'an hıfzındaki üstünlüğü ile temayüz etmiş olan Abdullah b. Mes'ud, resmi nüshasının teşkili çalışmasında riyaset kendisine verilmediği için başından beri Hz. Osman'a kızgındı. Halife hakkında bazı nahoş sözler söylemişti. Vâlisi Velid b. Ukbe de halifeye mektup yazarak durumdan O'nu haber etmişti. Hz. Osman ise Abdullah b. Mes'ud'un kendisi aleyhindeki bu tutumundan oldukça rahatsız oluyordu. Bir defasında İbn Mes'ud Kufe'den Medine'ye gelmiş ve doğruca Mescid'e gitmişti. Bu sırada Mescid'de hutbe okumakta olan Hz. Osman onu görünce, kendisi aleyhindeki tutumundan dolayı ona kızdı. Aralarında sözlü münakaşa olunca da dışarı çıkarılmasını emretti. Fakat Abdullah b. Mes'ud Hz. Osman'ın kölesi tarafından dövülerek sert bir muameleyle Mescid'den çıkarıldı.³¹¹

2. Hz. Osman Döneminde Bazı Yenilikler

Hz. Osman, dini konularda yaptığı bazı icraatları sebebiyle de tenkit edilmiştir. Ka'be'nin ensabının yenilenmesini emretmesi, Mescid-i Nebevi'de ilaveler yapması; Cuma namazından önce iç ezanı ihdas etmesi; Beytü'l-Mal'ın 1/8'ne el koyması bunlardandır.³¹² Halife, Medine mescidini genişletmiş; hurma ağaçlarından yapılmış

³⁰⁷ Taberi, I, 2859.

³⁰⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 11.

³⁰⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 20.

³¹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 342-344.

³¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, II, 344.

³¹² bkz. Taberi, I, 2578, 2963, 2855, 2858; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 493.

yemekhane kısmını yıkmış, yenilenen kısmı da nakışlı taşlarla yaptırmıştır. Halk önce bunu kabul etmiş, hoş karşılamış, sonra da karşı çıkıp, tenkit etmiştir.³¹³

Hadiselere ve yapılan suçlamalara yakından baktığımızda görürüz ki, Hz. Osman'a karşı yapılan her tenkit ve isnat edilen her hadisenin bir benzeri veya bunların bazıları onun selefine de yapılmıştır. Hz. Ömer, Hz. Osman'ın idaresinden çok daha sert bir idare uyguluyordu. Ve Hz. Osman Kureyş'e Hz. Ömer'den daha yakındı. Hz. Ömer, bütün ashabın davranışlarını murakabe ve muhasebe ediyordu, sahabe serbest dolaşmıyordu. Kendisine ve halka karşı olanlara da son derece sert davranıyordu. İnsanlardan ona kızan pek çok kimse vardı. Hz. Ömer de bazı yenilikler yapmıştı. Nitekim Abdullah b. Ömer, bu insafsız eleştirilere karşı şöyle demiştir: *“İnsanlar, yaptığı bazı şeyler sebebiyle Osman'ı kötülüyorlar, bunları Ömer yapsaydı onu kötülemezlerdi.”* Hz. Osman da, âsîler ve Medinelilerle konuşmasında, seflerinin yolunda yürüdüğünü, onlardan farklı bir şey yapmadığını... söylemiştir.³¹⁴

Yukarıda Hz. Osman'a yöneltilen suçlamalarla ilgili zikredilen sebepler Hz. Osman'ın öldürülmesi için yeterli sebepler değildir. Meseleleri abartan, insanları kıskırtan, istismar eden ve düşmanlıkları körükleyenler olmasaydı, devlet başkanı Hz. Osman'ın öldürülmesi fevkalade zor olurdu. Çünkü on iki yıllık hilafet süresince kendisine karşı isyan edilmesine ve kanlı bir olayla öldürülmesine sebep olabilecek herhangi bir önemli hadise zikredilmemiştir.

3. Hz. Osman Zamanında Siyasal Sosyal Durum

Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde çıkan olaylar ve halifenin öldürülmesine tesir eden hususlar içerisinde en önemli olan durum mevcut sosyal ve siyasal durumun değişikliğe uğramasıdır.

Fetihlerin Durması: Öncelikle Hz. Osman devri Hz. Ömer devri gibi değildir. Çünkü Hz. Ömer'in aynı yöndeki icraatlarını ve yeniliklerini kabul eden halk, Hz. Osman'ınkileri kabul etmemiştir. Bunun sebebi Hz. Osman zamanında sosyal ve ekonomik hayatta meydana gelen hızlı değişiklikleridir. Özellikle onun hilafetinin

³¹³ bkz. Taberi, 1, 2828, 2833, 2834, 2811.

³¹⁴ Taberi, 1, 2940.

ikinci döneminde, hem sosyal yapıda, hem cemaat bünyesinde açıkça bir farklılaşma ortaya çıkmıştır. Fetihler ikinci altı yıllık döneminde durmuş durumundaydılar.³¹⁵ Çünkü İslam devletinin sınırları ulaşabileceği son noktaya varmış, geri çekilmektense durmak daha iyidir kanaati hâsıl olmuştur. Fetihlerin durmasıyla, sosyal ihtiyaçların büyük bir kısmını karşılayan ganimetler de durmuştur. Gelirlerinin büyük bir kısmından mahrum olan bir takım insanlar, olaylar peşinde koşmaya, dedikodular çıkarmaya başladığı gibi, bazı kimseler de ister istemez kendilerini bu hadiseler ve dedikodular içinde bulmuşlardır.³¹⁶ Hz. Osman zamanında fethedilen ülkeler de fakirdir; devlet hazinesine önemli katkı sağlamadığı gibi, gaziler de ganimetler cephelerini dolduramamıştır. Buna ek olarak devlet fethedilen ülkelere yardım etmek; yerleşme, yapılaşma, eğitim ve ilim yatırımları götürmek durunda kalmış; Beytulmâl'den harcamalar yapmıştır. Neticede bir takım sosyal ve ekonomik sorunlarla karşılaşmış ve bunlar aşılmaya çalışılmıştır. Hz. Ömer zamanında halka bağlanan maaşlar kesilmek durumunda kalmış; birçok insan bu durumdan etkilenmiş ve devlete karşı tavır almıştır. Halk arasında maddi sıkıntı ve ekonomik bunalım baş göstermiştir.³¹⁷

Bedevi Arapların Savaşa Gönderilmesi: Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer bu tutarsız bedevi Arapları fetihlere göndermemişler, sosyal olayların dışında tutmuşlardır, böylece akıllı ve ileri görüşlü bir siyaset takip etmişlerdi. Hz. Osman ise, seferlerini öncekinin aksine bu bedevi Araplarla gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Aslında halife, bunları savaşa göndermekle, onları başka yerlere dağıtmak, dedikodu ve karışıklık çıkarmakların önlemek; sosyal huzuru sağlamada yeni bir metot takip etmek istemiştir. Ganimetlere, mal ve köle edinmeye çok düşkün olan bu insanlar da, koşa koşa savaşa gitmişlerdir. Ne var ki, halife yapılan dedikodulara, kötümelere yine de engel olamamıştır.³¹⁸

Sosyal Hayatın Değişikliğe Uğraması: Öyle görünüyor ki huzursuzlukların asıl sebebi sosyolojik hayatın değişikliğe uğramasıdır. Çünkü isyancılar, Medine'ye girdiklerinde yukarıdaki söz ettiğimiz sebeplerinin (Hz. Osman'a Yönetilen

³¹⁵ Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 149.

³¹⁶ bkz. Taberi, 1, 2916, 2935.

³¹⁷ Hizmetli, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olaylar: Sonuçları ve Etkiler, s. 43; Sönmez-Aydınlı, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 51.

³¹⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 447; Fırlıklı, *İtikâdî İslâm Mezheplerine Giriş*, s. 56.

Suçlamalar başlığın altında) hiç birini yüzüne karşı söylemiyordu. Hz. Osman'ı eleştirdikleri konunun tamamen farklı olduğu soruşturmalardan bellidir. Onların şikâyet ettikleri asıl sebep; önceden yaşadıkları bedevi hayat tarzındaki site devlet şartlarının toplu değişikliğe uğramasıdır.³¹⁹ İhtilâfların ve problemlerin ortaya çıkmasının temelinde sosyal değişme vardır.³²⁰ Bu sosyolojik olguyu destekleyen bazı faktörler mutlaka olmuştur. Fakat gerçekten Mekke, Medine gibi şehirlerde, çöllerde, sonsuz bir hürriyetle aşiret hayatı yaşamaya alışık Araplar, Hz. Peygamberle başlayan toplumsal değişmeyi hazmedememişlerdir. Özellikle bu değişim, Hz. Ömer dönemiyle birlikte dışa açılan ve yabancı kültürlerle teması da beraberinde getiren baş döndürücü bir hız kazanmış, Arap bedevileri bir anda kendilerini şehir hayatının içinde bulmuşlar ve bu hayatın karmaşık yapısından şikâyetçi olmaya başlamışlardır. Muâviye'nin hanımı Meysun'un bir beyti bu şikâyet ve pişmanlığı çok güzel dile getirmektedir:

*“İçinde rüzgârların çarptığı bir çadır, bana muazzam saraydan daha değerlidir.”*³²¹

Bu değişime dayanamayan Arap Müslümanlar, değişen hayat biçiminin dînîliğini sorgulamakta gecikmemişlerdir. Gayri Müslim unsurların gerek münafık bir görünümle sergiledikleri nifak hareketleri, gerekse sinsice düşmanlıkları bu gelişimlerin tuzu biberi olmuştur.³²²

4. Sahabe'nin Medine Dışına Çıkması

Hz. Ömer içtihat sonucu vardığı bir kararla sahabe büyüklerinin (Ensar'dan ve Muhacir'den) Medine'den ayrılmalarını yasaklamıştı. Ancak izinle ve belirli bir süre için çıkış serbestliği tanımıştı. Hz. Osman selef Hz. Ömer'in aksine Kuryeş'in ileri gelenlerini her hususta serbest bırakmış ve izinsiz Medine dışında çıkmalarına izin vermişti.³²³ Hz. Ömer, Sahabîlerin Medine dışına çıkmalarını yasaklamıştı Çünkü bunlar, İslam'a ilk girmiş olan kimselerdi. Hz. Peygamber'in nazarında da mümtaz

³¹⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 13.

³²⁰ Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 149.

³²¹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 14.

³²² Sarıkaya, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, s. 43; Fığlalı, *İtikâdi İslâm Mezheplerine Giriş*, s. 54-55.

³²³ Taberi, 1, 3026.

bir mevkiye sahip bulunuyorlardı. Birçok mesele için onlarla istişare etmişlerdi. Bunun için Hz. Ebû Bekir ve Ömer Sahabîler'in Medine'den ayrılmalarına müsaade etmiyordu. Her türlü devlet işlerindeki tasarruflarından onlara hesap veriyor, iyi veya kötü her türlü işte onlara danışlıyordu. Onların tenkitleri, Hz. Ömer'in devlet idaresindeki siyasetine gerçek bir yön veriyordu. Bu sûretle bir taraftan onlardan istifade ediyor, diğer taraftan ise, onların Medine dışında kalmaları halinde, devam edeceklerinden şüphe etmediği tenkit hareketlerinin halk arasında yaratabileceği karışıkları önlemiş oluyordu.³²⁴

Hz. Osman ise bu konuda seleflerinden tamamen farklı bir yol takip etmişti. Bürokraside, idarî işlerde bulunan Sahabîler yavaş yavaş Medine'den ayrılmaya ve başka şehirlere yerleşmeğe başladılar. Her gittikleri yerlerde Sahabîler alıştıkları eleştiriyi, tenkit hürriyetine de aynen devam ediyorlardı. İster vâli ister halife, isterse dini konularda, davranışlarda veya sosyal hayatta olsun eleştirilerine devam ettiler. Bununla ilgili örnekleri yukarıda zikrettik. Özellikle Ebû Zerr'in Şam'dan Rebeze'ye sürgüne gönderilmesi O'nun bu türden tenkitlerinin sonucu olmuştur.³²⁵ Ebû Zerr, Muaviye'nin bazı harcamalarını ve Müslümanların ihtiyaç fazlası mallarını Allah yolunda sarf etmeyip biriktirmelerini (kenz)³²⁶ şiddetle eleştirmiştir. Ebû Zerr'in bu görüşleri bilhassa fakir halk ile yönetime muhalif kimseler arasında ilgi görmüş ve hem yönetim hem de zenginler aleyhine bir hareketin başlamasına sebep olmuştur.³²⁷ Sûriye Vâlisi Muâviye ile Ebû Zerr'in araları açılınca Muâviye, halkın onunla konuşmasını yasaklamış ve O'nu ileri gelen bazı sahabilere şikâyet etmiştir. Bu tedbirlerden bir sonuç alamayınca durumu Hz. Osman'a bildirmiş, Hz. Osman da Ebû Zerr'i Medine'ye çağırılmış, görüşlerini açıklamaktan orada da vazgeçmemesi üzerine Rebeze'ye sürdürmüştür.³²⁸

Ebû Zerr'in sürülmesi konusu da ihtilâfıdır. Çünkü kimileri sürülmüş derken kimileri de kendi isteğiyle Medîne dışına çıkmıştır demektedir. Fakat gerçek ne olursa olsun, zikredilen haberler Ebû Zerr ile Hz. Osman arasında belirli bir

³²⁴ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 22

³²⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 67.

³²⁶ Tevbe, 9/34.

³²⁷ Çağtay-Çubukçu, *İslam Mezhepler Tarihi I*, s. 8; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 10.

³²⁸ Şehristani, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 26; Abdullah Aydın, "Ebû Zer el-Gıfari", *DİA*, X, 267-268; Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 24.

hoşnutsuzluğun bulunduğunu ve Ebû Zerr'in, dini ve idari görüşlerinden dolayı Osman'a karşı kalbinde bir kırgınlık olduğunu ve bu halde Medine'den ayrıldığını göstermektedir.

5. Hz. Osman'ın Muhasarası ve Öldürülmesi

Hz. Osman'ın son dönemine kadar yapılan bütün ihtilâflar şahsîdir ve gruplaşmalar yoktur. İşte bu dönemde gruplaşmalar ve toplu hareketlerin üçüncü halife Osman b. Affan devrinde başladığını görmekteyiz. Daha önce bahsettiğimiz Abdullah b. Sebe'nin faaliyetleri bütün memleketlere mektup gönderme yolu ile gerçekleşmiştir. Hz. Osman'dan hoşlanmayanlar bu propagandalar üzerinde birleşmişler ve Mısır, Suriye, Hicaz Irak gibi farklı bölgelerde toplanmışlardır.

Gizli mektuplar açığa çıkınca bazıları halife yanına gidip: “*Ey emirü'l müminin, sana da halktan bize gelen haberler geliyor mu? Hayır, bana sadece herkesin selamet ve iyilik haberleri geliyor.*” deyince, öyle ise işte biz sana geldik dediler ve kendilerine ulaşan haberleri aynen O'na bildirdiler.³²⁹ Hz. Osman “*Sizler müminlerin seçkinleri ve şahitlersiniz, bana yol gösteriniz, ne yapmamı istiyorsunuz*” dedi. Bundan sonra halife bazı kimseleri tahkikat için göndermiş, fakat bundan sonuç alamamış, fesat hareketleri başlamıştır.³³⁰ Bunun ardından Hz. Osman, Basra, Kûfe, Şam ve Mısırdaki valileri çağırmıştır. Valilerden biri gerçeği anlayıp halifeye şöyle söylemiştir: “*Bu gizlice ortaya atılmış bir iştir. Aralarına tanınmamış kişiler sokup bu meclisleri ve elebaşlarını yakalamak, katledip fitneyi önlemek lazımdır*”.³³¹ Fakat Hz. Osman yumuşak davranmalarını tavsiye etmiş ve hiçbir işlem yapmamıştır.³³²

Bu olayların ardından Şevval ayında Mısırlılar, dört emîrle³³³ sayıları 700 veya daha fazla olduğu söylenen dört grup halinde yola çıkmışlardır.³³⁴ Halk savaş için

³²⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 43.

³³⁰ Taberi, I, 2942–2944; Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 442.

³³¹ Taberi, I, 2945.

³³² Apak, *Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 166; Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, s. 44.

³³³ Mısır reislerin başı Hurkus b. Züheydir. Kûfe reisleri: el-Eşterü'n-Nehaî, Zeyyad b. Nadri'l-Harisi, Abdullah b. Asım, Zeyd b. Sûhan. Basra reisleri: Hakem b. Cebel, Zureyh b. Abbad, Bişr b. Şureyh'ti. bkz. Taberi, I, 2955; İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 173-4.

³³⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 35.

çıktıklarından haberdar değildir. Hacca gittikleri zannedilmektedir.³³⁵ Abdullah b. Sebe de onlarla beraberdir. Aynı zamanda ve aynı sayıda olan Kûfeliler de yola çıkar. Basralılar da dört grup halinde ve aynı sayıda yola çıkar.³³⁶ Bu gruplar bundan sonra halife kim olacak diye ihtilâfa düşerler. Mısırlılar Hz. Ali'yi, Basralılar Talha'yı, Kûfeliler de Zübeyir'i halife olarak teklif ederler. Fakat Abdullah b. Sebe'nin baştan beri Hz. Ali taraftarı olduğu bellidir. Kendi aralarında ihtilâfa düşmeleri muhtemelen, ya tek amaç üzerine olduklarını gizlemek, ya da Ali taraftarları olduklarını gizlemek için olabilir.³³⁷ Medine'ye yaklaştıklarında Hz. Osman'ın haberi olur ve Hz. Osman bunları daha şehre girmeden karşılayıp geri dönmelerini te'min için Ali b. Ebî Talib'e ricada bulunur. Hz. Ali, gelenleri Medine civarında karşılar bir anlaşma yapıp neticede geri dönmelerini temin eder.³³⁸ Bundan sonra her grup kendi memleketlerine dönmek için yola çıkar, fakat çok geçmeden geri dönerler. Burada dikkati çeken nokta bunların beraber hareket etmeleri, hepsi bir yere kadar gidip sonra yine aynı anda beraber dönmeleridir. Hâlbuki yollar farklıdır. Döndüklerinde yine karşılarında Hz. Ali'yi bulurlar. Hz. Ali: Gitmişken niçin geri geldiniz? der. Onlar da: “*Yolda Osman b. Affan'ın bir habercisini üzerinde bizim katledilmemiz hakkında bir mektupla ele geçirdik.*”³³⁹ derler. Basralılar ve Kûfeliler bu mektubun muhtevassından dolayı Mısırlı kardeşlerine yardım için geri döndüklerine söylerler.³⁴⁰ Bunun üzerine Hz. Ali bu iki gruba şöyle sorar: “*Ey Kûfeliler ve Basralılar, Mısırlıların ne ele geçirdiklerini ve mahiyetinin ne olduğunu nasıl bildiniz?*” Bu soruya cevap veremeyince Hz. Ali'ye : “*Bize ne istersen söyle, bu adama (Osman b. Affan'ın) artık lüzum yoktur.*”³⁴¹ derler. Durumun ciddiyetini kavrayan Hz. Ali mektubu, hizmetçiyi ve deveyi alarak sahabeden bir grupla birlikte Hz. Osman'ın yanına gider. Hz. Osman'a bu hizmetçi ve devenin kendisinin olup-olmadığını sorulunca Halife; bunların kendisine ait olduğunu söyler. Bunun üzerine Hz. Ali: “*Bu mektubu senmi yazdın?*” diye sorar,

³³⁵ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 440.

³³⁶ Taberi, I, 2955.

³³⁷ Yaşar Kutluay, *İslâmiyette İtikâdî Mezheplerin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003, s. 59; Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 446.

³³⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 170.

³³⁹ Taberi, I, 2965; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 52; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 36; Râzî, *İ'tikâdâtü Fırâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (Neşredenin önsözünden) s. 48

³⁴⁰ Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, s. 45.

³⁴¹ Taberi, I, 2958; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 52.

H. Osman: “Hayır, Allah’a yemin olsun ki bu mektubu ben yazmadım, onun yazılması için emir de vermedim. Bu mektupla ilgili hiçbir bilgin yoktur.” der. H. Ali: “Nasıl oluyor da senin hiçbir bilgin olmadan, hizmetçin senin deventle yola çıkıyor ve senin mührün olan bir mektubu taşıyor?” deyince H. Osman tekrar yemin ederek önceki sözlerini tekrarlar.³⁴²

İsyancıların dönüşü ve mektup olayından iki sonuç çıkmaktadır; Birincisi gerçekten böyle bir mektup vardır ki ihtimal dâhilindedir. Çünkü H. Osman kendi kölesi ve mührü hakkında itiraz etmemiş, fakat köleyi Mısır’a göndermediğini de ilave etmiştir. İkincisi ise Halifenin yardımcısı Mervan b. Hakem’in³⁴³ bu işlerden sorumlu olmasıdır.³⁴⁴ Çünkü halifenin yerine tek yetkili odur.³⁴⁵ Bu nedenle isyancılar Mervan’ın kendilerine teslim edilmesini istemişlerdir.³⁴⁶ Fakat halife öldürülür endişesiyle Mervan’ı onlara teslim etmemiştir. Aslında böyle bir mektubun varlığı net değildir. Çünkü konuyla ilgili farklı farklı rivayetler nakledilir. Böyle bir mektubun Mervan b. Hakem’e nisbet edilmesi pek doğru görünmemektedir.³⁴⁷ Fakat bu mektup yaygarası iç karışıklıkları tetiklemiştir. Çünkü Medîne’ye Kûfe’den ve Basra’dan gruplar gelmeye başlamış ve Halife’nin kesinlikle görevini bırakması istemişlerdir. Ancak H. Osman, “Allah’ın giydirmiş olduğu bu elbiseyi kesinlikle çıkartmam” diyerek onların bu isteklerine olumsuz cevap vermiştir.³⁴⁸

Fitne içinden çıkılmaz bir hale gelince bazıları halifeye gidip şu tavsiyede bulunmuşlardır: “Sana itaat edenleri toplayarak harekete geç, asilerin üzerine yürü ve onları dağıt”. Fakat halife ne pahası olursa olsun Müslüman kanı dökmeden bu işi çözmeye çabasıdadır. Arkadaşlarına Kur’an- Kerim okuyarak cevap verir: “Kim

³⁴² Taberi, 1, 2965, 3003; İbn Sa’d, *et-Tabâkâtu’l-Kubrâ*, III, 65; Hizmetli, “Tarihi, Rivayetlere Göre H. Osman’ın Öldürülmesi”, *AÜİFD*, XXVII, Ankara 1985, s. 159.

³⁴³ Mervan b. Hakem’in babası H. Peygamber’i taklit etmesi, evini gözetlemesi ve Müslümanların sırrını ifşa etmesi yüzünden Rasûlullah tarafından lanet edilerek Taife sürüldü. H. Osman halife olunca Hakem ve ailesinin Medîne’ye dönmesine izin verdi. O sırada yirmi yaşlarında olan Mervân’ı da devlet kâtipliği gibi önemli bir göreve getirdi. bkz. İrfan Ayçan, “Mervan” *DİA*, XXIX, 225–227.

³⁴⁴ Apak, *H. Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, s. 132.

³⁴⁵ Taberi, 1, 2827, 2865, 2991, 3057, 3059.

³⁴⁶ Bazı diğer rivayetlere göre de Halifenin görevinde ayrılması istediler, fakat H. Osman bunu kabul etmedi. bkz. Taberi, 1, 2968.

³⁴⁷ Atçeken, “H. Osman Dönemi İç Olaylarında Mervan b. Hakem’in Rolü”, *SÜİFD*, s. 330–338.

³⁴⁸ İrfan Ayçan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2001, s. 85.

*bir kimseyi bir kimseye veya yeryüzünde bozgunculuğa karşılık olmadan kasten öldürürse, bütün insanları öldürmüş gibi olur.”*³⁴⁹ Tabi ki isyancıların üzerine yürümeyi, onları ortadan kaldırmayı reddeden Halife'nin bahsi geçen mektubu yazmayacağı âşikardır.³⁵⁰ İsyancılar Medine'ye girdiklerinde Muğire b. Şu'be adamlarını toplayıp silahlandırmış, fakat Hz. Osman yine aynı tavırla kıtalden nefret ettiğini söyleyip Muğire b. Şube ve adamlarına silahlarını bıraktırarak onları evlerine göndermiştir.

Rivayetlere göre Hz. Osman isyancılarla ara sıra karşı karşıya gelmiş ve polemiğe girmişlerdir. İsyancılar Hz. Osman'ı suçlamak için ona Bedir savaşına niçin katılmadığını, Mushafları niçin yaktırdığını, Hudeybiye'de Rıdvan biatı sırasında niçin bulunmadığını, Ümeyye Ailesine niçin görevler verdiğini, devlet hazinesinden niçin çok para sarf ettiğini sormuşlar Halife de bu soruları teker teker cevaplamıştır.³⁵¹ Bu cevaplardan sonra bir kısmı sükûnete ermişse de, ileri gelenleri aldırış dahi etmemişler, gerek Halifenin gerekse diğer ashâbın söz ve nasihatlerini küfürle karşılamışlardır. Hz. Osman da gerçek niyetlerini anlamıştır. Çünkü ayrı bölgelerden gelmelerine rağmen söz birliği etmişcesine aynı iftiraları dile getirmektedirler. Bütün bu olumsuz gelişmelere rağmen Hz. Osman isyancılarla irtibatı kesmemiş onlarla diyaloga devam etmiştir. Aralarında şöyle de bir diyalog geçmiştir. Bir kimsenin ne zaman katledebileceği konusunda bir hadis işittiğini söylemiş ve: “Bir insan ancak üç sebeple öldürülür: Evli iken zina ederse, Müslüman olduktan sonra küfür ve inkâra sapsa ve sebepsiz yere adam öldürürse” demiş ve arkasına ilave ederek: “Allah'a yemin ederim ki, cahiliye devrinde de, Müslüman olduktan sonra da zina etmedim. Haksız yere kimseyi öldürmedim, Müslüman olduktan sonra da dinimi değiştirmeyi hiç düşünmedim”.³⁵² şeklinde onlara hucet getirme yoluna gitmiştir.

Rivayetlere göre âsîler, 40 gün³⁵³ devam ettiği söylenen muhasaranın son on gününe kadar Hz. Osman'ın mescide çıkıp imamlık yapmasına göz yummuşlardır.³⁵⁴

³⁴⁹ Maide 5/32.

³⁵⁰ Kutluay, *İslâmiyette İtikâdî Mezheplerin Doğuşu*, s. 46.

³⁵¹ Taberi, 1, 2960.

³⁵² Kutluay, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, s. 47.

³⁵³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 53.

³⁵⁴ İsmail Yiğit, “Osman”, *DİA*, XXXIII, 441.

Muhasara akıl almaz boyutlara ulaşmış ve nihayet isyancılar etraftaki evlerden Hz. Osman'ın evine girmişlerdir. Hz. Osman'ı öldürmek için eve girenlerin ilki Muhammed b. Ebî Bekir olmuş, Hz. Osman'ın sakalından tutup hesap sormaya kalkışınca, Halife O'na: “*Ey kardeşim oğlu, bırak sakalımı, baban sağ olsaydı böyle hareket etmezdi*”. demiştir. Halife'den böyle bir tepkiyi beklemeyen Muhammed şaşırarak, paniğe kapılarak dışarı çıkmıştır.³⁵⁵ Sonra Kûfe'den birileri içeri girmiştir.³⁵⁶ Hz. Osman bu sırada Kur'an³⁵⁷ okumaktadır. Bu sırada diğerleri hücum eder ve içeriye girerler, Halife göğsünden aldığı bir kılıç darbesi ile okumakta olduğu Mushaf'ın üzerine düşerek can verir. Zevcesi Nâile'nin müdahale ederek katillere yalvarır, çekilen kılıçlara kendisini siper ederken parmakları kesilir.³⁵⁸ Malesef bütün bu teferruatlara rağmen halifeyi kimin öldürdüğü kesin olarak bilinmemektedir. Girenler yabancı oldukları için Nâile katilleri tanıyamaz.³⁵⁹ Fakat Taberi, Muhammed b. Ebî Bekir'le beraber içeriye girenlerin Kinâne b. Bişr ve Sevdân b. Hamrân olduklarını; Nâile'nin ümitsiz müdahale ve müdafaasına rağmen Halife'yi katledenin Kinane b. Bişr olduğunu zikreder³⁶⁰ fakat bundan sonraki rivayetler katilin hüvviyetini açıkça ortaya koymaz, dolayısıyla iş anonimleşir. Sonuç itibariyle Hz. Osman'ın şehadetiyle, İslam devletinin bürokrasisine yapılan cinayet ve darbe, dînî bir amaçla değil; tamamen siyasi amaçla yapılmıştır.³⁶¹

Halifenin muhasarası esnasında Hz. Osman taraftarı olarak bilinen ashâbtan bir kısmı, Ümeyye Oğullarından bazı kimseler, önde gelen sahabîlerden, halifenin içine düştüğü durumdan kurtarılması amacıyla yardımcı olmalarını istediler. Ancak bütün şehirlere gönderilen davetiyelere rağmen Medine'de halifenin katline neden mani olmadıkları veya mani olamadıkları üzerinde düşünülmesi gereken bir

³⁵⁵ Taberi, 1, 3020; İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, III, 72; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 40.

³⁵⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 40.

³⁵⁷ Halife öldürülünce üzerine akan kanların Kur'an'daki Bakara Suresi 137. (Onlara Karşı Allah sana yeter) âyetin bulunduğu sayfaya düştüğü kaynaklarda rivayet edilmektedir. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, III, 74.

³⁵⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 41.

³⁵⁹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 56; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 44.

³⁶⁰ Taberi, 1, 3025.

³⁶¹ L. Veccia Vagleri, “Ali-Muaviye Mücadelesi ve Hârîcî Ayrılışının İbadi Kaynakların Işığında İncelenmesi”, (trc. Ethem Ruhi Fıçlalı), *AUİFD*, Ankara 1973 XIX, s. 148.

husustur.³⁶² Ayrıca Hz. Osman'ın en büyük destekçisi olarak görünen Muaviye, elinde imkânlar olmasına rağmen, muhasara edildiği esnasında Hz. Osman'a yardımcı olmamış ya da olamamıştır. Bazı araştırmacılara göre Muaviye askerî gücü olduğu halde müdahale etmemiş,³⁶³ hatta kendi çıkarları için ölüsünden istifade yoluna gitmiştir. Çünkü yaşlı halifenin yatağında ölmesi ile muhaliflerin tarafından öldürülmesi çok farklı sonuçlara yol açabilecek iki husus olup, Hz. Osman'ın öldürülmesi, Muaviye'yi ve Ümeyyeoğullarını daha haklı bir konuma getirmeye veya kendi iktidar davalarını sürdürülebilmeleri amacıyla bahane oluşturmaya yetecektir. Böylece Muaviye Medine'de Muhacirin ve Ensârı hedef almış olmaktadır.³⁶⁴

Hz. Osman, Müslümanların kanını dökmek için gerçekten sonuna kadar sabretmiş, fakat başkalarının kanını dökmek için sarfettiği çaba sonunda kendi canına mal olmuş ve Hz. Peygamber'in damadı, Müslümanların Halîfesi hunharca öldürülmüştür.

Hz. Osman devri ve katli ile ilgili ilk yazılı vesikalardan, olayı bizzat gören görgü şahitlerinden gelen birçok rivayet vardır.³⁶⁵ İlgili rivayetleri değerlendiren Sabri Hizmetli şu neticeye ulaşmıştır: *“Allah'ın Kitab'ı, Peygamber'in sünneti üzere ittifakla Hz. Osman'a biat etmiş olan ashab ve Medinelî Müslümanlar; Rasûlullah'ın şehri Medine'yi kana bulayan olaya, yani itaat etmek ve nefisleri gibi müdafaa etmek üzere ahd ü mîskada buldukları, biat ettikleri İmamlarının anarşistlerce günlerce muhasara edilmesine, aç-susuz bırakılmasına, Mescid'e gelmesinin engellemesine ve nihayet feci biçimde öldürülmesine evlerine çekilerek seyirci kaldıktan, hatta şu iş bir an önce başkaları tarafından bitirilsin de şu adamdan kurtulalım derecesine bekledikten sonra, katl hadisesinin ardından tıpkı Tevâbûn gibi üzölmüşler, pişmanlık duymuşlar; Osman'ın intikamını almak dâvasında bulunmuşlardır. Talha, Zübeyr, Aişe, Muaviye, Amr b. el-As, Sa'd b. Ebi Vakkâs bunların başında gelmektedir. Kanaatimizce ashabın, Osman'a kurgınlıkları veya şahsi bazı meseleleri sebebiyle, olaylar karşısında seyirci kalması, halifeye*

³⁶² Mehmet Çelik, “İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri”, *FÜSBD*, Cilt: 10, Sy. 1, s. 34.

³⁶³ Çelik, “İslam Tarihinde Dinin Politikaya Alet Edilmesinin İlk Örnekleri”, s. 34.

³⁶⁴ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, s. 89.

³⁶⁵ bkz. Hizmetli, “Tarihi, Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi”, s. 152

*yardım etmemesi ve onu kendi haline terk etmesi, isyancıların işini fevkalade kolaylaştırmıştı; bu bakımdan onların da katl hadisesinde, maddeten olmasa da manevi yönden büyük sorumlulukları ve payları olsa gerektir.*³⁶⁶

Hicretin 18 Zilhicce 35/ 17 Haziran 656 yılında işlenen bu cinayet, tesirleri yüzyıllarca sürececek olan bir fitne kapısının açılmasını sebep oldu.³⁶⁷ Bu olaydan sonra sanki ashâb devri bitmiş oldu. Hz. Muhammed zamanında ve daha sonra hemen her işte danışılmış olan sahabe içinde bu tarihten sonra cepheler meydana gelmiştir. Bundan sonra kılıçlar çekilmiş, Müslümanlar birbirlerini öldürmüş, kin, kan ve ihtiras dolu ayrılma ve parçalanma dönemi başlamıştır.

Bu olay birçok siyasi ve itikâdî mezhebin oluşumuna etki etmiştir. Hz. Osman'ın katledilmesiyle sonuçlanan olayda, katiller hakkında hüküm nedir? Hz. Ali ile Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr arasında geçen Cemel savaşında ve Muaviye ile yapılan Sıffin savaşında ölen ve öldürülenlerin durumu ne olacaktır? İmanın ölçüsü ve sınırı nedir? gibi sorular, Müslümanlar arasında tartışılır olmuş ve bu kanlı olaylar, çeşitli fikri cereyanların çıkışında en büyük etkenlerden sayılmıştır.³⁶⁸

³⁶⁶ Hizmetli, "Tarihi, Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", s. 175.

³⁶⁷ Kutluay, *İslâmiyette İtikâdî Mezheplerin Doğuşu*, s. 63.

³⁶⁸ Fığlalı, "*Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Bazı Sebepler*", s. 226.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ALİ DÖNEMİ

I. HZ. ALİ'NİN HAYATI KİŞİLİĞİ VE HALİFELİĞİ

1. Hz. Ali'nin Hayatı ve Kişiliği

Ali b. Ebi Talib b. Abdulmuttalib b. Abdi Menaf, Rasûlullah'ın amcasının oğludur. Hicretten yaklaşık yirmi iki yıl önce Mekke'de doğduğu rivayet edilir. Babası Hz. Peygamberin amcası Ebu Talib, annesi de Haşim oğlu Esed kızı (Fatma bint Esed b. Haşim)'dir. Ebu Talibin en küçük oğludur. Künyesi Ebu'l-Hasan ve Ebu Turab, lakabı Haydar; unvanı Emiru'l-Müminindir. Ayrıca "Allah'ın Arslanı" unvanıyla da anılır.³⁶⁹

Hz. Ali, Hz. Peygamber'in davasını anlatma sıkıntısı çektiği nübüvvetin başlangıcında, daha çocukken Müslüman oldu. Hz. Ali'nin, Müslüman olduğunda 7-18 yaşlarında olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Fakat birçok müellif 11 yaşında Müslüman olduğuna dair görüşün isabetli olduğu kanaatindedir.³⁷⁰ Diğer bir tartışma ise, Hz. Ali'nin Müslüman olan ilk şahıs olup olmadığı hususudur. Bir rivayette, Hz. Hatice'nin ilk Müslüman, Hz. Ali'nin ise ikinci Müslüman olduğu ifade edilmektedir.³⁷¹ İbn Sa'd'ın naklettiği diğer bir rivayette; ilk Müslüman olanların Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali ve Zeyd b. Hârise olduğu nakledilir.³⁷² Hz. Peygamber'in evinde yaşayan Hz. Ali'nin küçük yaşta da olsa iman etme şansına sahip ilk kişilerden olması, erken Müslüman olmasını mümkün kılmıştır. Bu durumda onun Hz. Hatice'den sonra, yaşına göre, çocuklar arasında ilk inanan ve Hz. Peygamberle birlikte ilk namaz kılan kimse olduğu ağırlık kazanmaktadır. Hz. Ali'nin hicretten önceki hayatı hakkında kaynaklarda fazla bilgi yoktur. Ancak hayatı, menkıbevî ve efsanevî rivayetlerle örülü Şîî kaynaklarda doğumundan itibaren en ince teferruatına kadar ve zengin kerametlerle dolu olarak anlatılır.

³⁶⁹ Fırlalı, *İmam Ali*, TDV, Ankara 2005, s. 1-3; Fırlalı, "Ali", *DİA*, II, 371; Şamil İA, "Ali İbn Ebi Talib", *Şamil İA*, Şamil Yayınları, İstanbul tsz. s. 157.

³⁷⁰ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 250.

³⁷¹ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 21.

³⁷² İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 13.

Peygamber (a.s.) en yakın akrabasını uyarmak ve hakkı tebliğ etmek hususunda Allah'tan emir alınca onları Safa tepesinde toplayıp ilahi emirleri tebliğ edince, Kureyş müşrikleri onunla alay etmiştir. Hatta amcası Ebu Leheb, “*Bizi bunun için mi çağırдын?*” der ve hatta çirkin bir şekilde küfreder. Diğerleri de dağılıp giderler. Hz. Peygamber, bu yakın akrabaları bir kere daha çağırır. Yedirir; içirir; aynı teklif bir kere daha tekrar eder. Peygamber (a.s.) yemekten sonra “*Ey Abdulmuttaliboğulları, ben özellikle size ve bütün insanlara gönderilmiş bulunuyorum. İcinizden hanginiz benim kardeşim ve dostum olarak bana biat edecek*” dedi. Yalnız Hz. Ali kalktı ve orada Peygamber'in onun istediği sözlere biat etti. Bunun üzerine Peygamber (a.s.), “*Sen benim kardeşimsin ve vezirimsin*” diyerek Hz. Ali'nin gönül aldı.³⁷³

Mekke müşriklerinin eza ve cefalarını gittikçe artırmaları ve hatta kendisini öldürme hazırlıklarına girişmeleri üzerine Medine'ye hicret etmeye karar veren Hz. Peygamber, Hz. Ali'yi, kendisini öldürmeye gelecek müşrikleri oyalamak ve yokluğunu gözlemek maksadıyla Mekke'de bırakmıştır. O da geceyi Peygamber'in yatağında geçirerek onun evde olduğu hissini uyandırmıştır. Daha sonra da Hz. Peygamber'in kendisine bıraktığı emanetleri sahiplerine iade edip yine onun emri uyarınca Rasûlullahın kızı Fâtıma, kendi annesi Fâtıma ve yanındakilerle Mekke'den ayrılarak Kubâ'da Hz. Peygamber'e yetişmiştir. Hicretin beşinci ayında muhacirler ile ensar arasında yakınlık ve dayanışma sağlamak amacıyla kurulan muâhât sırasında Hz. Peygamber, Ali'yi kendisine kardeş olarak seçmişti, hicretin 2. yılının son ayında da onu kızı Fâtıma ile evlendirmiştir.³⁷⁴

Hz. Ali, Tebûk seferi hariç, Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine katıldığı gibi, birkaç seriyyede komutan olarak bulundu. Hz. Peygamber'le beraber katıldığı savaşlarda, onun sancağını taşıdı. Özellikle Hayber'in fethinde gösterdiği kahramanlık, daha sonraki dönemlerde efsaneleştirilerek anlatıldı. Bedir'de yaptığı düello ve savaşta gösterdiği başarı da anılmaya değerdir.³⁷⁵ Uhud'da ve Huneyn'de çeşitli yerlerinden yara almasına rağmen Hz. Peygamber'i bütün gücüyle korumuş, Hayber'de ağır bir demir kapıyı kalkan olarak kullanmış ve bu seferin zaferle

³⁷³ Şamil İA, “Ali Ibn Ebi Talib”, *Şamil İA*, s. 158.

³⁷⁴ Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 371; Fığlalı, *İmam Ali*, s. 5-6.

³⁷⁵ Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002, s. 38; Fığlalı, “Ali”, *DİA*, II, 371.

sonuçlanarak Yahudilere galebe çalınmasında büyük payı olmuştur. Onun her harpte doldurulmaz bir yeri ve övgüye değer tesiri vardı. Tehlikelere dalan ve güçlükleri aldırmayan bir yigitti.³⁷⁶

Hiz. Ali, Hiz. Peygamber'e kâtiplik ve vahiy kâtipliği yapmış, Hudeybiye Antlaşması'nı da o yazmıştır. Evs, Hazrec ve Tay kabilelerinin taptıkları putlarla Mekke'nin fethinden sonra Kâbe'deki putları imha etme görevi ona verilmiştir.

Hiz. Ali, Rasûlullah (s.a.v.)'in vefatıyla birlikte ortaya çıkan yönetim krizi sırasında halife olmayı umanlardan birisiydi. Öyle ki, hilafet için kendisinden daha uygun bir aday düşünmüyordu.³⁷⁷ Hiz. Peygamber'in vefatından kısa bir süre önce Hiz. Ali ile amcası Abbas arasında bu meseleyle ilgili bir görüşme meydana gelmişti. Hiz. Abbas, Rasûlullah (s.a.v.)'in hastalığı sırasında Hiz. Ali'ye giderek vefat etmesi halinde imamet kimde olacağını Hiz. Peygamber'den öğrenmesini istedi. Hiz. Ali imamet kendilerine verilmemesi halinde Müslümanların bunu onlara bir daha asla vermeyeceklerini belirterek bu konuda soru sormamanın daha iyi olduğunu söyledi.³⁷⁸ Hiz. Ali'nin, Hiz. Peygamber'in vefatından sonra, umduğunun aksine bir sonuçla karşılaşması, kırılmasına ve Hiz. Ebû Bekr'e biat etmeyi bir süre geciktirmesine neden oldu. Hiz. Ali'nin genç olması, diğer Ashâb karşısına şansını azaltan bir etkendi. O da Hiz. Peygamber'e yakınlığını öne çıkararak imamete liyakatini savunmaya çalıştı.³⁷⁹

Hiz. Ali'nin, iktidara getirilmemesinden dolayı kırgınlığının kendince haklı nedenleri vardı; ancak gölgelikte toplantının, özellikle kendisini ve akrabalarını dışlamak için yapılmadığını bilmiyordu. Esas kırgınlığı, toplantıdan haberleri olduktan sonra Hiz. Ebû Bekr ile Hiz. Ömer'in Hâşimoğullarını çağırılmalarıydı. Hiz. Ali'nin, Hiz. Peygamber'in vefatıyla boşalan iktidar koltuğunun, ailesine ait olması gerektiğini düşünüyordu. Bir bakıma Hiz. Ali, onlara Hiz. Peygamber'e akrabalığını delil olarak ileri sürürken, daha yakın akraba olan kendisini unuttuklarını

³⁷⁶ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 225.

³⁷⁷ Taberi, I, 1826.

³⁷⁸ bkz. Buhârî, *İsti'zân* 29; *Meğâzî*, 83.

³⁷⁹ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 39.

hatırlatıyordu. O, bu sözleri nastan değil, kendi kanaatinden ve gelenekten beslenen anlayıştan hareket ediyor olmalıydı.³⁸⁰

2. Hz. Ali'nin Halife Seçilmesi

Hız. Osman'ın ölümünden sonra yapılacak ilk iş, yeni halifenin seçilmesi oldu. Sahabe toplanır, Muhâcir ve Ensâr, aralarında Talha ve Zübeyr de toplantıya katılıp hilafeti Ali b. Ebî Talibe'e teklif ederler.³⁸¹ Fakat Hz. Ali, kabul etmeyip “*Sizin seçeceğiniz kimseyi ben de kabul ederim*” der. Hz. Ali, daha sonra bu meselenin istişare ile halledilmesini ve Bedir ashâbının rıza gösterdiği kimsenin halife olması gerektiğini söyledi.³⁸² Hz. Ali, Hz. Ömer'in metodu kullanmak istedi, çünkü Hz. Ömer kendisinden sonra belli bir kişi tayin etmeyip Aşere-i Mubeşşere'den bir heyet bıraktı. Hz. Ali de Bedir savaşında bulunan sahabenin görüşüne başvurulmasını istiyordu. Uzun görüşmeler ve tartışmalardan sonra, Hz. Osman'ın şehid edilmesinden dört gün sonra Hz. Ali'ye biat edildi.³⁸³ Ancak burada dikkatimizi çeken bir husus var; bazı kaynaklarda Hz. Ali'yi isyancılar zorla halife yapmışlar gibi bir durumdan bahsedilir.³⁸⁴ Bu tür rivayetler, diğer rivayetlerin bütünlülüğü ile bağdaşmaz. Sırf isyancılar ısrar ettikleri için Hz. Ali halife seçilmedi, çünkü yukarıda geçtiği gibi Hz. Ali, Bedir savaşında bulunan sahâbiler arasından bir heyet veya onların görüşünün alınması istedi. Bunlar arasında seçkin sahâbilerden Talha ve Zübeyr vardı. Zîra Hz. Ali sırf isyancıların zorlamasıyla değil, Müslümanların seçkinlerinden ve önde gelenlerinden, kendisinin halife olması istedikleri için hilafeti kabul etmiştir.

Biatla ilgili çeşitli rivayetler ileri sürülür. Talha ve Zübeyr'in önce biat ettikleri sonra biatlarını zorla yaptıklarını söylemişler³⁸⁵ yahut Zübeyr'in hiç biat etmemiş olduğu söylenir. Bu konu da çelişikili rivayetler olmasına rağmen Hz. Ali'ye toplu

³⁸⁰ Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, s. 39.

³⁸¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 81.

³⁸² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 43.

³⁸³ Bazı kaynaklarda üç bazı kaynaklarda beş günde halifesiz kaldılar. bkz. Ebû Hanife Dineverî, *İslâm Tarihi*, (trc. Nusrettin Bolelli, İbrahim Tüfekçi), Hıvad İletişim, İstanbul 2007, s. 192; Neşet Çağatay, *Sorularla İslâm Dini ve İslâm Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, tsz, s. 311.

³⁸⁴ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 207; Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi I*, s. 9.

³⁸⁵ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 31.

biat yapıldığını,³⁸⁶ fakat toplumdaki, cemaatten haricte kalan birkaç sahabinin olduğu rivayet edilir. Bunların arasında: Sa'd b. Ebi Vakkas, Abdullah b. Ömer, Hasan b. Sabit, Ka'b b. Malik, Muhammed b. Mesleme, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Meleme, Muğire b. Şube, Usame b. Zeyd, Ebu Said el-Hudri vs. gibi zatların olduğu rivayet edilir.³⁸⁷ Eğer Hz. Ali tarafından bir zorlama olsaydı diğer sahabiler için de geçerli olurdu, neden sadece iki şahıs üzerine zor kullansın.

Diğer rivayetlere göre ise Talha ve Zübeyr, Hz. Osman'ın katillerini bulma şartıyla biat etmişlerdir.³⁸⁸ Fakat Talha ve Zübeyr'in daha ilk anda biatı kabul etmiş oldukları ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü Hz. Ali, mescidde iken bu işi kabul etmelerini her ikisine de ayrı ayrı teklif etmiş, onlar reddedince kendisine biat edilmeye başlanmıştır.³⁸⁹ Böylece Medine'de bulunan Müslümanların ekseriyeti Hz. Ali'ye biat ettiler.

³⁸⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 81.

³⁸⁷ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 226; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 96; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 254.

³⁸⁸ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 446.

³⁸⁹ Taberi, I, 3078; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 31; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 44.

II. HZ. ALİ DÖNEMİ SİYASİ OLAYLARI

1. Hz. Osman'ın Katillerinin Cezalandırılması

Hz. Ali'ye biat edildikten sonra, sahabeden bir grup Talha ve Zübeyr, Hz. Ali'yi ziyaret edip, Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının dinin gereği olduğunu hatırlatmışlar. Ali de onlarla aynı fikirde idi, fakat durum buna el vermiyordu. Kendisi ne kadar Halife ise de, vaziyete fiilen hâkim olan isyancılar, ihtilali yapanlardı. Hz. Ali, hangi kuvvete dayanarak onları tedip edecek, emirlerini dinlettirebilecek? Kendisine gelenlere bunları anlattı, beklemeleri lazım geldiğini söyledi. Talha ve Zübeyr, Basra ve Kûfe'ye giderek silahlı adam toplayıp getirebileceklerini söylediler, fakat Hz. Ali, ortalığın biraz durulmasını ve vaziyetin sakinleşmesi ve uygun bir ortam oluşmasının daha iyi olacağı fikrinde idi.³⁹⁰

Hz. Ali halife seçilince yapılacak ilk iş Hz. Osman'ın katillerini bulup şeriate göre cezalandırmak idi. Aslında Hz. Ali de böyle bir hükmü reddetmiyordu, fakat ortada belirli bir suçlu yoktu. Halifenin en yakını olan zevcesi Naile, isim veremiyordu. Kıyas hükmünü sadece bir kişiye uygulayacaktı, bütün isyancıları zaten cezalandıramıyordu. Hadise çok yönlüydü. Her şeyden önce Hz. Osman'ı şehid edenler bir kitle idi. Ve onlar tek sesle *Osman'ı hepimiz öldürdük*³⁹¹ diyorlar ve bu kitlenin arasından katilleri tespit edip cezalandırmak çok zor bir işti. İsyancılar üç beldeden gelmiş, 2.500'ü aşkın bir topluluk hala şehirde dolaşıyordu, hatta çevrede hâkim durumda bulunuyorlardı. Her şeyden önce bunların dağıtılmaları gerekiyordu, yapılan konuşmalar, geldiğiniz yerlere dönünüz tavsiyeleri fayda vermiyor, "Sebeiyye"³⁹² teklifleri kabul etmeyince, etrafındaki diğer insanlar da onlara uyuyordu.³⁹³

Yeni halifeye fiilen yalnız Medine'de biat edilmişti, vilayetlerin durumu yahut bu seçimi nasıl karşılayacakları meçhuldü. Hz. Ali, bundan sonra valileri

³⁹⁰ Taberi, I, 3070.

³⁹¹ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 40.

³⁹² Burada görüldüğü gibi Sebeiyye deyiimi ile Osman'a isyan edip sonunda onu katleden bütün topluluk kastedilmektedir. Oysa bu topluluğun içinde ve Abdullah b. Sebe'nin çevresinde bulunanların çoğu daha sonra Harici olarak karşımıza çıkacaklardır. Sebeiyye, Şia'nın gulatının ismi olarak kabul edilmektedir, bununla beraber zemmi ifade etmek üzere bütün Şii'lere de teşmil edildiği vakidir. Bu hususta bak. Taberi, II, 136, 623, 651, 703, 704. Hariciler de Kûfe'de Şii'lere hakaret olmak üzere onları Sebeiyye diye adlandırıyorlar. Bak. Taberi, II, 43.

³⁹³ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 73.

değiştirmeye başladı. Dört Arap dâhisinden biri olan Muğire b. Şûbe³⁹⁴ ve Abdullah b. Abbas,³⁹⁵ Hz. Ali'yi şimdilik valileri azletmemesi konusunda uyarılmış, aksi takdirde çok büyük problemler ortaya çıkacağını hatırlatmışlar ise de Hz. Ali dinlememişti.³⁹⁶ Hz. Ali, halife olunca Muaviye'nin yerine Sehl b. Hunejf'i, Şam valiliğine tayin etmişti. Fakat her ne kadar Muğire, kendisine herkesten biat alınca kadar Muaviye'yi şimdilik görevinde alıkoymasını, daha sonra işler yoluna girince istediğini yapabileceğini ve bunun bir siyaset gereği olduğunu önermişse de o, kendi menfaatine olan bu siyaseti, İslâm'la bağdaşmayacak bir aldatma şekli olarak telakki ettiği için kabul etmemişti.³⁹⁷

Nitekim çeşitli vilayetlere tayin edilen valilerden bazılarının kabul edilmeyerek geri gönderilmeleri Hz. Ali'nin hilafetinin genel tasvibe mazhar olmadığını ortaya koydu. Hz. Ali; Basra, Kûfe, Yemen, Mısır ve Şam'a yeni valiler tayin etti. Fakat bunların çoğu, daha tayin edildikleri yerlere varmadan geri çevrildiler. Asıl meselesi o şehirde yaşayanların, Hz. Ali'nin hilafeti kabul edip etmeyecekleri meselesi idi. En sert tepki, Şamdan geldi. Hz. Ali tarafından gönderilen yeni vali Sehl b. Hunejf'i, Muaviye'nin bir süvari birliği Tebük'te karşıladı, Şam'a sokmadan geri çevirdiler.³⁹⁸ Kûfeliiler ise, eski vali Ebû Musa el-Eş'ari'den memnun olduklarını beyan ederek yenisini kabul etmemişlerdi. Bu arada Mısır'a gönderilen Kays b. Sa'd'a bu beldenin çoğunluğu itaat etmiş, küçük bir grup dışında "*Osman'ın kanını talep ve cezanın verilmesini beklemeyi*" uygun görerek biatı reddetmişler.³⁹⁹ Basralılar firkalara ayrılmışlar, bir kısım, "Medineliler ne yaparsa bizde onu yaparız, şimdi bekleyeceğiz" demişler, bir kısım da biatı kabul etmişler. Yemen'e gönderilen valiyi halk kabul etmiş, fakat eski vali, hazinede mevcut ne varsa alarak Mekke'ye götürmüştü.⁴⁰⁰ Bu olaylardan sonra artık açık bir şekilde Müslümanlar gruplara, kamplara, hiziplere, firkalara ayrılmış; tefrikaya düşmüşler; aralarında ihtilâf baş göstermiş ve birbirlerine düşman saflarda yer almışlardır.

³⁹⁴ İslâm Tarihinde dört Arap dâhisi diye anılan kimseler: 1) Muğire b. Şube, 2) Amr b. el-Âs, 3) Muaviye b. Ebî Sufyan, 4) Ziyad b. Ebîhi'dirler.

³⁹⁵ Dineverî, *İslâm Tarihi*, s. 193.

³⁹⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 87.

³⁹⁷ Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİFY, İstanbul 1994, s.198; Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi I*, s. 9.

³⁹⁸ Taberi, IV, 442; Dineverî, *İslâm Tarihi*, s. 192.

³⁹⁹ Taberi, I, 3102, İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 250.

⁴⁰⁰ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 92.

Bundan sonra Hz. Ali, elçi olarak Haccâc b. Gasiye el-Ensârî'yi seçip, Muaviye mektup gönderdi. Hz. Ali Muaviye'ye mektupta şöyle yazdı: “İmdi, Osman'ın başına gelenler ve insanların benim etrafımda toplanıp bana biat ettikleri haberi sana ulaştı. Barışa gir veya savaşa izin ver”. Muaviye mektubu okuduktan sonra elçiye bir şey söylemedi, yazılı bir cevap da vermedi. Muaviye, elçiyi hemen geri göndermedi dört ay yanında bıraktı, bu süre içinde Hz. Ali tedirgin oldu.⁴⁰¹ Ancak Muaviye, elçiyi Şam'da tutarken bir taraftan da kendisine yardımcı olacak etkin kimselerin desteğini aramaya devam etti. Muaviye, halifenin elçisini üç ay gibi bir zaman yanında tutmakla bir taraftan hazırlıklarını yaparken, diğer taraftan da Suriye bölgesinde oluşturulan savaş havasının ve onların Muaviye'ye bağlılıklarının ne derece kuvvetli olduğunu göstermek istemişti.⁴⁰²

Hz. Osman'ın öldürülmesinden üç ay sonra Muaviye Abbasoğulları'ndan bir adamı çağırdı ve ona üzerinde “Muaviye'den Ali'ye” yazılı mühürlü bir tomar kâğıt vererek Medine'ye gönderdi.⁴⁰³ Bu kişi Medine'ye girince insanların görmesi için kâğıdın ucundan tutup yukarı kaldırmasını emretti. Abbasînin elindeki kâğıdı okuyan, evine çekiliyordu. Hz. Muaviye'nin, Hz. Ali'nin hilafetine itiraz ettiğini anlamışlardı.⁴⁰⁴ Elçi, Hz. Ali'ye doğru gitti. Hz. Ali huzuruna girdi ve mektubu ona verdi. Hz. Ali mektubu açınca bir şey yazmıyordu,⁴⁰⁵ Hz. Ali, elçiye bunun dışında diyecek bir şeyi olup olmadığını sordu. Elçi, “Ancak kısasa razı olan insanların yanından geliyorum” diye cevap verdi. Hz. Ali ona kısası kimden istediklerini sordu. Elçi, “Bizzat senin cemaatinden” diye cevap verdi. Elçi, “Hz. Osman'ın gömleği altında ağlaşan altmış bin kişinin yanından geldim. O gömleği kendilerine bayrak edinmiş, Şam minberine giydirmişler.” dedi.⁴⁰⁶ Hz. Ali bu konuşmayı duyunca çok üzüldü. “Osman'ın kanının bedelini benden mi istiyorlar? Onların dostu gibi benim de dostum öldürülmüş ve ben de hakkı çiğnenmiş birisi değil miyim?”⁴⁰⁷ Osman'ın öldürülmesinden sonra Numan b. Beşir, onun kanlı gömleğini ve Naile'nin kesilmiş parmaklarını alıp Şam'a götürdü. Muaviye bu kanlı gömleği ve kesik parmaklarını

⁴⁰¹ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 50.

⁴⁰² Aycan, *Saltanat Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, s. 99.

⁴⁰³ Dineverî, *İslâm Tarihi*, s. 192.

⁴⁰⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 50.

⁴⁰⁵ Bazı rivayetlerde sadece Besmele yazılı idi.

⁴⁰⁶ Dineverî, *İslâm Tarihi*, s. 192; Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 228.

⁴⁰⁷ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 228.

camii minberine astırıp halkı Ali ile savaşa kıskırtıyordu.⁴⁰⁸ İşte bu Muaviye'nin yeni Halifeyi tanımaması ve ona cephe aldığı ilanı demektir. İbn Hazm, Muaviye'nin bu hareketini "içtihad" bağlamaktadır: "Muaviye, Ali'nin faziletini ve hilafete layık olduğunu kabul ediyor. Lakin onun içtihadına göre Hz. Osman'ın katillerinin muhakemesi her işten önce gelmelidir. Kendisinin, Hz. Osman'ın kanını talepte herkesten fazla hakkı olduğunu ileri sürdü. Bu tam manasıyla bir içtihad meselesi ve biatı geciktirme de buna bağlı olduğu için günah sayılmamalıdır."⁴⁰⁹

Muaviye, Peygamber Efendimizin kayın biraderi olmasının yanında, Hz. Osman'ın da amcasının oğlu idi. Hz. Osman şehit edilince bu akrabalığından dolayı "Bir kimse zulmen öldürülürse onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik"⁴¹⁰ âyetini delil göstererek Hz. Osman'ın katillerine cezalarının verilmesiyle kendini sorumlu kabul etti. Bu itibarla Hz. Ali'den katillerin hemen cezalandırılmasını veya yakalanıp kendisine teslim edilmesini istedi. Daha önce belirttiğimiz şekilde, Hz. Ali ise katillerin cezalandırılmasını o anda mümkün görmüyordu. Daha sonra Hz. Ali, Muaviye'yi, Şam valiliğinden aldı ise de bu kararını uygulayamadı.

Muaviye Hz. Osman'ın katillerini bulma bahanesiyle devamlı propaganda yapıyordu. Mesele o kadar da basit değildi, çünkü bundan sonra iki tarafın savaş için hazırlanmaları gerekirdi. Muaviye, yaptığı propagandanın arkasında durmaya kararlı idi. Hz. Ali ise Medine'de zaten halife seçildi, halifeye biat edilmesi gerekirdi. Durum böyle olunca Muaviye için yapılacak ilk iş, Hz. Ali'yi zayıflatmak için onun taraftarlarını azaltmaktı. Hz. Ali'nin taraftarlarından en kuvvetlisi, Mısır valisi Kays b. Sa'd'dır. Muaviye, Hz. Ali tarafından tayin edilen Mısır valisini, kendi tarafın çekmeye çalıştı, fakat Kays açıkça Hz. Ali'nin taraftarı olduğunu söyleyince bu defa Hz. Ali'den uzaklaştırabilmek için çeşitli hilelere başvurdu ve sonunda kısmen muvaffak oldu.⁴¹¹ Muaviye'nin çıkarttığı bozgunculuk şayialarına kapılan Hz. Ali onu Mısır valiliğinden azletti. Buna rağmen Medine'ye gelen Kays ondan ayrılmadı ve sonuna kadar Halife ile beraber kaldı.

⁴⁰⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 70; Çağatay, *Sorularla İslâm Dini ve İslâm Tarihi*, s. 311; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 82; Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 169.

⁴⁰⁹ İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 88.

⁴¹⁰ İsra, 17/33.

⁴¹¹ Taberi, I, 3235; İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VIII, 251-3.

Hz. Ali ve Hz. Muaviye arasında çıkan bu anlaşmazlık, Hz. Osman'ın katillerini cezalandırma konusundadır. Yukarıda geçtiği gibi, Hz. Ali aynı şekilde asileri cezalandırmak istedi, fakat yeri ve zamanı değil, kargaşa ortamı ortadan kalktıktan sonra cezalandırma işleminin yapılması gerektiğine ilişkin tavrı, Hz. Ali'nin olaylar karşısındaki kararlı tutumunu çok iyi bilenlere garip gelmiş, muhtemelen Talha ve Zübeyr de onun bu tavrını yadsımışlardı. Kısacası, Hz. Ali'nin hiçbir zaman siyasetin oyunlarına ayak uydurmayacak kadar muttakî, dürüst ve şeriate uyma hususunda büyük bir titizlik göstermişti.⁴¹² Onun katilleri cezalandırma hususunda, işi sonraya bırakan tutumunu garip karşılamış olabilirler. Bunun en güzel örneği; Muğire'nin, Hz. Ali'ye valileri değiştirme esnasında yaptığı tekliftir. Hz. Ali, hiçbir şekilde hileye başvurmaksızın, siyasete karışmadan dürüst bir şekilde amaçlarını ortaya koyarak devam etmiştir.

2. Hz. Ali'ye Muhalefet Edenler

Hz. Ali, tek muhalefet cephesinin sadece Muaviye'den geleceğini düşünürken yanılıya düştü. Hz. Ali'nin hesaba katmadığı husus ise Talha ve Zübeyr'di. Çünkü bazı rivayetlere göre Talha Basra, Zübeyr ise Kufe valiliğini istemişlerdi. Hz. Ali ise bunu reddetmişti.⁴¹³

Hz. Ali, Muaviye'nin elçisiyle uğraşırken birden karşısına Şam hâdisesinden daha zor bir mesele çıkıverdi. Bu da Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe ve bunlara katılanların muhalefeti idi.⁴¹⁴ Hz. Ali'ye biat gerçekleştikten sonra, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr umre yapmak üzere Mekke'ye gitmek için Hz. Ali'den izin istemişler, Hz. Ali'nin onlara izin vermesi üzerine bunlar Mekke'ye gitmek üzere yola koyulmuşlardı. Büyük bir kalabalık da peşlerine takılmıştı.⁴¹⁵ Hz. Aişe ise onlardan önce fitneden kaçmak için o sene hac yapmak maksadıyla Mekke'ye gitmişti.⁴¹⁶ Hz. Osman'ın şehid edildiği öğrenen Hz. Aişe, Medine'ye dönmeyip Mekke'de kaldı.⁴¹⁷ Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr başta olmak üzere Basra ve Kûfe valileri ile Mekke'de bulunan Emevî ailesi mensuplarının yanında yer almışlardı. Bu cephenin

⁴¹² Fırlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 41.

⁴¹³ Taberi, 1, 3116; Atay, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, s. 23.

⁴¹⁴ Taberi, 1, 3111.

⁴¹⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, X, 432.

⁴¹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, X, 431.

⁴¹⁷ Taberi, 1, 3111; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, I, 48.

amacı da “Osman’ın kanını talep ve isyancıları cezalandırma idi”. Ancak Hz. Osman’ın katillerini cezalandırma meselesi, Muaviye’nin gösterdiği bu tutumu ile Mekke’de bulunan Emevî ailesi mensuplarının yanında yer aldıkları Hz. Aişe ile Talha ve Zübeyr’in davranışlarının gerçek sebeplerini izah edebilmek gerçekten çok güçtür.⁴¹⁸ Çünkü Halifenin, isyancıları cezalandırmak istediği şüphesizdi. Ancak ortada cezalandırılacak bir kişi değil, sayıları binleri aşan ve Medine’ye hâkim bir isyancı grup vardı. Eğer Hz. Aişe, Talha, Zübeyr ve Muaviye, “Osman’ın kanını talep” konusunda gerçekten samimi idilerse, niçin Halifenin safında değil de, karşısındadırlar?⁴¹⁹ İşte bu olayı değerlendirmek için mutlaka bir takım rivayetleri ele almak gerekir. Hz. Aişe hakkında yapılan çeşitli ve birbirine zıt rivayetler vardır. O, Hz. Osman şehid edilmeden önce hakkında “o, bu Kitab’ın hükümlerini çiğnemiş ve küfre gitmiştir”⁴²⁰ derken, onun ölümünü ve Hz. Ali’ye biat haberini alınca da “mazlum olarak öldürülmüştür”⁴²¹ demektedir. Hz. Aişe’nin, Hz. Ali’ye cephe almasının belki psikolojik sebepleri olabilir. Kadın haleti ruhiyesi, çok seneler önceki gerdanlık kaybetme vakâsı üzerine çıkan dedikoduları ve o zaman Hz. Ali’nin kendisine karşı takındığı tavrı unutmamış olabilir.⁴²² Hz. Talha veya Hz. Zübeyr de biat etmişlerken, umdukları valilik veya “hilafete ortaklık taleplerine” müsbet cevap alamamış bunun üzerine Talha ile Zübeyr, halifeden umre için Medine’den ayrılma izni istemişler, bu izin de dört ay sonra verilmişti.⁴²³ Zîra yukarıda da belirttiğimiz gibi Hz. Ali, Hz. Osman’ın kanından sorumlu değildir ve üstelik biat edilinceye kadar, hiç kimse Osman’ın katlinden dolayı onu itham etmemiştir.⁴²⁴ Çeşitli ve spekülasyon rivayetler vardır, fakat rivayetler arasında Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Hz. Ali’ye biat ettiklerinde şartlı biat etmişlerdir, halktan bir çoğu aynı şartı koşmuşlardır. Hz. Osman’ın katillerinin bulup cezalandırılmasını istiyorlardı.⁴²⁵

Rivayetlere göre: Hz. Talha, Hz. Zübeyr umreden sonra Hz. Aişe ile bir araya gelip Hz. Osman’ın öldürülmesi konusunda konuşmak üzere bir araya geldiler. Hz.

⁴¹⁸ Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s. 53.

⁴¹⁹ Fığlalı, *İbadiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 40.

⁴²⁰ Fığlalı, *İbadiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 41.

⁴²¹ Taberi, , 3112.

⁴²² Kutluay, *İslâmiyette İtikâdi Mezheplerin Doğuşu*, s. 67; Fığlalı, *İbadiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 41.

⁴²³ Ethem Rûhi Fığlalı, “Cemel Vak’ası”, *DİA*, İstanbul 1993, VII, 320.

⁴²⁴ Fığlalı, *İbadiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 41.

⁴²⁵ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 447.

Zübeyr ve Hz. Talha, Hz. Aişe'ye şöyle dediler: *“bize uyarasan Osman'ın kanını talep ederiz”*. Hz. Aişe *“Osman'ın kanını kimden talep edeceksiniz?”* diye sordu. O ikisi; *“O katiller, bilinen bir topluluktur. Ali'nin en yakınları, ashâbın en başta gelenleridirler. Sen bizimle beraber yola çık ve bizi takip edecek olan Hicazlılarla birlikte Basra'ya gidelim. Basralılar seni görürlerse, seninle birlikte tek yumruk olacaklardır.”* Hz. Aişe, onların yola çıkış teklifini kabul etti ve sağında solunda insanlarla yolculuğa çıktı.⁴²⁶

Hz. Ali'ye karşı çıkanların başında ilk sırada Muaviye yer almaktadır. Fakat Muaviye'nin Cemel oluşumuna katılmayışı ise şaşkıncıdır. Onun ve Cemel topluluğun aynı amacı güdüyor görülmelerine rağmen, birleşmeleri ve yardımlaşmaları neden mümkün olmamıştır. Böyle bir istifham, aslında iki topluluğun hedeflerinin birbirinden farklı olduğunu açıklamada yardımcı olur. Muaviye, kendisi Cemel topluluğuna katılmak istemediği gibi, Emevi ailesine uzak durmalarını istiyor, bir yerde o, Hz. Osman'ın kanını talep etmenin kendi hakkı olduğuna inanıyordu. Böylece kendisi başkalarına katılmayıp Medine'deki Emevî ailesine Şam'a çağırdı. Onların Şam hususunda istekli olmalarından haberdar olan Muaviye, Cemel topluluğuna yardımcı olmayacağını, kendisini yalnız bırakmalarını ve aslan yuvası olarak nitelendirdiği Şam'a gelmelerini istiyordu.⁴²⁷ Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr, Hz. Ali'ye karşı çıkmaları Muaviye Hz. Osman'ın kanını Hz. Ali'den istenmesi gerektiğini insanları inandırmak için ona artı bir güç kazanıyordu.

Aişe, Talha ve Zübeyr'in önderliğinde hadise dini bir mahiyet alınca, Hz. Ali hemen işe el attı. Ancak, Naile'nin de belirttiği gibi Hz. Osman'ı şehid edenleri tanıımıyordu. Bu yüzden katil veya katilleri belirlemek ve cezalandırmak zaman istiyordu. Ortalığın yatışması gerekiyordu. Ortamı hiç göz önüne almak istemeyen muhalifler ise; *“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir”* ayetini dillerine dolayarak; Hz. Ali'nin Allah'ın emrini çiğnediğini, kısası tatbik etmediğini, üstelik katilleri de saklayıp, koruduğunu propaganda ediyorlardı. Öyle ki, Hz. Osman'ın

⁴²⁶ Dineverî, *İslâm Tarihi*, s. 196.

⁴²⁷ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, s. 95–96.

katlinde tüm Medine halkı seyirci kalmışken, Ümeyyeoğulları bilerek hedefi küçültmüş ve tek suçlu adeta Hz. Ali olmuştu.⁴²⁸

Muhalefet, cephesinin arkasına sığındıkları kısas hükmünün icra usulü ise şer'an şöyledir: "... Hz. Osman'ın kanını istemenin tek bir şeri yolu vardır: Her şeyden önce yeni halifeye biat edilecekti. Kendisi resmen halife olarak tanındıktan sonra, O'ndan şu hususlar istenecekti: Osman'ın katillerini bul ve haklarındaki gerekli tahkikatı icra et. Onları mahkemede yargıla. Suçluluk nisbetine ve cürme iştirak derecesine göre her birinin cezasını... ver. Bu hususta şeriat ölçüleri ve mahkeme usulleri gereğince ne lazımsa öyle yap. İstersen teker teker şahitlerini dinle vesaire..."⁴²⁹.

Katilleri bulmak devlet başkanın halifenin görevi idi. Hz. Ali, ya devrin meşhûr, kanunî ve resmi halife idi—ki öyle idi— veya değildi. Eğer kanunî halife ise o zaman bu devlet işi idi. Eğer değilse isyancıları nasıl yakalayacak, nasıl ve ne hakla cezalandırabilirdi? Hangi yetki ile yakalamaya kalkacaktı? Aslında şeran bunları istemek, maktulün varislerinin hakkıydı. Osman'ın oğulları hayattayken⁴³⁰ bu iş şeriat gereği Muaviye'ye düşmüyordu, hele hele Aişe, Talha ve Zübeyr'e hiç düşmezdi.

Velhasıl, ister dini ister dünyevi hırs ve kırgınlık olsun, İslâm Tarihinde ilk kez olarak Müslümanlar, Hz. Peygamber'in eşi, damadı ve sahabîler oldukları halde ellerinde kılıçlar karşı karşıya geliyorlardı. Ancak daha sonra göreceğimiz gibi ne Hz. Aişe ne de Hz. Ali savaşmak için kat'i kararlarını vermemişlerdi. Bu tür siyasi olaylar daha sonraki dönemlerde mezheplere bir zemin hazırlanmış oldukları söylemek mümkündür.

2.1. Cemel Olayı

İki ordu Basra yakınlarında karşı karşıya geldiklerinde görünen o ki iki ordu da savaşmaya niyetli değildi, problemlerinin sulh yoluyla halledilmesini arzu ediyorlardı. Bu sebeple, arada elçiler teatisine başlandı ve ilk anlardan itibaren bir anlaşma veya bir çözüm peşinde idiler.

⁴²⁸ Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendiği Kelam Meseleleri*, s. 172.

⁴²⁹ Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 494.

⁴³⁰ Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 155-156.

Hz. Ali, Ka'ka b. Amr'ı elçi tayin ederek Basra'ya gönderdi. Ka'ka, önce Hz. Aişe ile görüşüp geliş maksadını sormuş, o da insanların ıslahı için geldiğini söylemişti. Ka'ka, daha sonra Hz. Talha ve Hz. Zübeyr ile de görüştü. Onlar, *Hz. Osman'ın katillerinin cezalandırılmasının Kur'an'ın emri olduğunu, bunu terk etmenin Kur'anı terk etme olduğunu, cezanın yerine getirilmesinin Kur'an'ın ihyası olacağını ifade etmişlerdi. Ka'ka onlara en önemli şeyin sükûnetin sağlanması olduğunu, ortalık sakinleştikten sonra cezaların infaz edileceğini belirterek; Hz. Ali'ye biat ederseniz çok hayırlı bir iş yapmış olursunuz, bu ümmetin selametine ve huzura sebep olur demiş ve aksinin ise ümmet için büyük bir felaket olacağına dikkat çekmiştir.*⁴³¹

Hz. Aişe, Ka'ka'dan bu haberi alınca şöyle der: *"Güzel söyledin, isabet ettin, eğer Ali de senin dediğin gibi söylerse iş düzelir."*⁴³² dedi. Ka'ka, Hz. Ali'ye gitti ve durumu haber verdi. Hz. Ali, aldığı haberden memnun oldu ve halkı sulh yapmaya çağırdı. Bu arada şu mahiyette bir hutbe okuduğu rivayet edilir: *"Hz. Osman'ın katli ile ilgili olaya katılanlar, bu cemaatten ayrılın. Onların hiç birisi bizimle gelmesin."*⁴³³ Bu anlaşmalardan ve bu hutbeden sonra artık isyancıların sonu gelmeye başladı. Durum, Medine'deki durum değildi. Çünkü Müslümanlar çok kalabalık idiler ve isyancılara karşı eylem yapılabilir durumda idiler.⁴³⁴

Ordular karşılıklı olarak karargâhlarını kurmuşlardı ve meseleye müzakere yolu ile bir hal çaresi bulmaya giriştiler. Ali b. Ebî Talib işi sulh yolu ile halletmek için çalışıyor, bu hususta karşı taraf da ona uyuyordu. Hz. Ali'nin Talha ve özellikle Zübeyr ile bizzat görüşmesi de olumlu sonuç verdi. Hatta Zübeyr, Ali'nin kendisine, Hz. Peygamber'in Ali ile haksız yere mücadele edeceğine dair sözlerini hatırlatması üzerine bu işten vazgeçmek istediğini Aişe'ye bildirdi.⁴³⁵

Anlaşma nerdeyse iki taraftan kabul edilmiş gibi gözüküyor. Fakat olayın başlandıktan bir gün önce rivayetlerde geçtiği söylenen gizli bir toplantıdan bahsediliyor.

⁴³¹ Taberi, 1, 3156; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 123.

⁴³² Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 235.

⁴³³ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 235.

⁴³⁴ Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 29.

⁴³⁵ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 79; Fırlı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, 320.

Halife Ali b. Ebî Talib'in safında bulunan ve aynı zamanda Osman b. Affan'ın katline iştirak etmiş olanlar, iki taraf arasında sulhun akdedilmesinden korkarak, gizli bir toplantı yaparlar. Başlarında Abdullah b. Sebe olmak üzere bu grup, Ali b. Ebî Talib ordusunda bulunuyorlardı. İki taraf arasında uzun süren elçi teatisi ve müzakerelerden sonra, bizzat büyüklerin karşı karşıya gelerek konuşup nihai karara varacaklarını, "Osman'ın katillerinin cezalandırılması konusu kesin şekilde hal yoluna girdiğini" öğrenen isyancılar telaşa kapıldılar. Durum Medine'deki gibi değildi, kendilerine karşı girişilecek herhangi bir hareketi durdurmaları imkânsızdı, bu onlar için bir ölüm kalım meselesiydi. Abdullah b. Sebe, yakın arkadaşları ve adamları İlba b. El-Heysen, Şureyh b. Ebva, Salim b. Sa'lebe el-Absi, Adıyy b. Hatem, Şureyh b. Evfa b. Dubey'a, el-Eşter ile Osman'ın katline iştirak eden birkaç kişiyi gizli bir toplantıya çağırdı.⁴³⁶

Toplandıkları zaman Abdullah b. Sebe, meseleyi açıkça ortaya koyar: "*Nedir başımıza gelen? Yemin ederim ki, Ali b. Ebî Talib, Allah'ın Kitabı'nı Osman'ın kanını talep edenlerden daha iyi bilir ve ona göre amelde bulunur. Konuşmaları işittiniz, yarın herkesi sizin karşınızda toplayıp, cezalandırılmanızı isteyecek, sayılarınız onlardan çok az, ne yapmak lazım?*" Çeşitli hal şekilleri ortaya atılır: "*Ali b. Ebî Talib'in hakkımızdaki kanaati nedir bilmiyoruz, oysa Talha ve Zübeyr'in görüşleri meydanda... Eğer Ali de onlara uyar, sulh yapacak olursa, ona da Osman'a yaptığımızı yaparız, halk da sesini keser.*" Yahut: "*Bunları terk edip bir bölgeye çekilip oturalım, kimin kuvvet kazanacağını izleyelim, sonucu bekleyelim...*" Bunların hiçbiri Abdullah b. Sebe tarafından kabul edilmez, her görüşü eleştirir ve "çıkılmaz yol" olduğunu gösterir. Bundan sonra en iyi teklif Adıyy b. Hatem'den gelir, o şöyle der: "*Şayet iki taraf bir savaşa girerlerse bizimle uğraşacak halleri kalmaz*" Bunu Abdullah b. Sebe de onaylar: "*Güzel düşündün*" der, "*İki taraf savaşa başlarsa, bir daha birleşmeleri ihtimali ortadan kalkar, sizinle uğraşamazlar, herkes meşgul edilmiş olur. Aksi halde, ey Osman'ın katilleri, hepiniz 2.500 yahut 2.600 kişisiziniz, bu durumda kimseye karşı koymadan ezilirsiniz...*"⁴³⁷

⁴³⁶ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 42.

⁴³⁷ Taberi, 1, 3163–3164.

Gece vaktinde bir daha toplantı yapan Abdullah b. Sebe, güneş doğmadan harekete geçmeye karar verdi. Şureyh b. Evfa'nın "*Geç kalmayıp, acelede etmeden tam zamanında hareketle iki tarafın tutuşturulması, kılıç kılıca çarpışmanın başlatılması şarttır*" şeklindeki görüşü uyarınca ve Abdullah b. Sebe'nin direktifleri ile grup grup, gecenin karanlığı içerisinde hücumla geçtiler. Asiler iki gruba ayrıldılar, bir grup Basralılara saldırdılar diğer grup ise Kûfelilere saldırdılar. Uyanan herkes haliyle kılıcına sarılıp, "*Ne oluyor?*" diyordu, her iki tarafa uygun cevap da hazırlanmıştı: "*Basralılar baskın yaptı, davranın*" ve karşı taraf da, "*Kûfeliler baskın yaptı, kalkın.*" Böylece iki taraf da karşıdakilerin baskınına uğradığını zannederken, İbn Sebe, kıyasıyla savaşa devam ediyor, işi büyütmek için ara bile vermiyorlardı. Hz. Ali'nin münadisinin "*Durun, durun*" nidalarına kimse kulak bile vermiyordu.⁴³⁸

Nihayet 36/656 senesinde perşembe günü taraflar sulh bekledikleri anlarda birden ne olduğun bilmeden kendilerini savaş içinde buldular, birbirlerine girdiler.⁴³⁹ Basralıların merkezini teşkil eden Hz. Aişe ve yanındakiler, bu savaşa sebep olan "*Osman'ın katillerine*" yüksek sesle beddua edip lanet okuyorlarken, ulaşan seslerin mahiyetini öğrenen Ali b. Ebî Talib de: "*Allahım, Osman'ın katillerine lanet et*" diye onlara katılıyordu.⁴⁴⁰

Manzara gerçekten korkunçtu. Bir tarafta Bedir ve Uhud kahramanları karşı karşıya gelmiş, birbirlerine kılıç çekmiş bulunuyorlardı. İki Müslüman kitle arasında korkunç kanlı bir savaş gerçekleşti. Bu savaşta sahabenin en seçkinlerinden olan ve Peygamber (a.s.)'in övgüsünü⁴⁴¹ hak eden Talha ve Zübeyr de öldürüldüler. Talha, savaşın daha başlarında rivayete göre Mervân b. Hakem tarafından atılan bir okla öldürülmüştü. Zübeyr, savaş meydanından uzaklaşmakta iken Vâdissibâ'da Ahnef b. Kays'ın kabilesine mensup bir kişi tarafından öldürüldü⁴⁴². Aişe içinde bulunduğu hevdece oklar yağarken kendisini korumak için Abdullah b. Talha dâhil yaklaşık

⁴³⁸ Taberi, 1, 3182–3183; Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 448.

⁴³⁹ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 235.

⁴⁴⁰ Taberi, 1, 3183.

⁴⁴¹ Peygamber (a.s.) bu iki seçkin sahabeden **Zübeyr b. Avvam** (r.a.) hakkında, "*Her peygamberin bir havarisi vardır; benim havarim ise Zübeyr b. Avvam'dır*" buyururken, (Buhârî, *Fedailü Ashâb*, 13; Müslim, *Fedailü's-Sahabe*, 48); **Talha b. Ubeydullah** hakkında da, "*Yeryüzünde yürüyen bir şehid görmek isteyen Talha b. Ubeydullah'a baksın*" demiştir. (Tirmizi, *Menakıb*, 21).

⁴⁴² Fiğlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, 320.

yetmiş kişi burada can verdi. Hz. Ali, savaşın Hz. Aişe'nin bindiği devenin etrafında cereyan ettiğini görünce devenin öldürülmesini emretti; onun öldürülmesiyle bir anlamda savaş da sona ermiş oldu. Hz. Aişe savaşı devesinin üzerinden idare ettiği için İslâm tarihinde bu olaya "**Vakatü'l-cemel**" denilmiştir.⁴⁴³

Abdullah b. Sebe ve adamları emellerin başarıya ulaşmış, savaş başlatmıştı. İyi bir kumandan ve asker olan Ali b. Ebî Talib sonunda galip gelmiş, birçok Müslüman ve sahabe yanında Talha⁴⁴⁴ ve Zübeyr⁴⁴⁵ öldürülmüşlerdir, Basralılar bozulmuşlar ve çekilmeye başlamışlardı. Ali, Basra'yı teslim almazdan önce ordusuna, "*Yağmadan sakınmalarını ve kimseye dokunmamalarını*" emretmiş, sadece Basra Beytu'l-Mali'nde bulunanları tesbit ettirip bunu adamlarına taksim etmiş, mağlupların kadınlarına ve çocuklarına esir muamelesi yapmamış ve "*Allah Şam işinde zafer kısmet ederse, orada da böyle davranacağımı*" bildirmişti. Sebeiyye bu hükme razı olmayıp gizli gizli aleyhte konuşmakla beraber bir harekette de bulunmamışlardı. Keza Talha ve Zübeyr'in mallarının taksimine Halife'nin müsaade etmemesi üzerine, "*Kanları helal olan kimselerin malları nasıl olmaz?*" şeklinde konuşmalar olunca, Halife "*Ummu'l-Mu'minin'in, hissesine düşmesine hanginiz sevinecek?*" deyince verecek cevap bulamamışlardır.⁴⁴⁶

Neticede Cemel savaşı, Hz. Aişe, Talha ve Zübeyr taraftarlarının yenilgisiyle sonuçlandı. Savaşın bilançosu çok acıklıydı: Her iki taraftan, hepsi de Müslüman olan toplam 10.000 kişi öldürülmüştü.⁴⁴⁷ Bir tarafta Hz. Peygamber (s.a.v.)'in ailesi Hz. Aişe, yanında kardeşi Abdurrahman b. Ebî Bekir, Hz. Peygamber (s.a.v.)'in en yakın arkadaşlarından ve Aşere-i Mübeşşere'den Talha ve Zübeyr, öbür tarafta Hz. Aişe'nin diğer kardeşi Muhammed b. Ebî Bekir ve Ridvan Biatında bulunmuş seçkin ashâbın karşı karşıya geldiği bu garip savaşta 12.000-15.000 Müslümanın öldüğü de rivayet edilmiştir.⁴⁴⁸

⁴⁴³ Fiğlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, 320.

⁴⁴⁴ Talha b. Ubeydillah, Mervan b. Hakem tarafından öldürüldü. bkz. Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 79; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 20.

⁴⁴⁵ Zübeyr b. Avvam, Amr b. Cümrüz tarafından öldürüldü. bkz. Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Firak*, s. 79; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 20; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 65.

⁴⁴⁶ Taberi, I, 3183; Kutluay, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, s.76-80.

⁴⁴⁷ Taberi, I, 3295.

⁴⁴⁸ Çağatay-Çubukçu, *İslâm Mezhepleri Tarihi I*, s.10.

Cemel Vak'ası İslâm akaidinde iman-küfür sınırı, irade hürriyeti, kader gibi önemli problemlerin tartışma konusu haline getirilmesine tesir eden dinî ve sosyal olaylardan biridir. Şehristânî, bu olayı Müslümanlar arasında meydana gelen ilk ihtilâfların önemlileri arasında zikreder.⁴⁴⁹ Şifler'in çoğu ile bazı Hâricîler'in Cemel Vak'ası'nda Hz. Ali'ye karşı çıkan ashabı tekfir etmeleri, konunun bir akaid problemi olarak görülmesine ve kelâm kitaplarına girmesine yol açmıştır.⁴⁵⁰

2.2. Sıffin Olayı

Cemel vak'ası, bütün korkunçluğuna ve ürperticiliğine rağmen, kendisinden daha korkunç ve ürpertici bir hâdise olarak daha amansız olan Sıffin harbi için sadece bir başlangıçtı. Halife Ali b. Ebî Talib, Basra'yı aldıktan sonra kendisine karşı tam manasıyla hazırlanmış bulunan Muaviye meselesini çözmek üzere hazırlıklara başladı. Çünkü Cemel Savaşından sonra Faris, Horasan, Yemame, Yemen, Hicaz ve Mısır'dan Hz. Ali'ye biat edildiği ve hilafetinin tanındığı haberi geldi. Ancak Şam ve havalisi ve valisi olan Muaviye onun hilafetine tanımadı ve kendisine biat etmedi.⁴⁵¹

Şam bütün Müslümanlar için çok önemli bir yer olup, Müslüman ordularının karargâhı idi. Çünkü burası, Bizans ordusuyla karşı karşıya bulunan ve her an tehlike altında olan büyük bir hudut şehri idi. Bu yüzden İslâm orduları, burada son derece hazırlıklı bulunuyordu. Uzak görüşlü siyasi bir lider olan Muaviye, uzun zaman onlarla beraber bulunmuştu. Onların kalplerini kazanmış ve kendine bağlamıştı.⁴⁵² Böylesine büyük bir güç onun, Hz. Ali'ye biatı reddetmesini ve Hz. Osman'ın öldürülmesinde elinin bulunduğu yahut en azından onun katillerini ordusunda barındırıp kisas konusunda bunlara hiçbir şey yapmayarak himaye ettiği yolunda itham etmesini kolaylaştırmıştı.

Ali b. Ebî Talib'in ordusunun, Muaviye'nin ordusundan farklı bir özelliği de Ensâr ve Muhacirinden birçok kimseyi bünyesinde toplamış olmasıdır. Rivayetlerde, birbirinden farklı rakamlar verilse bile, Bedir Savaşı'na katılmış yetmiş ile seksen, Beyatür-Rıdvan'a katılmış yedi yüz ile sekiz yüz sahâbe'nin, bunların dışında Ensâr

⁴⁴⁹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1, 27.

⁴⁵⁰ Fiğlalı, "Cemel Vak'ası", *DİA*, 320.

⁴⁵¹ Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 449.

⁴⁵² Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 140.

ve Muhacirinden dört yüz sahâbinin Sıffin Savaşı'na Hz. Ali tarafında iştirak ettikleri belirtilir. Muaviye'nin ordusunda ise Emevi ailesinin bazı üye ve taraftarlarının dışında Numan b. Beşir ve Mesleme b. Muhammed gibi Ensardan az sayıda kimse mevcuttur.⁴⁵³

Ali b. Ebî Talib, Basra'yı aldıktan sonra, Muaviye meselesini halletmek üzere hazırlıklara başlamıştı. Bu defa da teenni ile hareket ediyor, zorlukları harpsiz ve kan dökmeden halletmek istiyordu. Hz. Ali'nin niyeti kan dökmemektir. Bu yüzden ordusuna hücum emri vermedi. Adamlarına “*Onlar savaşı başlatmadıkça siz başlatmayınız*”⁴⁵⁴ şeklindeki ikazı savaşmak için değil anlaşmak için geldiğinin açık delilidir.⁴⁵⁵ İki ordu aylarca Sıffin'de konaklayıp durdular. Hz. Ali bu süre zarfında defalarca heyetler göndererek, Muaviye'den biat etmesini istedi. Muaviye ise her seferinde eski iddialarını tekrarlayarak “Osman'ın katilleri” meselesini ileri sürüyor, bunların derhal kendisine teslimini istiyordu⁴⁵⁶ ve her seferine Hz. Ali'nin halifeliği reddediyordu.⁴⁵⁷

Burada akla şu soru gelebilir: Hz. Ali, gerçekten Hz. Osman'ın katledilmesini istemiş ve Mısır'dan gelenlerle işbirliği yapmış, sonra da bunların ceza görmemelerini temin etmiş midir? Bu soru, bir iddia olarak Muaviye tarafından ortaya atılmış ve Suriye halkı galeyana getirilerek, mescitte bulunan Osman'ın kanlı gömleği altında Ali'den intikam almak üzere yemine davet edilmiştir.

Tarih, tarafsız bir gözle tetkik edilecek ve Hz. Ali'nin şahsiyeti göz önünde bulundurulacak olursa, bu soruya müsbet cevap vermek hiçbir zaman kabil olmaz. Muaviye'nin, “kendisine teslimini” istediği katiller de münakaşaya değer. Kimdir bunlar? Daha önce Hz. Osman'ı kimin katlettiğinin tesbit edilememiş olduğunu zikretmiştik; o halde Mısır, Basra ve Kûfe'den gelen üç bine yakın insanın hepsi katil muamelesi görecektir ve kısasen idam mı edilecekti? Bunun mümkün olmadığını Muaviye de şüphesiz biliyor ve takdir ediyordu. Fakat o da, ortaya hiçbir sebep sürmeksizin, doğrudan doğruya hilafet iddiasına kalkamazdı. Halkı peşinde

⁴⁵³ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, s. 105.

⁴⁵⁴ Taber, I, 3282, 3283.

⁴⁵⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 175; Ethem Ruhi Fığlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFD*, Ankara, XX. s. 329.

⁴⁵⁶ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 168.

⁴⁵⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 71; İbn Hazm, *el-Fasl*, IV, 160.

sürükleyecek, Ali ordusu ile savaşmasını meşru gösterecek bir sebep lazımdı ve bundan daha heyecan verici bir sebep bulmak da zordu.⁴⁵⁸

Hz. Ali ile Muaviye arasındaki Hz. Osman'ın katillerini bulma anlaşmazlıkları neticesinde iki Müslüman toplumu Sıffin'de bir araya getirip, ihtilâfi sona erdirmeye gayret ettiler ancak sonuçta başarılı olamadılar. Hz. Ali “*Muaviye ile savaşmak için değil anlaşmak için geldiğini*” belirtse de; Safer 37 / 28 Temmuz 657 tarihinde Müslümanlar Sıffin'de ikinci kez karşı karşıya geldiler. Savaş uzun sürdü ve her iki taraf da çok büyük kayıp verdi. Savaşın özellikle son üç gününde çok şiddetli çarpışmalar oldu.⁴⁵⁹

Savaş gitgide daha fazla kızışıyordu, bu arada Ammar b. Yasir şehid edildiği haberi geldi. Ammar b. Yasir Hz. Ali safinda Muaviye'ye karşı savaşıyordu. Savaşı etkileyen bu hâdisenin önemi ise, Ammar b. Yasir hakkında Peygamber (a.s.)'ın meşhur bir hadisi idi: “*Müjde sana ey Ammar! Azgın bir grup tarafından (şehid edileceksin) ödürüleceksin.*”⁴⁶⁰ İnsanlar arasında uyandıran bir şüphe vardı çünkü karşıdaki adamlar da Müslümanlar; yani kardeş kardeşle savaşıyordu, fakat bu hâdise sonucunda bu hadisi bilen çoğu kişiler için netlik kazandırmıştı.⁴⁶¹ Rivayetlere göre Cemel savaşında benzer bir hâdise yaşandı. Zübeyr'in bu savaştan çekilip gitmesinin sebebi Ammar b. Yasir'i Hz. Ali'nin saflarında görmesi idi. O zaman Hz. Zübeyr bahsi geçen hadisi şerif hatırlamış ve savaştan çekilmiş.⁴⁶²

Böylece 9 Safer Perşembe günü çarpışmalar, olanca hararetiyle cereyan etmiş, akşam karanlığı basmasına rağmen kesin netice almak üzere ordular birbirinden

⁴⁵⁸ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebi Süfyan*, s. 106-107.

⁴⁵⁹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 275; Ahmet Önkâl, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem*, yıl: 1, sy. 2, Konya 2003, s. 35.

⁴⁶⁰ Tirmizi, “Menakıb”, 90; Buhari, “Namaz”, 281; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 103; Beyhakî, *Müsned-i Ebû Davud* ve diğer hadis kitaplarının hepsinde bu hadis vardır. Bu rivayet, Ebu Sa'id Hudrî, Ebu Kutade Ensari, Ümmü Seleme, Abdullah ibn Mes'ud, Abdullah ibn Amr ibn As, Ebu Hureyre, Osman ibn Affan, Huzeyfe, Eyyub Ensari, vs. gibi diğer meşhur sahabilerden rivayet ediliyor. Bütün rivayetleri ve senedleri için bkz. İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kubrâ*, III, 251-259.

⁴⁶¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 188, İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 90; İbn Sa'd, *et-Tabâkâtü'l-Kubrâ*, III, 258.

⁴⁶² İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 241.

ayrılmamış ve bütün geceyi harple geçirmişlerdi. İşte kanlı çarpışmaların olduğu bu geceye İslâm Tarihi'nde "Leyletu'l-Herir"⁴⁶³ denilir.

Savaşta iki taraf da büyük mücadele verdi, iki taraf için çok büyük kayıplar da vardı. Her ne kadar bazı müsteşrikler, Sıffin'de ölenlerin sayısını veren rivayetleri mübalağalı görüyorlarsa da⁴⁶⁴ her iki taraftan büyük zayıat verilmişti. Rivayetlere göre bu savaşta ölenlerin bilançosu 45.000'i Şamlılardan yani Muaviye taraftarlarından, 25.000'i de Iraklılardan yani Hz. Ali taraftarlarında olmak üzere, hepsi de Müslüman olan toplam 70.000⁴⁶⁵, bazı rivayetlere göre de 90.000 kişi ölmüştü.⁴⁶⁶ 37. yılın başlarında Hz. Ali, kesin neticeyi almak üzere harekete geçti. Kendisi karargâhta bulunuyor, kumandanı Malik b. Eşter, ordunun başında savaşıyordu. Muaviye çok zor dakikalar geçiriyordu ki o sırada Amr b. As Muaviye'ye yeni taktik önerdi. Taktik şu idi: Mızraklarının ucuna Mushaftan sahifeler arasına Şam askerleri, "Kitabullah ile hükme davet ederiz" şeklinde bağırmağa başladılar.⁴⁶⁷ Bunun üzerine Irak ordusunda ihtilâf çıktı, durakladılar ve harbi kesmesi için Ali'yi tazyike başladılar. "Daha sonra bir grup, ya Ali, davet edildiğin Allah'ın Kitabı'na icabet et, yoksa seni düşmanlara teslim ederiz veya İbn Affan'a yaptığımızı sana da yaparız"⁴⁶⁸ dediler.

Muaviye'nin Suriyeli askerlerinin, mızrakların ucuna Kur'an sayfalarını takmaları Hz. Ali'nin askerlerini şüpheye sevk etmede ve dağıtmada gecikmedi. Hz. Ali ve ordusunun büyük bir kısmı yapılan işin bir hile ve oyun olduğunu çok iyi biliyorlardı. Fakat o, askerlerinden bir kısmını buna inandıramadı. Hatta Hz. Ali bu askerleri ikna etmek için onlara; Muaviye'nin, Amr'ın, İbn Ebî Muayt'ın, Habib b. Mesleme'nin din ve Kur'an düşkünü kimseler olmadıklarını söyledi. "Ben onları sizden daha iyi biliyorum. Ben onların çocukluklarını da büyüklüklerini de

⁴⁶³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, II, 328; Arapçada "herir" hırıltı ve ok vızıltısı demektir. Sıffin'de bu geceye, gece boyu konuşmalar, hırıltılı hamleler devam ettiği için "Leyletu'l-Herir" denebileceği gibi, oklar durmadan vızıldadığı için de böyle ad verilmiş olması muhtemeldir. Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", s. 35.

⁴⁶⁴ Mesela: Watt: "Bazı kaynaklarda kayıpların fazlaca büyütülmüş olmasına rağmen, bir anlaşma ile karışık az bir düşüş olmuştu." demektir. Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 15.

⁴⁶⁵ Fiğlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, s. 52.

⁴⁶⁶ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, II, 246.

⁴⁶⁷ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 104; Eş'arî, *İlk Dönem İslam Mezhepleri*, s. 30.

⁴⁶⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 273.

biliyorum, onlar çocukların ve büyüklerin en şer olanlarıydı. Söyledikleri söz hak fakat onların bu sözle istedikleri batıldır” dediği rivayet olunur.⁴⁶⁹

Sıffin’de savaşı üstünlükle bitirmeye çok yakın olan Hz. Ali ve ordusu, Muaviye’nin hakeme başvurma oyununa gelen bir kısım askerleri sebebiyle, savaşız mücadelede inisiyatifi tamamen Muaviye’ye kaptırdılar. Zira bu esnada Hz. Ali sadece Muaviye ile değil, kendi ordusundaki asilerle de mücadele etmek durumunda kaldı. Tahkim’in kabul edilmesi ile Muaviye, isyan eden bir validen ziyade anlaşmaya oturlan bir taraf olarak görüldü. Hatta görüşmelerin nasıl bir usul içinde yapılacağı, gündemin nasıl oluşturacağı Hz. Ali’nin ordusundaki anlaşmazlık sebebiyle, hep Muaviye’nin istekleri doğrultusunda gerçekleştirildi. Nitekim ihtilâfi çözecek hakemleri herkesin kendi tarafından seçmesi Muaviye’nin fikri idi.⁴⁷⁰

Burada önemli bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Savaş kazanılmak üzere iken harekete geçerek Hz. Ali’yi harekâtı durdurmayı icbar edenler tarih kitaplarında “bir grup” diye geçmektedirler. “Daha sonra Hâricî olan” bu grup kimlerden müteşekkildir? Burası ilk bakışta karanlık görünmektedir. Fakat daha sonları, “tahkim” meselesi üzerine hurûc edip teşkilatlanan bu grubun liderleri arasında Şureyh b. Evfa adına da rastlamaktayız. Nehrevanda Ali b. Ebî Talib’e karşı dövüşürken Hâricîler arasında bulunup maktul düşen⁴⁷¹ Şureyh b. Evfa ile Mısır’dan Osman’ı katletmek üzere gelen atlılar arasında bulunan; Cemel olayında Abdullah b. Sebe’nin akdettiği gizli toplantıda hazır olan⁴⁷² Şureyh b. Evfa aynı adamdır. Hâlbuki Şifilikle Hâricîlik birbirinin tam zıddı iki fırka olarak bilinir. Öyle ise bunu nasıl açıklayabiliriz? Ali b. Ebî Talib’i tehdit edenlerin, Sana da İbn Affân’a yaptığımızı yaparız” şeklinde konuşmaları, bu grupta kimlerin bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Muhtemeldir ki tarihler her ne kadar zikretmiyorsa da burada da Cemel’deki gibi gizli bir toplantı yapıp hâdiselerin büyüüp uzamasına çalışılmıştır.⁴⁷³

⁴⁶⁹ Taberi, 1, 3682; Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, s. 108

⁴⁷⁰ Taberi, 1, 3333.

⁴⁷¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 288.

⁴⁷² İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, III, 238.

⁴⁷³ Kutluay, *İslâmiyette İtikâdî Mezheplerin Doğuşu*, s. 76.

Sıffin'de Şamlılarla görüşmeci olarak katılanlar, Hz. Ali'ye itiraz eden kimselerdi. Iraklı ve Şamlı "Kurra"dan oluşan iki heyet, iki ordugâhın arasında buluştuklarında işin hakeme götürülmesinde ve hakemlerin tam bir yıl sonra bir araya gelecek kararlarını açıklamalarında anlaşmaya vardılar. Ancak hakemlerin tayininde, Hz. Ali ile Iraklı kurra arasında anlaşmazlık çıktı. Onlar Hz. Ali'nin her türlü teklifini reddediyorlardı. Hakem belirleme işinde de öyle oldu. Suriyeliler, kayıtsız şartsız ve tam yetki ile Amr b. Âs'ı hakemliğe yetkili kıldılar. Ancak Hz. Ali tarafı hakem tayin etmenin zorluğu yaşadı. Hz. Ali'ye orduda ayak diretenler hakemi de mutlaka kendilerinin belirleyeceğini ortaya koydular. Eş'as b. Kays ve arkadaşları kendileri gibi Yemen kökenli Ebû Musa el-Eş'ari'nin hakem olmasında direttiler.⁴⁷⁴ Hz. Ali'nin hakem olarak teklif ettiği, Abdullah b. Abbas'ı yakın akrabası olması nedeniyle, Eşter'i de, o bizi birbirimize kırdırmak istiyor, diye kabul etmediler.⁴⁷⁵ Hâlbuki Ebû Musa el-Eş'ari, Muaviye için bulunmaz bir avantaj olduğu gibi, Hz. Ali için de o kadar dezavantaj idi. Çünkü Ebû Musa el-Eş'ari'nin, amca oğulları Eş'ariler Muaviye ile birlikte olduğu için, Ebû Musa'nın, Kûfelileri de Hz. Ali'nin ordusuna katılmamaları için uyardığı belirtilir. Böyle bir kimsenin taraf olarak Hz. Ali'yi temsil etmesi ve onun haklarını savunması düşünülemezdi. Hz. Osman'ın muhasara ve katli ile Hz. Ali'ye halife olma zeminini hazırlayan Iraklı "Kurra", şimdiden değişik bir konumunda onu alaşağı etmenin altyapısını oluşturuyorlardı.

Eş'as b. Kays ve taraftarlarının, Hz. Ali'ye bu kadar dikleşmelerinde ve Muaviye tarafının tekliflerini kabul etmelerinde sebebin ne olabileceği sorusu akla gelmektedir. Eş'as b. Kays, Hz. Osman'ın, Azerbaycan valisi idi. Fakat halife katledilmesinden sonra Hz. Ali'yi halife olarak tanımış ve onunla birlikte olmuştu. Sıffin'e gelinceye kadar da Hz. Ali'nin yakın çevresinde idi. Sıffin ile ilgili bilgileri gözden geçirdiğimizde onun, halife ile bir noktada ters düştüğünü görmekteyiz. Bu da Hz. Ali'nin, Eş'as b. Kays'ı, Kinde ve Rebia kabilelerinin komutanlığından azletmesi ve yerine Hassan b. Mahduc ez-Zuheyli'yi tayin etmesidir. Bu durum, iki kabile arasında büyük bir mesele haline gelmiş, hatta aralarında çıkacak bir çatışma araya giren bazı kimseler tarafından önlenmiştir. Nitekim bu konuda, araları bozuk

⁴⁷⁴ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 105.

⁴⁷⁵ Taberi, I, 3333; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 92.

olan Eşter'in de, Eş'as'ın azledilmesinden sonra Hz. Ali'ye karşı davranışlarının değiştiğini belirten sözlerini görmekteyiz.⁴⁷⁶

Tahkim olayının Ali'ye kabul ettirilmesinde, Yemenli komutan Eş'as b. Kays'ın büyük rolü olduğu bilinmektedir. Bazı rivayetlere göre yanındakilerle beraber Eş'as, Ali'yi şayet bu haklı istek yerine getirilmezse emri altındaki Yemenlilerle birlikte karşı tarafa iltihak etmekle,⁴⁷⁷ diğer bazılarında kendisini Muaviye'ye teslim etmekle veya vaktiyle Osman'ın başına gelen bir akıbetle uğramakla⁴⁷⁸ yani ölümle tehdit etmiştir. Ya'kûbî (284/897) harbin devamı sırasında Muaviye'nin, Eş'as'ı kendi safına çekebilmek için çaba sarf ettiğini, bu maksatla bir mektup yazıp onu kendine iltihaka çağırdığını rivayet eder.⁴⁷⁹ Buna göre Eş'as'ın Ali'ye ihaneti söz konusudur. Bir kısım araştırmacılara göre, Eş'as'ın tutumu ile ilgili rivayetlerin birbirleri ile çelişki arz edecek derecede farklı olduğuna dikkat çekmektedirler. Bu uydurulan rivayetler genel olarak Şia tarafından uydurulmuşa benzemektedir.⁴⁸⁰ Çünkü Eş'as'ın yaptığı iş, Ali ordusunda çoğunluğu teşkil eden ve Kur'an'ın hükmüne razı olma gereğine inanan, sulh isteklerinin hislerine tercümanlık etmek olmuştur. Ali de her hangi tehdit söz konusu olmaksızın bu çoğunluğun ısrarlı talebine uymak durumunda kalmış ve Muaviye'nin düşüncelerini anlamak üzere Eş'as'ı karşı tarafa göndermiştir.

Eş'as ile görüşmesinde Muaviye, ihtilâfin çözümü için Allah'ın Kitabına müracaatı, Kur'an'ın hükmünü belirlemek üzere de tarafları temsilen seçilecek birer

⁴⁷⁶ Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, s. 110.

⁴⁷⁷ Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II, 189.

⁴⁷⁸ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî* II, 189.

⁴⁷⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II, 188-189.

⁴⁸⁰ Ebû'l-Fida, Eş'as'ın Sıffin'den sonra Hz. Ali'den ayrılarak ona karşı açıkça düşmanlık ilan eden Haricilerin önde gelen elebaşlılarından olduğunu iddia eder. (Ebû'l-Fida, İmadüddin İsmail (732-1332), *el-Muhtasar fi-Ahbâri'l-Beşer*, Beyrut, 1970, I, 177). Ya'kûbî ise, onun bir harici olduğunu açıkça söylememekle beraber H. 40. yılında Ali'yi öldürmek üzere Kufe'ye gelen harici Abdurrahman b. Mülcem el-Muradi'nin, Eş'as'ın evine misafir indiğini ve orada bir ay kalarak kılıcını bilemediğini belirtir. (*Tarih*, II, 212); buna göre Eş'as, Ali'nin katili olan hariciye yataklık etmiştir. Oysaki Taberi'ye göre Eş'as, harici tehlikesi ortaya çıktığı zaman Ali'yi bunlarla muharebeye teşvik etmiş (*Tarih*, V, 82), kendisi bil fiil haricilere karşı harbe katılmıştır (*Tarih* V, 89). Buradan, Fr. Buhl'un dediği gibi ("Sıffin", *IA*, X, 554) Eş'as'ın devamlı olarak Hz. Ali'nin hizmetinde kaldığı anlaşılmaktadır, ömrünün kalan kısmını Küfe'de geçirmesi, bir kızını Ali'nin oğlu Hasan'a vermiş olması ve vefat ettiği zaman cenaze namazının Hasan b. Ali tarafından kıldırılması da (bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*, VI, 22-23), yukarıdaki iddiayı çürütmektedir. Ayrıca belirtelim ki mutedil bir tarihçi olan İbn Kesir, Eş'as'ı "Radiyahallahu anh" diyerek rahmetle yadaeder. (İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 274). Ahmet Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, s. 40.

hakeme işin havale edilmesini ve hakemlerden tamamıyla Kitabullah'a göre faaliyet göstereceklerine dair kesin söz alınmasını teklif ediyordu. Bu teklifi gayet makul bulan Eş'as, dönerek durumu Ali'ye bildirdi. Artık hakemler tespit edeceklerdi.⁴⁸¹

2.3. Tahkim Olayı

Son üç gün savaş şiddetle devam ederken, iki taraf da sulha susamış gibi savaşıyorlarken, birden Amr b. As'ın teklifi ile tahkim fikri ortaya atılmıştır. Bu fikir ile Amr'ın hem helake uğramak üzere olan Şam ordusunu kurtarmak, hem de iki taraf arasında şiddetle cereyan eden bedbaht harbi önleyip Kur'an ve sünnetin hükümlerine göre sulhu sağlamak gayesininde olduğunu söylemek mümkündür,⁴⁸² dolayısıyla bu davranışı sebebiyle Amr'ın tahkir ve takbîh edilmesi haklı görünmemektedir.⁴⁸³

Üstelik Allah Kur'an'da: “Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz, onu Allah'a ve Rasûlüne götürün.” buyurarak⁴⁸⁴ ihtilâfların halli için Kur'an'ın hükmüne müracaat teklif olunuyordu. Bunu belirtmek üzere Muaviye'nin emriyle önce bir görevlisi saflar arasında dolaşarak: “Kalan kanlar hakkında Allah'tan korkun, Sizinle bizim aramızda Allah'ın Kitabı hakem olsun!” diye haykırmış, elindeki Kur'an nüshasını havaya kaldırarak: “İşte şu Mushaf hakem olsun!” diye bağırarak ve “Baksana, Kitaptan kendilerine bir pay verilmiş olanlar, aralarında hüküm versin diye Allah'ın Kitabına çağırıyorlar da sonra onlardan bir topluluk yüz çevirerek dönüyor”⁴⁸⁵ mealindeki ayeti okumuştur.⁴⁸⁶ Kaldırılan Kur'an'ın nüshaların sayısı ile ilgili değişik rivayetler vardır, yüzlerce nüshanın kaldırılmış olduğu rivayetleri vardır.⁴⁸⁷ Fakat o devirde Kur'an'ın bir çok nüshasının bulunması ihtimal dahilinde değildir.⁴⁸⁸ Ayrıca bizim için sayıdan ziyade bu kararlar birlikte iki tarafı silahları bıraktıkları ve tahkim olayın vuku bulmuş olduğudur.

⁴⁸¹ Önkal, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem*, s. 40.

⁴⁸² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 107; Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 180

⁴⁸³ Önkal, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem*, s. 38; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi İlk Dönem*, s. 450.

⁴⁸⁴ Nisa, 4/59.

⁴⁸⁵ Ali İmran, 3/23.

⁴⁸⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 96.

⁴⁸⁷ L. Veccia Vagleri, “Ali-Muaviye Mücadelesi ve Harici Ayrılmasının İbadi Kaynakların Işığında İncelenmesi”, s. 148; Önkal, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme”, *İstem*, s. 39.

⁴⁸⁸ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 15.

Bu durum karşısında Ali ordusunun büyük çoğunluğu ve özellikle Kur'an'la sık meşguliyetleri dolayısıyla "Kurra" diye isimlendirilen dindar kişiler derhal bu davete icabet etmek ve Kur'an başvurmak üzere harbe son vermek gerektiğini belirttiler. Ancak Ali ile o sırada zafer elde etme ümidi içinde olan Ali'nin komutanlarından Eşter en-Nehaî ve az sayıdaki taraftarları aynı kanaatte değildiler. Ali, savaş kesilse dahi istenilen neticeye varılacağına, ihtilâfin halledileceğine ihtimal vermiyordu. Bu sebeple de karşı tarafın teklifini bir hile olarak telakki etmiş, harbe devam edilmesini istemişti. Ama başta "Kurra" olmak üzere pek çok kişi, Kur'an'ın hükmüne çağrıldığına göre buna mutlaka icabet etmek gerektiğine inanıyordu.⁴⁸⁹

Ali için Kur'an'ın hükmüne davet öldürücü bir darbe idi; çünkü Osman'ın katlindeki tutumunun onu halife olmağa layık olmayacak hale getirip-getirmeyeceği Kur'an'a başvurularak inceleneceğine göre, o, fiilen hiç olmazsa şimdilik azledilmiş olurken, Muaviye'nin durumu hakemlerin vereceği karardan hiçbir suretle müteessir olacak değildi.⁴⁹⁰

Iraklı "Kurra" olarak nitelendirilen grup daha sonra Hâricîleri oluşturacaklardı.⁴⁹¹ Bunların arzu ve baskıları sonucu hakem tayin ettirdikleri Ebû Musa el-Eş'ari Kûfe'den Siffine getirildi.⁴⁹² Her iki tarafın heyet ve kâtipleri iki ordugâh arasında anlaşma yapmak için bir araya geldiklerinde, kimin isminin önce yazılacağı ve Hz. Ali'nin Emiru'l-Mü'mininin sıfatının yazılıp yazılmayacağı hususunda problem oluşturacak kadar anlaşmazlık çıktı. Muaviye ve tarafı "Eğer sen "Emiru'l-Mü'mininin olsan, seninle neden savaşalım" diyorlardı. Bu hâdise özelliği bakımından farklı olsa bile Hz. Ali ve taraftarlarının zihinlerinde Hudeybiye Anlaşması'nı canlandırdı.⁴⁹³ Bunlar daha sonra hakeme müracaat edilmesinden dolayı, doğrudan doğruya Ali b. Ebî Talib'i suçlu bulmuşlar. Hz. Ali, hakem olarak Ebu Musa'yı göndermeyi kabul edince Haricilerden Abdullah b. el-Kevvâ, Attâb b. el-A'ver, Abdullah b. Vehb er-Râsibî, Urve b. Cerîr, Yezid b. Asım el-Muhâribî,

⁴⁸⁹ Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme" *İstem*, s. 39.

⁴⁹⁰ Fr. Buhl, "Siffin", *İA*, X, İstanbul 1966, 551-554.

⁴⁹¹ Taberi, 1, 3333.

⁴⁹² İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, III, 324; Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendiği Kelam Meseleleri*, 206;

⁴⁹³ Taberi, 1, 3334-3336.

Hurkûs b. Züheyr ona gelerek “*La hükme illa Lillah*” sözü,⁴⁹⁴ altında toplandıkları bayrak vazifesi görmüş, müteaddit defalar Halife’ye, itiraz etmişler,⁴⁹⁵ “*Ya Ali, sen Allah’ın işine insanları ortak ettin; hâlbuki hüküm vermek ancak Allah’a mahsustur*”⁴⁹⁶ iddiası ile münakaşa etmişlerdir.⁴⁹⁷ Önceleri 12.000–16.000 kişi olarak Harûrâ’da toplanmışlar, Ali, Abdullah b. Abbas’ı nasihat etmek üzere yanlarına göndermiş, bir kısmı dağılmış; kalanları ile mukni deliller ileri sürerek bizzat Halife konuşmuş teskin etmiş, fakat bilahare “Emr bi’l-ma’ruf ve nehy ani’l-münker” prensibi etrafında toplanarak Nehrevan’a gitmişler ve Ali’ye karşı hareketlerini daha da şiddetlendirmişlerdir. Zaman zaman, ileri gelenlerinden bazılarını ona gönderip, “hatalarını kabul ve onlardan tövbe ile düşmanlarımızla sonuna kadar çarpışmada bize iltihak et” şeklinde tekliflerde bulunmuşlardır.⁴⁹⁸

Ancak Muaviye ve taraftarlarının bununla ne peşinde oldukları, işin gerçek yüzü ortaya çıktı. Çünkü tayin edilen hakemler, Hz. Osman’ın kanını dava edecek ve suçluların cezalandırılmasına karar verecek bir mahkeme heyeti değildi. Bu anlaşmanın sonuçta ortaya çıkaracağı husus, hilafete kimin daha ehil olduğu ve kimin halifelik yapacağı meselesi idi.

Hz. Ali’nin Emiru’l-Mü’minin sıfatının Muaviye ve Suriyelilerce tepkiyle karşılanması üzerine, Eş’as ve yanındakiler tarafından bu ibare anlaşma metninden sildirildi.⁴⁹⁹ Anlaşmayı daha iyi incelemememiz için tam metnini aşağıya aldık.

2.3.1. Tahkimname

Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla:

1. Bu, Ali b. Ebî Talib ile Muaviye b. Ebî Süfyan arasında yapılmış bir antlaşmadır.

⁴⁹⁴ Taberi, 1, 3360; Bunlar “*La hükme illa Lillah*” sözü ilk kullanan Harici grup olmuştur. Onun için bunlara el-Muhakkimetü’l-ülâ denilmiştir. bkz. Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 92; Bağdadî, *el-Fark Beyne’l-Fırak*, 56; Malatî, *et-Tenbih ve Red alâ Ehli’l-Ehvâ ve’l-Bida*, s. 53; Râzî, *İ’tikâdâtü Fırâkı’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn*, s. 136; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 17.

⁴⁹⁵ Fiğlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, s. 243.

⁴⁹⁶ İbn Kesir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, VII, 267; Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 82.

⁴⁹⁷ Fiğlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, s. 244.

⁴⁹⁸ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve’s-Siyâse*, s. 114.

⁴⁹⁹ Taberi, 1, 3335; İsferyânî, *et-Tabîr fi’d-Dîn*, s. 40.

2. *Ali, Irak halkı ve müttefikleri adına aşağıdaki hususlara riâyet edeceklerini taahhüt eder.*

3. *Muaviye, Şam halkı ve müttefikleri adına aşağıdaki esaslara uyacaklarını taahhüt eder.*

4. *Hakemler Ebû Musa Abdullah b. Kays el-Eş'ari ve Amr b. As olup Fatiha'sından hatimesine kadar Allah'ın Kitabı ile hüküm verecekler, Kur'an'ın dirilttiğini diriltecek, öldürdüğünü öldüreceklerdir.*

5. *Kur'an'da duruma uygun bir hüküm bulamazlarsa adil ve birleştirici olan Sünnet'e müracaat edeceklerdir.*

6. *Hakemler, bu ümmeti ihtilâf ve tefrikaya düşürmeden, harbe tekrar döndürmeden adilane karar vereceklerine söz verirler.*

7. *Onlar, bu esasların haricine asla çıkmayacaklar, kendi hevalarına ve çıkarlarına göre hareket etmeyeceklerdir.*

8. *Hakemler bu esaslar dahilinde faaliyet göstereceklerine en büyük yemini verir, ahd-ü peyman ederler.*

9. *Ali ve Muaviye, hakemlerin Allah'ın Kitabı ve Rasûlünün Sünnetine göre verecekleri karara rıza göstereceklerine en büyük yemini verirler. Her iki gruptan tüm Müslümanlar da verilecek kararı itirazsız kabul edeceklerdir.*

10. *Ali, Muaviye ve her iki ordu mensupları, hakemlerin malları, canları ile hısım ve akrabalarının, nasıl karar verilirse verilsin emniyet içinde olacağını yeminlerle garanti ederler. Bu hususta ümmet de gereken yardımı yapmakla mükelleftir.*

11. *Hakemler şayet hükümlerinde Kur'an'ın ve Sünnet'in haricine çıkarlarsa hükümlerine itibar yoktur ve Müslümanlar onların bu şekildeki hükümlerinden berîdirler.*

12. *Karar, bu senenin Ramazan ayına bırakılmıştır; hakemler meşru bir sebep olmadan bu süreyi daha fazla uzatmayacaklardır.*

13. Ancak hakemlerin karşılıklı rızası ile bu süre daha öne alınabilir, (gerekliyse) daha sonraya da bırakılabilir.

14. Hakemler Kûfe ile Şam'ın tam ortasında uygun bir yerde bir araya geleceklerdir. Bu yer, Dûmetu'l-Cendel'dir.⁵⁰⁰

15. Şayet Ramazan'da Dûmetu'l-Cendel'de bir araya gelinmezse ertesi yıl Ezruh'ta⁵⁰¹ buluşulacaklardır.

16. Hakemler arzu ederlerse bir başka yerde de ictimâ edebilirler.

17. Hakemlerden biri bu arada ölürse onun yerine tarafı bir başkasını seçecektir. Bu seçilecek kişinin adalet ve takva sahibi bir zât olmasında kusur edilmeyecektir.

18. Hakemlerden her biri buluşma yerine yanlarında taraflardan 400'eri kişi ile gelecektir. Bunun haricinde ancak hakemlerin arzu ettiği ve uygun gördüğü kimseler orada bulunabilirler.

19. Müzakereleri de ancak hakemlerin müsaade ettiği kimseler takip edebilirler.

20. Hakemler kararlarını verinceye kadar Ali, Muaviye ve taraftarları silahlarını bırakacaklar, asla muharebe etmeyeceklerdir.

21. Bu sebeple Irak halkı Irak'a, Şam ehli de Şam'a dönecektir.

22. Bu antlaşma şartlarına riayet etmeyene karşı Allah'tan yardım dilenir.

23. İşbu Tahkim-nâme 13 Safer 37 Çarşamba günü yazılarak aşağıda adları bulunan şahitlerin de şehadetiyle imza altına alınmıştır.⁵⁰²

⁵⁰⁰ bkz. Ahmet Güner, "Dûmetülcendel", *DİA*, X, 1; İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 107, 109.

⁵⁰¹ Ürdün'de Amman'a bağlı bir köy. Ürdün'ün güneyindeki Maan ile eskiden Nebatiler'in başşehni olan Petra arasında bir Roma ordugahı idi. Suriye topraklarından geçen iki önemli ticaret yolundan en eskisi Ezruh'a uğruyordu. Bu yolun miladi 105 yılına kadar kullanıldığı bilinmektedir. Cahiliye döneminde Mekke-Suriye arasında gidip gelen Kureyş ticaret kervanları Ezruh'a uğradı. Recep Uslu, "Ezruh", *DİA*, İstanbul 1960, XII, 70.

⁵⁰² İbn Kuteybe, *el-İmâme ve's-Siyâse*, s. 108; Taberi, 1, 3337; Önkal, "Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme", *İstem*, s. 45.

Yapılan antlaşma veya Tahkinnâmeye göre hangi konunun görüşüleceği ve neyin hükme bağlanacağı hiç söz konusu edilmemişti. Halbuki hakemler kan davaları hususunda toplanıp görüşeceklerdi. Muaviye'nin kan davasında haklı veya haksız olup olmadığı hakkında, Hz. Osman'ın kanını istemek hakkında Muaviye'nin doğru yolu mu takip ettiği, yoksa yanlış bir istikamete mi gittiği karara bağlanacaktı.⁵⁰³ Halifelik için de söz edilmez. Çünkü Muaviye'nin halifelik gibi bir iddiasının olmadığı malumdu. Fakat daha sonra görüldü ki, asıl mesele hilafete kimin daha ehil olduğu ve kimin halifelik yapacağı meselesi idi.⁵⁰⁴

Hakemlerin tartışması sonuç olarak, Ali'yi de, Muaviye'yi de azledip, kendiler için daha uygun gördükleri Ali ya da Muaviye'den biri veya bu ikisinin haricinde bir başkası üzerinde ittifak sağlamak üzere meseleyi Müslümanların meşveretine bırakmaya karar vermişlerdir.⁵⁰⁵ İbn Kuteybe'nin rivayetine göre yerine Abdullah b. Ömer tayin edildi çünkü alınan kararlara göre o bu savaşa ne elle ne dille bulaşmıştı.⁵⁰⁶

Hakemler tayin etme meselesi iyi niyetle yapılmış idi fakat barış getirme yerine işleri daha da karmaşık hale getirmişti. Çünkü Hz. Ali bu ana kadar bir cephede savaşıyordu, bundan sonra bir cephe daha açarak, iki cephe ile savaşmak zorunda kalmıştı.

Sıffin savaşı ve tahkim olayından anlaşılıyor ki; burada dini bir ihtilâfı değil siyasi bir çıkmazı çözümlenmek amacıyla, geçmişin yargılanması için değil, geleceğin belirlenmesi için hakem tayin edilmiştir. Konunun dini bir mesele şeklinde takdim edilmesi, Hâricîlerin anlayışlarına da uygundur. Sıffin'e kadar halifeye karşı bir propaganda vesilesi olarak istismar edile gelen, Hz. Osman'ın kanını talep ve katillerini cezalandırma hususu, bu esnada gündeme gelmediği gibi daha sonra da etkili bir şekilde bu mevzudan söz edilmemiştir.

Dûmetu'l-Cende'l'den ayrıldıkları zaman, Hz. Ali de yanındakilerle beraber Kûfe'ye çekildi. Fakat ordusundan, çoğunluğu Temim kabilesinden olan askerleri,

⁵⁰³ Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, s. 182; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 16.

⁵⁰⁴ L. Veccia Vagleri, "Ali-Muaviye Mücadelesi ve Harici Ayrılışının İbadi Kaynakların Işığında İncelenmesi", s. 149.

⁵⁰⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, VII, 283.

⁵⁰⁶ İbn Kuteybe, *el-İmâme ve 's-Siyâse*, s. 111.

onunla birlikte Kûfe'ye girmeyerek *Lâ hukme illa lillah* sloganı ile Kûfe'den pek uzakta olmayan Harûrâ'ya çekilirler.⁵⁰⁷ Tarihlerde Havâric adıyla anılan zümre bunlardandır ve bu hadiselerle, İslam tarihinde siyasi ve itikâdî bir mezhebin doğuşuna şahid olunmuştur.⁵⁰⁸

Daha sonraki dönemlerde görüleceği gibi Hariciler çeşitli isimlerle anılacaklar, fakat onların en önemli ismi ilk dönemde kullanılan “hurûc”dan gelen Haricî ismi idi. Çünkü ilk dönemde bu isimle anılmaya başladı, fakat bu grup “çıkan” veya “ayrılan”dan ziyade otoriteye karşı baş kaldıranlar “isyancılar” anlamında kullanılmıştı.⁵⁰⁹ Çünkü İslam'da ilk defa cemaat, zümre halinde otoriteyi tekfir edip ve cephe alan grup olmuştu.

Hariciler Hz. Ali hakemliği kabul ettiği için onu ve onunla beraber olanları tekfir etmişler,⁵¹⁰ kendileri de aynı şekilde küfre girmişler diyerek ancak onlar tövbe etmişlerdi.⁵¹¹

Haricilerin tam karşısında Şia'ya göre ise hakem olayında Hz. Ali doğru yapmıştır, Müslümanların arasını bulmayı düşündüğünde iki hakeme Allah'ın kitabıyla hükmetmelerini emretti. Oysa hakemler, Allah'ın Kitabına muhalefet ederek hata işlediler. Hz. Ali, bu türlü davranmakla isabet etti. Bu konuda Peygamber (a.s.) Mekkelilerle anlaşarak Müslüman olan Ebu Cendel, Suheyl b. Amr elleri kolları bağlı olarak müşriklere geri vermesini ve Sa'd b. Muaz'ı kendisiyle Yahudilerden Kurayza ve Nadir oğulları arasındaki meseleler için hakem tayin etmesine delil gösterdiler.⁵¹²

Mu'tezile ise Cemel, Sıffin ve hakem olayları için kendi içinde ihtilafıdır. Çünkü Vasil b. Ata bu konuda savaşa katılanların hangisi olduğu bilinmeksizin birinin mutlaka hatalı olduğunu söyler. Hz. Osman'ın katilleri ve yardımsız bırakanlar hakkında da aynı kanaati taşır. Ona göre iki gruptan biri, tıpkı lian hadisesindeki karı koca gibi, hangisi olduğu kesin olarak bilinmeksizin fasıktır.

⁵⁰⁷ İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 39; Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 16.

⁵⁰⁸ Fığlalı, “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, s. 247.

⁵⁰⁹ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 22.

⁵¹⁰ İsferyâinî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 38; Kummi/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 82; Râzî, *İ'tikâdâtü Firâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, s. 136.

⁵¹¹ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, s. 65.

⁵¹² Kummi/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 84.

Nasıl lian olayında birbirleriyle lanetleşen karı ve kocanın şehadetleri kabul edilmezse, en azından bu fırkaların mensuplarının da şehadetleri makbul değil. Hz. Ali, Talha ve Zübeyrin bir bakla demeti hakkında şehadeti bile kabul edilmez görüşündedir.⁵¹³

Mu'tezilenin çoğunun bu konu ile ilgili genel kanaati ise onlar meseleyi içtihadı bağlamaktadırlar. Bütün müçtehidler içtihatlarında haklıdırlar. Ali ise içtihat etmiştir.⁵¹⁴ Bu sebepten, içtihadından, dinden İslam ve Müslümanlar hakkındaki düşüncesinden dolayı onu itham etmeyiz.⁵¹⁵

⁵¹³ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 43; Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 171; İbn Hazm, *el-Fasl*, III, 81.

⁵¹⁴ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, s. 87.

⁵¹⁵ Kummi/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 85; İsferyânî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, s. 59.

III. HZ. ALİ DÖNEMİ FİKRİ TARTIŞMALAR

Hiz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde başlayan fitne hareketleri halifenin öldürülmesine sebep olmuştur. Fakat bununla bitmemiş, daha sonra Hiz. Ali döneminde de Cemel, Sıffin ve Hakemlik olayıyla birlikte İslam düşünce dünyasında daha önce tartışılmayan bazı konu ve kavramların tartışılmasına neden olmuştur. Bu da İslam Mezhepler Tarihinde meşhur bazı fırkaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Şimdi aşağıda başlıklar halinde bu konuları görelim.

1. Büyük Günah (Murtekibu'l-Kebîre) Meselesi

Büyük günah meselesi ilk defa bu dönemde Hiz. Ali ve taraftarları hakkında kullanılmıştır. Tahkim olayından sonra bir grup Hiz. Ali'nin büyük günah işlediğini iddia etmişlerdir. Oysa daha önce ne Hiz. Peygamber ne de diğer halifeler döneminde büyük günah meselesi tartışılmıştır. Hiz. Osman'ın öldürülmesi, Cemel ve Sıffin savaşları esnasında ölenlerin ve öldürülenlerin imanları hiç kimse tarafından tartışılmamıştır. Hatta Hiz. Osman kendisini öldürmeye çalışan isyancılar hakkında, "Ey Allah'ım, Senin mü'min kulların beni öldürüyorlar" demiştir.⁵¹⁶ Hiz. Ali ise Muaviye ve taraftarlarını bâğî (isyancı) Müslümanlar olarak vasıflandırmıştır.⁵¹⁷

Hiz. Ali döneminde patlak veren olaylar neticesinde ortaya çıkan büyük günah meselesinin daha sonraki dönemlerde mezheplere olan etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Neyin büyük günah olduğu, hakemleri kabul etmenin niçin büyük günah olduğu, adam öldürme dışında başka hangi günahların kebirden sayıldığı, büyük günah işleyen kimse mümin mi, kafir mi, müşrik mi yoksa münafık mı, yahut ta fasık mı sayılacağı, ahirette ebedi olarak cehennemde mi kalacak, yoksa Allah'ın rahmeti geniş olduğu için affedilmesi umulabilir mi?⁵¹⁸ vb. sorular sorulmaya başlanmıştır. Her âlim bu sorulara, Kur'an ve Sünnet'e dayanarak, kendi içtihadlarına göre cevaplar vermiştir. Fakat cevaplar farklılık arz etmiş, çeşitli görüşler ve düşünce ekolleri ortaya çıkmış ve meselelerin halledilebilmesi için ortak bir nokta üzerinde ittifak sağlanamamıştır.⁵¹⁹

⁵¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 82

⁵¹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, III, 225.

⁵¹⁸ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, SİYASİ ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 105.

⁵¹⁹ Şerafettin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Dağıtım, Konya 2001, s. 28.

2. İman-Amel İlişkisi

Bu dönemdeki itikâdî tartışmalardan birisi de iman-amel ilişkisi olmuştur. Meydana gelen siyasi olaylarda Müslümanların birbirlerini öldürmeleri, “iman”, “küfür”, “cebr” ve “ihtiyar” gibi konuları gündeme getirmiştir. Bu meselelerin en önemlisi şüphesiz “iman” konusunda ortaya çıkan sorun idi. Kur’an-ı Kerim’de bir mümini kasten öldürmenin cezası cehennemde edebi olarak kalmak şeklinde açıklanmıştır: *“Kim bir mü’mini kasten öldürürse, cezası, içinde ebedî kalacağı cehennemdir. Allah, ona gazap etmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”*⁵²⁰

Diğer taraftan Kur’an’da şirk hariç, Allahı’nın dilediği kimselerin günahlarını affedeceği bildirilmektedir: *“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur.”*⁵²¹

Bu konuyla ilgili olarak Kur’an’da varid olan ayetlere farklı perspektiflerden bakma, nasları farklı okuma ve onlardan değişik sonuçları çıkarma, Müslümanların ihtilaf etmelerine neden olmuştur. İhtilafı konu ise iman mahiyeti ve sınırı nedir? Amel imandan bir cüz müdür? Amelle iman arasında bir ilişki var mıdır? gibi konular tartışılmaya başlanmıştır.

3. Kaza ve Kader Konusu

Aynı dönemde Kaza ve Kader konusunun da tartışıldığı görülmektedir. Fakat ilk olarak şunu ifade etmemiz gerekir ki, Kader konusunun yukarıda bahsedilen siyasi olayların neticesinde ortaya çıkan bir mesele olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü Kader ile ilgili Hz. Peygamber zamanında da zaman zaman sahabiler arasında kader meselesi üzerinde tartışmalar olduğunu görmekteyiz. Ancak Hz. Peygamber’in sert uyarısı sonucu bir daha bu konu üzerinde fikir beyan edilmemiştir.⁵²² Fakat daha sonraki dönemlerde bu konu hakkındaki tartışmaların had safhaya ulaştığını görmekteyiz.

⁵²⁰ Nisa, 4/93.

⁵²¹ Nisa, 4/48.

⁵²² Tirmizi, “Kader”, 1.

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra fetihler neticesinde Müslümanların başka milletlerle ve eski din mensuplarıyla münasebet kurduklarını görüyoruz. Bunların arasında kader hakkında tartışan, ona inanan ve inanmayanlar vardı. Bunun sonucu olarak, kader hakkındaki tartışmalar, Hiz. Peygamber tarafından yasaklanmasına karşın tekrar üzerinde konuşulan konulardan biri haline geldi. Bu konuda şöyle bir olay anlatılır: "Hiz. Ömer'e bir hırsız getirilmiş. Hiz. Ömer ona neden çaldığını sorunca, hırsız, Allah böyle takdir ettiği için çaldım, diye cevap vermiş, bunun üzerine Hiz. Ömer, hırsızın cezasına ek olarak, bir de onu kırbaçlatmış, bunun nedeni kendisine sorulduğunda ise şu cevabı vermiştir: El kesme hırsızlık yaptığı için, kırbaç ise Allah'a iftira ettiği içindir." Ayrıca Hiz. Osman'ın öldürülmesi karşısında bazı kimseler de, Hiz. Osman'ı kendilerinin öldürmediğini, Allah'ın öldürdüğünü, ileri sürmüşlerdir.⁵²³

Kader konusundaki tartışmalar, fitnenin sınırları genişledikçe artmış, Hiz. Ali döneminde ise tartışmalar had safhaya ulaşmıştır. Muhammed Ebû Zehra, İbn Ebî'l-Hadid'in rivayet ettiği Hiz. Ali ile bir ihtiyar arasında geçen şöyle bir diyalogtan bahseder: "İhtiyarın biri, Hiz. Ali'ye gelerek şöyle dedi: Şam'a yaptığımız sefer, Allah'ın kaza ve kaderiyle mi olmuştur? Hiz. Ali şu cevabı vermişti: Tohumu yaran, varlıkları yaratan Allah'a yemin olsun ki, Allah'ın kaza ve kaderi dışında ne bir yere ayak bastık, ne de bir vadiye indik. İhtiyar bu sefer şöyle dedi: Ben çabamın karşılığını Allah'tan bekliyordum. Oysa şimdi kendim için bir ecir göremiyorum. Hiz. Ali: Dur ey ihtiyar, Allah'ü Teala gidişinize ve dönüşünüze karşılık büyük bir sevap yazmıştır. Hiçbir şekilde, bir işe mecbur edilip karşılıksız bırakılmazsınız. İhtiyar: Peki, bu nasıl olur? Bizi kaza ve kader sevk etmedi mi? Hiz. Ali: Yazıklar olsun! Sen bunu gerekli kaza ve zorunlu bir kader mi sandın? Eğer öyle olsaydı sevap-ceza, va'd-tehdid, emir-yasak, tümüyle boşa giderdi. Allah tarafından günahkarlar için kınama, iyiler için övgü gelmezdi. İyiler kötülere üstün, kötüler de iyilerden daha aşağı olarak nitelenmezdi. Bu söylediğin putperestlerin, şeytan erlerinin, gerçeğe karşı gözü körelen ve yalan yere tanıklık etmeye çalışanların sözüdür...⁵²⁴

⁵²³ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, SİYASî ve FİKHî Mezhepler Tarihi*, s. 104.

⁵²⁴ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, SİYASî ve FİKHî Mezhepler Tarihi*, s. 104-105.

Görüldüğü gibi kader tartışmaları Hz. Ali döneminde daha fazla yaygınlaşmıştır. Hz. Ali'nin bu tartışmaları önlemek için, konuyu açık nasslara başvurarak halletmek istediğine dair, önemli bir delil sayılabilir.

4. Tartışmalar Sonucunda Ortaya Çıkan Görüşler

4.1. Harici Görüşü

Yukarıda Cemel ve Sıffin savaşlarının neticesi olarak, Hz. Ali'nin yine kendi taraftarlarının ısrarı üzerine tahkim fikrini kabul ettiğini ve Muaviye ile bir anlaşmaya vardığını, fakat tahkim fikrinde ısrar edenlerin, sonradan, tahkimi kabul ettiği için Hz. Ali'ye şiddetle cephe aldıklarını kaydetmiştik. Hz. Ali ordusunda, ona karşı cephe alan bir grup Kûfe civarında Harûra denilen bir yere çekilmiş ve orada Hz. Ali'ye isyan ettiklerini ve ona ayrıldıklarını, ondan huruç ettiklerini ilan etmişlerdir.⁵²⁵

Onların bu davranışlarında dayandıkları esas nokta, inandıkları bir fikri savunması için Muaviye ordusuna karşı harbe giriştikleri zaman, hak üzere olduklarına kuvvetle inanmaları ve hiçbir şüphenin, onların bu inançları üzerine baskı yapmadığını bilmeleri idi. Halbuki Hz. Ali'nin hezimetle karşı karşıya gelmiş olan Muaviye ve ordusu tarafından başvuru hileye boyun eğmesi, uğruna harp ettikleri ve ölümü göze aldıkları inanca şüphe karıştırmış, onu zayıflatmış ve hatta yok etmişti. Hz. Ali'yi tahkim fikrine zorlayanların, yine onlar olduğu göz önünde bulundurulursa, Hz. Ali'ye karşı ayaklanmalarında, başka faktörler de olabileceği akla gelir;⁵²⁶ fakat şimdiye kadar kaynakların ittifakı ile haricilerin çıkışını hazırlayan faktörlerden ilk başta akla bu gelmektedir.⁵²⁷

Haricilerin, amelleri imanın bir parça sayması⁵²⁸ ve dolayısıyla büyük günah işleyenleri kafir olarak ilan etmesi, o zamana kadar Müslümanlar arasında hakim olan inanç ve itikada aykırı idi. Gerek Kur'an'da ve gerekse Hz. Peygamber'in sünnetinde bu hükme götürecek hiçbir nass olmadığı gibi, hiçbir sahabi de

⁵²⁵ İsferyîni, *et-Tabîr fi'd-Dîn*, s. 39.

⁵²⁶ Kutlu-Aydınlı, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 52.

⁵²⁷ İsferyîni, *et-Tabîr fi'd-Dîn*, s. 38; Kummi/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 82; Râzî, *İ'tikâdâtü Firâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, s. 136.

⁵²⁸ Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Süleyman Kemal Paşa, *Hamsu Resaile fi'l-Fırak ve'l-Mezahib*, (thk. Seyit Bahcivan), Daru'u-Selâm, Kahire 2005, s. 132.

Haricilerin delili olarak ileri sürdüğü ayet ve hadisleri, onların yorumladıkları şekilde yorumlamamışlar ve onların anladıkları manada anlamamışlardır. Nitekim Hz. Ali, onlara hitap ettiği zaman bu konu ile bağlantılı olarak onlara şöyle seslenmiştir: *“Benim hata işlediğimi ve küfrettiğimi iddia ediyorsunuz; fakat Muhammed’in ümmetinden olan diğer Müslümanlara niçin dalalet isnad ediyor ve onları da benim hatamla suçluyor, benim günahımla tekfir ediyorsunuz? Siz günah işleyenle işlemeyeni birbirine karıştırıyorsunuz. Biliyorsunuz ki Hz. Peygamber, evli olduğu halde zina yapan bir erkeği recmetmiş, sonra da onun cenaze namazını kaldırmıştır; ailesini de onun mirasçılarından addetmiştir. Keza katili ölümle cezalandırılmış, mirasını ehline bırakmıştır. Hırsızın elini kesmiş, muhsan olmayan erkeğe celde (sopa) cezası tatbik etmiş sonra da onlara haraçtan mal vermiş, Müslüman kadınlarla evlendirmiştir. Peygamber, onları büyük günahlarından dolayı azarlayıp ve Allah’ın bu gibiler hakkında emrettiği cezaları tatbik etmekle beraber, isimlerini İslam ehli arasından silmemiş, haklarını ödemekten de imtina etmemiştir.”*⁵²⁹

Bu tutumları ile Hariciler İslam inancında yeni bir devir açmıştır. O zamana kadar, tartışılmayan bu itikâdî konular, tartışmaya açmışlardır. Siyasi ihtilaflar bir yenisini daha kazanmış ve bu sefer Müslümanlar bir birlerini tekfir etmeye başlamışlardır. Aslında siyasi ihtilaflardan başlayan bu polemik, itikâdî ihtilaflarla geliştirmiş ve tekfire kadar götürmüştür.

Büyük günah ile ilgili olarak Hariciler, günah işleyenin kafir olduğu görüşündedirler. Günahlar arasında bir ayırım yapmadıkları gibi, görüşte hataya düşmeyi de günah saymışlardır. Çünkü bu onlara göre gerçeğe muhalefet etmek demektir. Bu yüzden Hariciler, hakeme gittiği için Hz. Ali’yi tekfir etmişlerdir. Oysaki Hz. Ali hakeme isteyerek gitmemiştir. Hz. Ali’nin bunu kendi isteğiyle yaptığı kabul edilse bile; işin, içtihat hata etmekten öteye gitmemesi gerekirdi.⁵³⁰ Sonuç itibarıyla Hariciler Hz. Ali hakemi kabul ettiği için onu ve onunla beraber aynı

⁵²⁹ Ebû Zehra, *İslâm’da İtikâdî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 77; Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* s. 39.

⁵³⁰ Ebû Zehra, *İslâm’da İtikâdî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 70.

safta olanları tekfir etmişler, kendileri de aynı şekilde küfre girmiş, fakat onlar tövbe etmişlerdir.⁵³¹

4.2. Mürcie'nin Görüşü

Hz. Osman'nın katlinden sonra, birbirini takip eden hadiseler karşısında, büyük günah işleyen kimsenin mümin sayılıp sayılmayacağına çokça tartışıldığı bir ortamda ortaya çıkmıştır.⁵³²

Bu siyasi olaylar sırasında, bazı sahabiler suskunluğu seçerek, tüm Müslümanların şiddetle katılımında buldukları bu fitnelere uzak kalmayı uygun görmüşlerdir. Böyle davranan sahabiler, Ebu Hureyre, Ebu Bekre ve diğer bazı meşhur sahabiler tarafından rivayet edilen bir hadise sarılmışlardır: *“İlerde fitneler ortaya çıkacak. Bu fitneler sırasında oturan yürüyenden, yürüyen ise (fitneler için) koşandan daha hayırlıdır. Dikkat edin! Bu fitneler meydana geldiğinde, devesi olan devesiyle, davarı olan davarıyla ilgilensin. Arazisi olan arazisiyle uğraşsın. (orada bulunanlardan biri), Ey Allah'ın Rasûlü, ya kişinin devesi, davarı veya arazisi yoksa? diye sordu? Hz. Peygamber şöyle buyurdu: O zaman, kılıcını alıp taşla vurarak ağzını köreltsin. Sonra eğer imkanı varsa kendisini kurtarsın.”*⁵³³

Bir grup sahabiler Hz. Osman döneminde ortaya çıkan ve onun öldürülmesiyle sonuçlanan fitnelere katılmaktan kaçındılar. Sonra fitneler Hz. Ali döneminde yeniden alevlenince, onlar yine bu tutumlarını sürdürdüler. Hz. Ali ve Muaviye arasında meydana gelen savaşlar hakkında görüş belirtmediler. Sa'd b. Ebî Vakkas, Abdullah b. Ömer ve İmran b. Husayn bu sahabiler arasında yer alıyordu. Bu sahabiler iki gruptan hangisi haklı olduğuna hüküm vermeyerek, durumlarını Allah'a havale ettiler.⁵³⁴

Müslümanlar arasındaki anlaşmazlıklar giderek artınca, mesele sadece ihtilaflar hakkında hüküm vermekle kalmadı, buna birde büyük günah işleyeninin durumu eklendi. Bunun üzerine, bazı sahabilerin daha önce ihtilaflar hakkında gösterdikleri kararsızlık ve erteleme şeklindeki tutumu, büyük günah işleyen hakkında da gösteren

⁵³¹ İsferyânî, *et-Tabîr fi'd-Dîn*, s. 38; Kummî/Nevbahtî, *Şii Fırkalar*, s. 82; Râzî, *İ'tikâdâtü Firâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, s. 136.

⁵³² Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 153.

⁵³³ Buhari, “Fiten”, 9; Müslim, “Fiten”, 10.

⁵³⁴ Kutlu-Aydınlı, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 62.

yeni bir grup ortaya çıktı. Bunlar büyük günah işleyen hakkındaki hükmü de erteleyerek, tüm gayıbların Allah'a havale edilmesi gerektiğini savundular ve günah işleyenin durumu hakkında konuşmaktan kaçındılar. Büyük günah işleyenin durumu da siyasi tartışmalardan kaynaklanıyordu. Çünkü bunun temeli Haricilerin tüm muhaliflerini tekfir etmesi idi. Mürcie'nin görüşünü benimseyenler, ihtilaf eden taraftarlar hakkında şu görüşü ortaya koydular: Bunların tümü "La ilahe illallah, Muhammedün Rasûlullah" şهادetini getiriyorlar. O halde ne kafir, ne de müşrik olurlar. Bunların hükmünü de, Allah'a havale ediyoruz.⁵³⁵

Tartışmalar esnasında Müslümanların çoğu büyük günah işleyen "asî bir mümin" olduğunu durumunun Allah'ın elinde olduğunu, dilerse ona günahı miktarınca azap edeceği dilerse de onu affedeceği görüşünü ortaya koymuşlardır.⁵³⁶

Büyük günah meselesi tartışırken, bu fırka küfürle beraber itaatin fayda vermemesi gibi, imanla beraber günahın da zarar vermeyeceği iddiasıyla sesini duyurdu. Mürcie mezhebini benimseyenler arasında, büyük günah işleyen kimsenin hükmünü kıyamet gününe erteleyerek, durumlarının Allah'a kaldığını söyleyenler vardır. Bu düşünceyi taşıyanlar yukarıdaki Müslümanların çoğu ile uyumaktadır. Hatta iyice incelendiğinde bunların görüşlerinin, cumhurun görüş ile aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak, bunlardan sonra türeyen bir grup, büyük günah işleyenler hakkındaki bu çekimser tavırla yetinmediler ve daha da ileri giderek, imanla beraber, hiçbir günahın zarar vermeyeceği görüşünü ileri sürdüler. Bunların görüşleri şöyle idi: İman, ikrar, tasdik, itikat ve marifetten ibarettir. Ameller ise iman veya imanın bir parçası değildir.⁵³⁷ Ameller imanın dışında farzlar olup onun özüne dahil edilemezler. Ameller imanın neticesi olduğu için onların iman olarak isimlendirilmesi sadece mecazen mümkündür. Namaz, oruç, zekat, hac iman değil imanın dışında birer farz veya iman ve İslam'ın ilkeleridir.⁵³⁸ Hatta bazıları daha da aşırı giderek, imanın sadece kalben tasdik olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlara göre böyle bir kişi darü'-İslamda diliyle küfür ilanında bulunsa, putlara tapsa, Yahudi

⁵³⁵ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, SİYASî ve FİKHî Mezhepler Tarihi*, s. 70.

⁵³⁶ Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 287.

⁵³⁷ Kemal Paşa, *Hamsu Resaile fi'l-Fırak ve'l-Mezahib*, s. 154.

⁵³⁸ Kutlu-Aydınlı, *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, s. 67.

veya Hristiyanlara katılsa, haça taparak “teslis” ilanında bulunsa ve bu hal üzere ölse, yine de Allah katında kamil bir mümindir ve cennetlidir.⁵³⁹

İlk dönemdeki Mürcie İslam ümmetinin birliğini korumak amacıyla ortaya çıkmıştır. Haricilerin bölücü temayüllerine muhalefet olarak görünmektedir. Bunun için bunların Hariciler tarafından “ahlaksız” olarak tenkid edilmeleri de şaşkıncı değildir. Çünkü Haricilere göre onlar büyük günahlara yeşil ışık yakıyor olarak gözükmüyorlardı.⁵⁴⁰

4.3. Mu'tezile'nin Görüşü

Büyük günah meselesi hakkında diğer bir görüş ise Mu'tezilenin görüşüdür. Mu'tezilî alimler bu konuda Mürcie ile Haricilerin arasına girerek, uzlaşmacı bir tutum sergilemişler. Mu'tezile günahkar müslümanın müminle kafir arasında bir konumunda olduğu ifade etmiştir. Şöyle ki: Hasan el-Basri'nin yanın gelen bir adam sordu: *“Ey din imamı, zamanımızda büyük günah işleyenleri kafir sayan bir cemaat ortaya çıktı, onlara göre kefire insanı dinden çıkaran bir unsur, bunlar Haricilerdir. Bir başka cemaat de var ki, bunlar kefire işleyenleri Allah'a icra ediyorlar, iman olduğunda kefirenin zarar vermeyeceğini belirtiyorlar. Onlara göre amel imanın bir rüknü değil. Nasıl küfürle birlikte taat fayda vermezse, imanla berber masiyet de zarar vermez, diyorlar. Bunlar ümmetin Mürcie'si. Bizim bu konuda inancımız ne olmalı?”* Hasan bu konuda biraz düşündü, o cevap vermeden öğrencisi Vasıl b. Ata, *“Ben kefire işleyenin mutlak olarak mümin veya kafir olduğu düşüncesinde değilim, o kimse menzile beyne'l-menzileteyn dedir, mümin de kafir de değildir”*.⁵⁴¹

Vasıl b. Ata'nın bu görüşü ile yeni bir mezhebin teşekkülü de başlamıştır. Daha sonraki dönemlerde Mu'tezile'nin kefire hakkında bu görüşü esas alınmıştır. Onlara göre de iman iyi hasletlerden ibarettir. Bu hasletler, kimde toplanırsa, ona mü'min denilir. Bu bir övgü ismidir. Fasık ise, bu iyi hasletleri yeterince toplayamamış ve övgü ismine hak kazanmamıştır. Dolayısıyla, mümin diye isimlendirilemez. Ancak, ona kafir ismi de verilemez çünkü fasıkta da kelime-i şehadet ve bazı hayırlı ameller

⁵³⁹ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, SİYASÎ ve FİKHÎ Mezhepler Tarihi*, s. 131.

⁵⁴⁰ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 156.

⁵⁴¹ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 42.

vardır. Fakat kebire üzere tevbe etmeden dünyadan ahirete intikal ederse ebedi olarak cehennemde kalacaktır.⁵⁴²

Mu'tezile büyük günah işleyenin mümin olduğunu ileri sürmemesi onun yalnızca bu dünyada mümin olarak muamele edilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Onu zimmilerden ayırmak için Müslüman adı altında anılmasını uygun görürler. Müslüman olarak muamele yapılması gerektiğini çünkü her an için tövbe etmesi beklenir, hidayeti umulur.⁵⁴³

4.4. Kaderiyye'nin Görüşü

Kaderiyye'nin görüşünün Emeviler döneminde ortaya çıktığı ve o dönemde tartışıldığı görülmektedir. Ancak yukarıda söylediğimiz gibi Kader hakkındaki tartışmalar halifeler döneminde başlamıştı. Ancak Emevi döneminde bir grubun veya ekolün zuhurunun başlangıcı olduğu da gözükmektedir.

Kaderiyye kulun Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi olduğunu ve insanın tüm fiillerinin yine insana ait olduğunu öne sürdüler. Kaderiyye içinde diğer bir grup ise hayır ve şerri ayırarak, hayrı Allah'a şerri şeytana nisbet ederler⁵⁴⁴ ve Allah'ın şerri dilemediğini savunurlar. Mu'tezililer de bu görüştedirler. Ancak onlar, kelimde ilminde başka meselelerle de tanınırlar. Bu ise sade onların meselelerinden biri olmuştur. Bu yüzden klasik kaynaklarda Mu'tezile kendi başına bir mezhep sayılmış ve Kaderiyye mezhebini içine almış, tek başına bir mezhep halinde tasnif edilmemiştir.⁵⁴⁵

Kaderiyye görüşünün ortaya çıkmasında şüphesiz bu dönemdeki siyasi yapı da etkili olmuştur. Kaderiyye görüşünün teşekkül etmesiyle insanların hür irade sahibi olduğuna inanmışlardır, çünkü bu dönemdeki Emevi zulmünün Allah tarafından takdir olduğu hususunu inkar etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁴⁶

Daha sonraki dönemlerde Kaderilerden daha da ileri gidip, ilim ve takdir anlamında Allah'ın bir kaderi bulunmadığını iddia edenler de olmuştur. Bunlar iş o

⁵⁴² Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 42.

⁵⁴³ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 148.

⁵⁴⁴ Kemal Paşa, *Hamsu Resaile fi'l-Fırak ve'l-Mezahib*, s. 144.

⁵⁴⁵ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 41; Bağdadi, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 172.

⁵⁴⁶ Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, s. 102.

anda olur demişler. Kaderiyenin liderleri sayılan Ma'bed el-Cuhenî, günahları kaderle açıklamaya çalışan birini duyunca, ona şöyle cevap vermişti: “*Kader yoktur. İşler o anda oluverirler.*”⁵⁴⁷ Onlara göre, Allah hakim ve adildir, ona şer ve zulüm isnad edilemez, kullarından emirlerinin hilafına bir şey istemesi, bir şeyi gerekli kıldıktan sonra kulları bundan dolayı cezalandırılması caiz değildir. Kul hayrın ve şerrin, iman ve küfrün, taat ve masiyetin failidir, bundan dolayı da karşılığını görecektir. Kulların fiilleri, hareket etme, sakın olma, dayanma düşünme ve bilme fiillerini inhisar eder. Allah'ın kuluna, yapması mümkün olmayan, yapması için kendinde güç hissetmediği bir şeyi yap demesi mümkün değildir.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ Ebû Zehra, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fıkhî Mezhepler Tarihi*, s. 119.

⁵⁴⁸ Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 42; İbn Hazm, *el-Fasl*, II, 56.

SONUÇ

Vahyin indirildiği süreçte, Müslümanlar arasında herhangi bir olaydan veya sebepten, ihtilâfın varlığından söz etmek mümkün değildir. Çünkü Müslümanlar, bilmediklerini Peygamber (s.a.v.)'e soruyorlar; verilen cevaplara tam bir sadakatle bağlanıyorlardı, kesin itaatle emrediliyor ve onun verdiği hükümleri gönül hoşnutluğu ile kabul etmenin, imanın bir icabı olduğu ifade ediliyordu. Siyasi olarak Onun nebevi otoritesi büyüktü ve hiçbir çekişme söz konusu olmazdı. Hz. Muhammed (s.a.v.)'in vefatından sonra, ilk iki halife, iktidar zamanlarını dış düşmanlara karşı müdafaa yapmak ve Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamakla geçirdiler. Bu devir insanları, tek bir inanç etrafında olup hayatlarında ihtilâfa yer yoktu. İlk dönem İslâm toplumunun dini yapısı Hz. Peygamber (s.a.v.)'in irtihalinden sonra ilk iki halife devrinde de eski safiyetini korudu.

Hz. Peygamber'in vefatından hemen sonra halife seçme teşebbüsünü ilk olarak Ensar yaptı. Muhacirlere danışma gereği duymadan İslam devletinin başına geçecek kişiyi seçmek için Benî Saîde Örtmesinde toplandılar. Ensar kendilerinden birisinin olması gerektiği düşüncesiyle İslam Devletinin başına yeni bir halife seçmek istediler. Ancak bu teşebbüslerinden haberdar olan bir kişi Muhacirler'e gelip Ensar'ın Benî Saîde Örtmesinde toplandıklarını ve içlerinden birini devlet başkanı seçmek üzere olduklarını bildirdi. Böylece Muhacirler'de bu toplantıya katıldı ve neticede Muhacirleri temsil eden Ebû Bekir halife seçilerek ona biat edildi.

Benî Saîde Olayı, Müslümanların siyasi tarihinin en önemli olaylarından biridir. Çünkü Müslümanların ilk defa bir siyasi problemi peygambersiz çözmeleri gerekmiştir. Ayrıca bu olay onlar için ilk siyasi imtihan olması bakımından da önem arz etmektedir. Çünkü bu olayın neticesine göre daha sonraki dönemler için model teşkil edecek bir siyasi yapı kurulmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in halife olarak seçilmesinden sonra bu duruma ilk etapta karşı çıkan Hz. Ali, kendisinin halifeye karşı değil, adaylık hakkını kendisinde de olduğunu ifade etmiştir. Fakat Hz. Ali'nin bu itirazı daha sonradan çeşitli fırkalar tarafından istismar edilmiştir.

Hilafet meselesi, daha sonraki dönemlerde mezheplerin oluşmasına etki eden temel siyasi sebeplerden sayılmıştır. Fakat bununla beraber mezheplerin oluşmasında hilafet meselesinin yanı sıra diğer faktörlerin de, ister siyasi ister fihki meseleler olsun etkisi olduğu görülmektedir. İslam Mezhepler Tarihi kaynaklarında Fedek arazisi üzerine çıkan tartışmaların Müslümanlar arasında ihtilafa yol açtığı vurgulanır. Gerçekte o dönemde miras meselesi çevresinde gelişen ve netice itibariyle fihki olan bu ihtilafı, özellikle Şia fırkası tarafından daha sonraki dönemlerde çokça kullanıldığı görülmektedir.

Hz. Ebû Bekir, İslam Tarihinde ilk uygulama olan veliahtlık meselesini gündeme getirdi. Çünkü o Ashabın fikirlerini de alarak Hz. Ömer'i veliaht göstermişti. Hz. Ebû Bekir, muhtemelen Hz. Peygamber'in vefatında meydana gelen gergin ve karışık ortamın oluşmasını ve ikinci bir Sakife Olayını engellemek, başlayan fetihleri sekteye uğratmamak için Hz. Peygamber'den farklı bir şekilde davranarak vefat etmeden önce, Hz. Ömer'i kendi yerine halife olarak halka teklif etti. Halktan bazıları onun sertliğine itiraz etmelerine rağmen yine de içlerinden en iyi adayın o olduğunu kabul ettiler. Hz. Ömer'in on yıldan fazla süren halifelik döneminde siyasi ihtilaflardan bahsedilmez, çünkü devletin politikası yeni fetihlere yönelik olarak oluşturulmuştu.

Hz. Ömer vefat etmeden önce yeni halife seçilmesi için tamamen farklı bir sistem ortaya koydu. Onun bu uygulaması ne Hz. Peygamberin ve ne de Hz. Ebû Bekir'in uygulamasına benzeyen bir halife seçimi idi. Hz. Ömer vefat etmeden önce halifelik için hiç kimseyi aday göstermedi ancak halife seçmek üzere bir şûra oluşturulmasını istemiştir. Bu şûra Rasûlüllah (s.a.v.)'in hayatta iken cennetle müjdelediği altı kişiden meydana geliyordu. Ancak daha sonraki dönemlerde her halifenin seçilme sistemi eleştirilerden nasiplerini aldıkları gibi Hz. Osman ve diğer adaylarda "Kureyş aristokratlarından altı kişi" oldukları yönünde de eleştirilerden kurtulamamışlardır.

Hz. Osman'ın hilafetinin son altı yılında bazı bölgelerde oluşan muhalefet düşüncesi fitne şeklinde tezahür etti. Özellikle kabile eğilimi –halife Emevi ailesi idare yapılanması içinde çoğu zaman tercih etmişti- bu fitnelerde önemli rol oynadı.

Başta merkezi idarede Mervan olmak üzere devletin hemen bütün önemli vazifeleri Emevi ailesine verildi. Tayin edilen yeni valiler gittikleri yerlerde gerçekten hatırı sayılır hizmetler yapmalarına rağmen Muaviye hariç halk üzerinde olumlu intibalar bırakmadılar. Onlar iyi asker iyi idareci olabilirdi ama Müslümanlar, Hz. Peygamber'in ashabından faziletli, iyi ahlaklı ve ümmet arasında itibarı olan kişileri başlarında görmek istiyorlardı. Ayrıca devlet imkânlarının sadece Emevi ailesi tarafından kullanılması ümmeti rencide etti. Bu nevi uygulamalar, idare aleyhinde dedi koduların yayılmasına neden oldu.

Hz. Osman döneminde gerek halifenin idaresinden, gerekse toprakların genişlemesi ile ictimaî değişimlerden kaynaklanan problemler halkı isyan edecek noktaya getirmişti. Siyasî, iktisadî ve ictimaî birçok nedenlerle İslam devletinde bazı ihtilaflar ve karışıklıklar meydana geldi. İdari alanda yapılan bazı hatalar da huzursuzlukların artmasına sebep oldu. Hz. Osman ise, idareciler hakkında kendisine ulaşan şikâyetleri, yine idareciler vasıtasıyla çözmeye çalıştı.

Hz. Osman dönemine kadar yapılan bütün ihtilâflar şahsîdir ve gruplaşmalar yoktu. Hz. Osman döneminde özellikle ikinci altı yıllık döneminde mezheplere büyük etkisi olmuştur, isyancıların çıkmasıyla gruplaşma ve toplu hareketlerin başladığı zamanda. Grup halinde Mısır, Basra ve Kûfe'den gelen halife karşıtı insanlar, halifeyi uzun süre muhasara altında tuttukten sonra onu şehid ettiler. Hz. Ömer de bir köle tarafından şehid edilmişti. Fakat onu şehid eden kimse Mecusi idi yani Müslüman olmayan biriydi. Hz. Osman'ı şehid edenler ise İslam toplumunun içinden çıkmış isyankâr kimselerdi. Medeniyet olarak zirveye çıkmış bir devletin başkanı kendi tebaası tarafından makamından indirilmek isteniyor fakat istedikleri olmayınca onu şehid ediyorlar.

Hz. Ali fitne ortamının içinde Medinelilerin biatıyla halife olmuştu. O kendisine biat gerçekleştiğinde topluluklar arasında birliği sağlamayı ve karşı çıkanları emri altına almayı ilk iş kabul etti. Ancak Medine'de ona biat etmeyen, karşı çıkan ve bir de çekimser olan bir zümre vardı. Hz. Ali'ye muhalefet edenler arasında en önemli şahıslar Hz. Talha, Zubeyr ve Aişe idi. Fakat aralarındaki

ihtilafların giderilmesi için neden Medine değil Basra'ya gitmenin izahı yapılması zor olan bir sorudur.

Aşere-i Mübeşşere'den olan sahabe birbirine karşı iki grup oluşturmuş ve çıkan çarpışmada on bin kişi ölmüştü. İslam Mezhepler Tarihçileri ve Kelamcılar yorum yaparken en ılımlı yaklaşımı sergilemişler, bir bakıma siyasî yönden mantikî çözümü olmayan bir hadiseyi, vicdani ve dinî saygı platformunda değerlendirme yolunu seçmişlerdir. Bütün bunlarla birlikte Cemel'in vukuu, insanın hata edebilecek bir varlık olduğu gerçeğini bizlere göstermektedir.

İç kargaşa bununla bitmemiş, halifenin önünde aşılması güç büyük bir engel duruyordu. Şam'da yirmi sene valilik yapan Muaviye merkezden uzak ikinci bir halife edasında yerini sağlamlaştırmış. Hz. Ali'ye her seferinde biatı reddederken kendinde hissettiği gücün şüphesiz ki etkisi bir hayli fazla idi. Hz. Ali'nin ordusuyla sayıca denk ama birçok yönüyle onunkinden üstün özellikli askerlere sahipti.

Hz. Ali'nin sahip olduğu komutanları ve savaş stratejileri onu zafere doğru götürürken karşı taraftan savaşı durdurmak için farklı bir teklif geldi. Bu teklif iki ordu arasında birer hakem tespit edilmesi idi. Hz. Ali tarafından bir grup ilk aşamada teklifi kabul edip daha sonra bu teklifinin kabulünün yanlış olduğuna karar verirler ve bundan vazgeçilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir. Bunlarla birlikte tarihte ilk defa meşru halifeye karşı isyan edenler Harici grubu isimlendirilmişti. Hariciler bundan sonra sadece Siffin'de değil, Hz. Ali Kûfe'ye dönerken onunla ve taraftarlarıyla tartışarak daha şehre girmeden halifeye muhalif olarak ayrılmışlardı.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde meydana gelen bu siyasi olaylar ve özellikle Hz. Osman'ın ikinci altı yıllık döneminde başlayan fitne hareketleri halifenin ölümüyle sonuçlanmıştı. Fakat bununla bitmeyip daha sonra Hz. Ali döneminde de Cemel, Siffin ve Hakem olayı ile İslam düşünce dünyasında daha önce tartışılmayan bazı konu ve kavramların tartışılmasına neden olmuştur. Bu olaylar İslam Mezhepler Tarihinde meşhur bazı fırkaların doğmasına sebebiyet vermiştir. Hiçbir mezhep ortada yokken fakat yukarıdaki bahsettiğimiz siyasi sebeplerin sonucunda meydana gelen bazı itikâdî tartışmalardan ve bu tartışmalar sonucunda daha sonraki dönemlerde bazı mezheplerin şekillenmesine sebebiyet vermiştir.

Zaman zaman farklı kişilerden farklı görüşlerin ve fikirlerin ortaya konulduğunu görmekteyiz. Fakat ortaya konulan görüşler ve fikirler ciddi bir şekilde savunulmuyorlarsa mezhep veya fırka mensubiyeti sayılmayabilir. İşte İslam Tarihinde, Cemel, Sıffin ve Tahkim olaylarının sunucu çıkmış bulunan itikâdî fikirler İslam Mezhepler Tarihi için uzun zamandır tartışmalı konulardan olmuştur. Çünkü bu olaylar birçok mezhebin başlangıç noktası olmuştur.

Hulefâ-i Râşidîn döneminin siyasi olayları, ilk dönemden itibaren Şia başta olmak üzere, Havâric, Mürctie, Mu'tezile, Kaderiyye gibi birçok mezhebi meşgul etmiştir. Bütün fırkalar bu siyasi olayları kendi bakış açılarına göre kendi fikirlerini destekler mahiyette nakledip değerlendirmiştir. Bu sebeple bu siyasi olaylar ilk halife seçilme Sakîfe'den itibaren Tahkim Olayına kadar bütün mezhepleri ve fırkaları ilgilendiren konu olmuştur. Sadece ilk dönemde çıkan mezheplerin değil günümüze kadar yaşamakta olan her mezhep veya fırkaya bu olayların büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Günümüzdeki mezheplerin ve fırkaların menşei ve zuhurunu tespit etmek için mutlaka onların çıkış sebeplerine bakmak gerekmektedir. Yani sebeplerin siyasi, sosyal, iktisadî ve kültürel yönlerini de tespit etmek gerekmektedir. Şüphesiz günümüzde yeni ortaya çıkan mezhepler ve fırkalar da eski mezheplere bir yönüyle dayanan onların bir uzantısıdır. Yusuf Ziya Yörükân bunu en güzel şekilde ifade etmektedir: *Yeni bir mezhep, eski mezheplerin yamalı bir bohçası gibidir. Her parçasının nereden ve ne suretle eklendiğini bulmadıkça hakikate nüfuz mümkün değildir.*

Hulefâ-i Râşidîn döneminde cereyan eden Sakîfe'den Tahkim Olayına kadar bütün olaylar dini değil tamamen siyasi nedenlerden ihtilaflar olmuştur. Bu siyasi olaylar daha sonraki dönemler için Mezheplere çok büyük etkisi olduğunu söylenebilir. Fakat bir mezhebin çıkması bir tek bu olayların sonucunda olduğunu iddia etmeyi doğru bulmuyoruz. Ancak bu olayların mezheplerin ortaya çıkmasında büyük etkisi olduğu söylenebilir.

BİBLİYOGRAFYA

Ağırakça, Ahmet - **Kızılırmak**, Sait, “Hz. Ebu Bekir Es-Sıddık”, *Şamil İA*, Şamil Yayınları, İstanbul, tsz., s. 27.

Akbulut, Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Şekillendirdiği Kelam Meseleleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1988.

Aksu, Mehdi, *İslam'da Evlilik ve Cinsel Sorunlar*, Kevser Yayınları, İstanbul 1998.

Albayrak, Halis, *Kur'an'ın Bütünlüğü Üzerine*, Şule Yayınları, İstanbul 1996.

Apak, Adem Hz. *Osman Dönemi Devlet Siyaseti*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.

Askeri, Murtaza, *Abdullah b. Sabâ Masalı (Bir Yalancının Düzmeleri)*, (trc. Abdülbâki Gölpınarlı), Baha Matbası, İstanbul 1974.

Atay, Hüseyin, *Ehl-i Sünnet ve Şia*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1983.

Aycan, İrfan, “Mervan”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 225–227.

-----, *Saltanata Giden Yolda Muaviye Bin Ebî Süfyan*, Ankara Okulu

Aydınlı, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfari”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 267-268.

Azimli, Mehmet “Hulefâ-i Râşidîn Dönemi Halife Seçimleri”, *DBAAD*, VII, 2007, sy.1, s. 31-59.

Bağdadi, Ebû Mansûr Abdulkâhir, *El-Fark Beyn'el-Fırak*, Mektebe'tü't-Tevfikiyye, Kahire ts.

-----, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (trc. Ethem Ruhî Fığlalı) TDV, Ankara 2007.

Behçet Efendi, Kadı Behlül, *Muhammedoğulları Tarihinde Teşrih ve Muhakeme*, (trc. İsmail Bendiderya, Abbas AKYÜZ), Kevser Yayınevi.

Canan, İbrahim, *Ehl-i Sünnet ve Şia'da Mut'a Nikâhı*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2006.

İbn Kayyimi'l-Cevziyye, , *Uydurma Hadisleri Tanıma Yolları*, (trc. Hanif Akın), Karınca Yayınları, İstanbul 2004.

Çağatay, Neşet - **Çubukçu**, İbrahim Agâh, *İslâm Mezhepleri Tarihi I*, AÜİFY, Ankara tsz.

Çağatay, Neşet, *Sorularla İslâm Dini ve İslâm Tarihi*, Gündoğan Yayınları, Ankara tsz.

Demircan, Adnan, *Ali-Muaviye Kavgası*, Beyan Yayınları, İstanbul 2002

Dineverî, Ebû Hanife, *İslâm Tarihi*, (trc. Nusrettin Boilelli, İbrahim Tüfekçi), Hıvad İletişim, İstanbul 2007.

Ebu Gudde, Abdulfettah, *Sened ve Metin Yönüyle Mevzu Hadisler*, (trc. Enbiya Yıldırım), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslâm'da İtikâdî, Siyasî ve Fikhî Mezhepler Tarihi*, (trc. Sıbğatullah Kaya), Anka Yayıncılık, İstanbul tsz.

el-Kardâvî, Yusuf, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (trc. Bünyamin Erul), Rey Yayıncılık, Kayseri 1998, s. 206.

en-Naşî el-Ekber, Ebû'l-Abbas Abdullah b. Muhammed, *Usûlü n-Nihal*, (thk. Seyit Bahcıvan), Konya 2007.

Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, MÜİFY, İstanbul 1994.

Ergin, Murat, *Siyasi ve İtikâdî Mezheplerin Doğuşunda Kabile Asabiyetinin Rolü*, Harran Üniversitesi (Basılmamış Doktora Tezi)

Eş'arî, Ebû'l-Hasen, *İlk Dönem İslam Mezhepleri* (trc. Mehmet Dalkılıç-Ömer Aydın) Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2005.

Fayda, Mustafâ "Ebu Bekir", *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 28-30.

Fiğlalı, Ethem Ruhî, "Abdullah b. Sebe", *DİA*, I, İstanbul 1988, s. 21-23.

- , “Ali”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 83-84.
- , “Cemel Vak’ası”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 93-99.
- , “Hariciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFD*, Ankara, XX, s.100-111.
- , *Çağımızda İtikâdi İslâm Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı, İzmir 2004.
- , *İbadiye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİFY, (Basılmamış Doktora Tezi).
- , *İtikâdi İslâm Mezheplerine Giriş*, İİFV, İzmir 2007.
- Fr. Buhl**, “*Sıffin*”, *İA*, X, İstanbul 1966, 551-554.
- Gazali**, İmam, *Bâtıniliğin İçyüzü*, TDV, Ankara 1993.
- Gölcük**, Şerafettin - **Toprak**, Süleyman, *Kelam*, Tekin Dağıtım, Konya 2001
- Gölpınarlı**, Abdülbakıy, *Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiiilik*, Der Yayınları, İstanbul 2003.
- Güner**, Ahmet “Dûmetülcendel”, *DİA*, X, İstanbul 1994, s. 109.
- Güneş**, Kamil, *İslâmî Düşüncenin Şekillenişinde Akıl ve Nas*, İnsan Yayınları, İstanbul 2003.
- Gümüšoğlu**, Hasan, *İslâm Akaid Sisteminde İmamet*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1991.
- , *İslâm Mezhepleri Tarihi*, Kayahan Yayınları, İstanbul 2008
- Hamidullah**, Muhammed, *İlk İslâm Devleti*, (trc. İhsan Süreyya Sırma), Beyan Yayınları, İstanbul 1992.
- , *İslâm Tarihine Giriş*, Beyan Yayınları İstanbul 1999.
- Onat**, Hasan, “Şii İmamet Nazariyesi”, *AÜİFD*, Ankara 1992, XIX, s. 40.

Hasan, Hasan İbrahim, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslam Tarihi*, (trc. İsmail Yiğit & Sadreddin Gümüş), Kayıhan Yayınevi, İstanbul 1985

Hatipoğlu, Mehmet Sait, *Hilafetin Kureyşliliği İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik*, Kitabiyat Yayınları, Ankara 2005.

-----, *Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Vefatından Emeviler'in Sonuna Kadar Siyasi İçtimai Hâdiselerde Hadis Münasebeti*, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi), AÜİF.

Hatipoğlu, Haydar, *İslama Göre Nikâh ve Müt'a*, Ta-ha Yayıncılık, 1999.

Tellioğlu, Ömer, "Ömer b. Hattab", *Şamil İA*, VII, İstanbul 2000, s. 50-51.

-----, "Osman b. Affan", *Şamil İA*, İstanbul 2000, s. 61-62.

Hizmetli, Sabri, *İslam Tarihi İlk Dönem*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2006.

-----, "İtikâdî Mezheplerinin Doğuşunda İctimâî Hâdiselerin Tesirleri Üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, XXVI s. 9.

-----, "Tarihi, Rivayetlere Göre Hz. Osman'ın Öldürülmesi", *AÜİFD*, XXVII, Ankara 1985 s. 78-82.

-----, "Genel Olarak Raşid Halifeler Dönemi Olaylar: Sonuçları ve Etkiler", *AÜİFD*, XXXIX, s. 29-74.

İbn Hazm, Zâhiri, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed, *el-Fasl fi'Milel ve'l-Ehvai ve'n-Nihal*, Mektebetü't-Tevfikiyeye, Kahire, 2003.

İbn Hişam, Muhammed b. Abdulmelik, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Daru's-Sahabe li't-Turas, Kahire, 1995.

İbn Kesir, İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maarif, Beyrut 1966.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Muslim ed-Dineverî, (?) *El-İmâme ve's-Siyâse*, Dâru'l Kütübi'l-İlmiyye Beyrut 1997,I, 47.

-----, *Hadis Müdâfaası*, (trc. M. Hayri Kırbaoğlu), Kayıhan Yayınları, İstanbul 1989

- İbn Sa'd**, Muhammed, *et-Tabâkâtu'l-Kubrâ*, Dâr Sâdır, Beyrut tsz.
- İbnu'l-Esir**, Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid eş-Şeybanî el-Cezerî, *El-Kâmil Fi'Tarih*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- İlhan**, Avni, "Şia'da Usulu'd-Din", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiilik Sempozyumu*, İSAV, İstanbul 1994.
- İsferâyînî**, Ebu'l-Muzaffer, *Et-Tabsîr fi'd-Dîn*, (nşr. Muhammed Zâhid Kevserî), Mektebet'u-l-Ezheriye Li Turath, Kahire tsz.
- Kandemir**, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, MÜİFY, İstanbul 1997.
- Kâtib**, Ahmed, *Şiada Siyasal Düşüncenin Gelişimi*, (trc. Mehmet Yolcu) Kitabiyat Yayınevi, Ankara 2005.
- Kemal Paşa**, Şemsu'd-Dîn Ahmed b. Süleyman, *Hamsu Resaile fi'l-Fırak ve'l-Mezahib*, (thk. Seyit Bahcıvan), Daru's-Selâm, Kahire 2005.
- Komisyon**, (edit. Hasan Onat), *İslâm Düşünce Ekolleri Tarihi*, İlitam, Ankara 2006.
- Komisyon**, (edit. H. Dursun Yıldız), *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, I-XIV, İstanbul 1989.
- Korkmaz**, Sıddık, *Abdullah İbn-i Sebe*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996.
- , *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*, Araştırma Yayınları, Ankara 2005
- Kubat**, Mehmet *İslâm'ın İlk Döneminde İtikâdi İhtilâflar ve Sebepleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi).
- Kummî/Nevbahtî**, *Şiî Fırkalar*, (trc. Komisyon), Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004.
- Kutluay**, Yaşar, *İslâm ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, Ankara 2001.
- , *İslâmiyette İtikâdi Mezheplerin Doğuşu*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.

-----, *Tarihte ve Günümüzde İslâm Mezhepleri*, Pınar Yayınları, İstanbul 2003.

Küleynî, Muhammed b. Yâkup b. İshak, *el-Kâfi*, Dar al-Kutub el-İslamiyyah, Qom-İran 1985.

M. Th. Houtsma, “Abdullah b. Saba”, *İA*, I, 40, s. 24

Malatî, Ebu'l-Hüseyn b. Muhammed b. Abdurrahman, *Et-Tenbîh ve Red alâ Ehli'l-Ehvâ ve'l-Bida'*, (nşr. Muhammed Zâhid el-Kevserî) el-Mektebetü'l Ezheriyye Li't-Turas, Kahire tsz.

Meclisi, *Bihâru'l-Envâr*, Dar al-Kutub el-İslamiyyah, İran 1983.

Mert, Muhit, *Kelam Tarihinin Problemleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2008.

Mevdudî, Ebû'l-A'la, *Hilafet ve Saltanat*, (trc. Ali Genceli) Hilal Yayınları, İstanbul.

Önkâl, Ahmet, “Tahkim Olayı Üzerine Bir Değerlendirme” *İstem*, yıl: 1, sy. 2, Konya 2003, s. 101-110.

Öz, Mustafâ, “Hurkûs b. Züheyr”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 24-26.

Râzî, Fahrüddîn Râzî, *İ'tikâdâtü Fırâkı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (nşr. Taha Abdurru'uf Sa'd), el-Mektebetü'l-Ezheriyye Li't-Turas, Kahire 2008.

Salih, Subhi, *İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri*, (trc. İbrahim Sarmış), Bir Yayıncılık, İstanbul 1983.

Sarıkaya, Mehmet Saffet, “Dinde Marjinalleşmenin Pratik Koyutuna Dair Bazı Değerlendirmeler”, *e-makâlât Mezhep Araştırmalar*, I, 1, (Bahar 2008)

-----, *İslâm Düşünce Tarihinde Mezhepler*, Isparta 2001.

Sezikli, Ahmet, *Hız. Peygamber Devrinde Nifak Hareketleri*, TDV, Ankara 2001.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm, *El-Milel ve'n-Nihal*, el-Mektebetü'l Asriyye, Beyrut 2008.

-----, *İslâm Mezhepleri* (trc. Mustafa Öz),
Ensâr Neşriyat, İstanbul 2005.

Şenel, Lütfi, *İslâm'da İlk İhtilâfların Firkaların Çıkışına Tesirleri*,
(Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1987.

Tabatabaî, Allame Muhammed Hüseyin, *El-Mîzan fî Tefsîri'l-Kur'ân*, trc.
Vahdettin İnce, Kevser Yayıncılık, İstanbul 1996.

Taberi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Tarih'r-Rusu'l ve'l-Mulûk*, Dâru'l-
Maârif, tsz.

Tusî, Muhammed b. Hasen, *el-İstibsar*, Dar al-Kutub el-İslamiyyah, Qom-İran
1970.

Uslu, Recep, "Ezruh", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 109.

Vagleri, L. Veccia "Ali-Muaviye Mücadelesi ve Hârîcî Ayrılmasının İbadi
Kaynakların Işığında İncelenmesi", (trc. Ethem Ruhi Fığlalı), *AUİFD*, Ankara 1973,
s. 81-110.

Vida, G. Levi Della "Osman", *İA*, IX, s. 66-69.

Wat, Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, (trc. Ethem Ruhî
Fığlalı), Umran Yayınları, Ankara 1981.

Wellhausen, Julius, *İslâm'ın En Eski Tarihine Giriş*, (trc. Fikret Işıltan),
İÜEFY.

Yiğit, İsmail "Osman", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2004, s. 80.

Yörükân, Yusuf Ziya, *Ebû'l-Feth Şehristânî ve Mezheplerin Tetkikinde Usûlu*,
T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Zorlu, Cem, *İslâm'da İlk İktidar Mücadelesi*, Yediveren Kitap, Konya 2002.